

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TARİH ANABİLİM DALI

**ANTİK KAYNAKLAR VE ARKEOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA
TROAS BÖLGESİ'NDE ANA TANRIÇA TAPIMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELİSA ARSLAN

Tez Danışmanı

PROF. DR. REYHAN KÖRPE

ÇANAKKALE – 2025

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**ANTİK KAYNAKLAR VE ARKEOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA TROAS
BÖLGESİ'NDE ANA TANRIÇA TAPIMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELİSA ARSLAN

Tez Danışmanı

PROF. DR. REYHAN KÖRPE

ÇANAKKALE – 2025

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Melisa ARSLAN tarafından Prof. Dr. Reyhan KÖRPE yönetiminde hazırlanan ve **22/08/2025** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “**Antik Kaynaklar ve Arkeolojik Veriler Işığında Troas Bölgesi’nde Ana Tanrıça Tapımı**” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Tarih Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Prof. Dr. Reyhan KÖRPE
(Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Aytun YAZGI

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKŞAR

.....

.....

.....

Tez No :

Tez Savunma Tarihi : 22/08/2025

.....

İSİM SOYİSİM

Enstitü Müdürü

.../.../20...

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Melisa ARSLAN

22/08/2025

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında bana her zaman yol gösteren, bilgi ve birikimiyle rehberlik eden, yalnızca eserleriyle değil kişiliğiyle de ilham kaynağı olan değerli danışmanım Prof. Dr. Reyhan Körpe'ye en içten teşekkürlerimi sunarım. Kendisinin sabrı, anlayışı ve akademik desteği, bu sürecin her aşamasında bana ışık oldu.

Hayatım boyunca yanımda olan, sevgileriyle beni büyüten, her koşulda desteklerini esirgemeyen aileme en derin teşekkürlerimi sunarım. Özellikle bu tezin hazırlık sürecinde yaşadığım her zorlukta beni sabırla dinleyen, yüreklendiren, inanan ve asla yalnız hissettirmeyen ailemin desteği benim için paha biçilemezdi. Onların güveni ve varlığı, bu yolculuğun en sağlam temeli oldu.

Ve elbette... Sessizce yanımda duran, varlığıyla huzur veren Hardal'a. Belki hiçbir şeyi kelimelerle ifade edemedi, ama her şeyin farkındaymışçasına hissettirdiği o sakin desteğiyle bu süreci benim için daha katlanılır kıldı. Onunla paylaştığım sessizlik bile çoğu zaman en büyük moral kaynağım oldu.

Melisa ARSLAN

Çanakkale, Ağustos 2025

ÖZET

ANTİK KAYNAKLAR VE ARKEOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA TROAS BÖLGESİ'NDE ANA TANRIÇA TAPIMI

Melisa ARSLAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Reyhan KÖRPE

22 /08 /2025, 134

Kült, inanç, ritüel ve tapınım gibi kavramlar, insanlığın sembolik dünyasında temel yapı taşlarıdır. Uygarlıklar ve kültürel yapılar, inanç sistemleri içerisinde ortak bir semboller evreni oluşturmuşlardır. Bu semboller arasında kadın/ana figürü, en erken dönemlerden itibaren öne çıkan bir öğedir. İlk insan topluluklarının kutsal bir tapınma nesnesi haline getirdiği Ana Tanrıça, insanlık tarihinin inanç dünyasında derin izler bırakmıştır. Bu çalışma, Troas Bölgesi'nde Ana Tanrıça kültü ve tapınımının erken dönemlerden itibaren varlığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Paleolitik Çağ'a tarihlenen mağara görselleri ve Venüs figürinlerinden başlayarak, Kubaba, Kybebe ve Kybele gibi tanrıça figürlerine kadar uzanan süreçte Ana Tanrıça'nın izleri takip edilebilmektedir. Troas özelinde ise Kalkolitik Çağ'a ait Kilia tipi idoller, bu varlığı somut biçimde göstermektedir.

Her ne kadar Ana Tanrıça'nın Troas'taki varlığı arkeolojik buluntularla desteklense de yazılı kaynaklar oldukça sınırlıdır. Bununla birlikte, bölgeye dair ulaşılabilen ilk yazılı belgelerden biri olan Alaksandu Antlaşması'nda Ana Tanrıça'nın izlerinin bulunabileceği düşünülmektedir. Ana Tanrıça ile dağ kültü arasındaki ilişki dikkate alınarak, önce arkeolojik, ardından yazılı kaynaklar ışığında bu varlık değerlendirilecektir. Ayrıca, bölgede tespit edilen açık hava sunakları, yazıtlar ve epigrafik veriler aracılığıyla Ana Tanrıça kültürünün Troas'taki varlığına dair yeni kanıtlar ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Troas Bölgesi, Ana Tanrıça, Kybele, Alaksandu Antlaşması, İda, Tapınım ve Kült.

ABSTRACT

MOTHER GODDESS WORSHIP IN THE TROAD REGION IN THE LIGHT OF ANCIENT SOURCES AND ARCHAEOLOGICAL FINDS

Melisa ARSLAN

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in History

Advisor: Prof. Dr. Reyhan KÖRPE

22 /08 / 2025, 134

Concepts such as cult, belief, ritual, and worship constitute essential components of humanity's symbolic world. Civilizations and cultural structures created a shared universe of symbols within their belief systems, among which the female/mother figure has stood out since the earliest periods. The Mother Goddess, venerated as a sacred object of worship by early human communities, has left profound traces on the religious history of humankind. This study aims to examine the existence of the Mother Goddess cult and worship in the Troas Region from the earliest times. Beginning with cave depictions and Venus figurines of the Paleolithic Age and extending to Kubaba, Kybebe, and Kybele, the traces of the Mother Goddess can be traced through time. In the specific context of Troas, the Chalcolithic Kilia-type idols provide concrete evidence of her presence.

Although the presence of the Mother Goddess in Troas is supported by archaeological data, written evidence remains limited. Nevertheless, it is suggested that traces of the Mother Goddess may appear in one of the earliest written documents related to the region, the Alaksandu Treaty. Considering the association between the Mother Goddess and mountain cults, her presence will first be assessed through archaeological findings, followed by written sources. In addition, open-air sanctuaries, inscriptions, and other epigraphic materials from the region will be evaluated to demonstrate the existence of this cult in Troas.

Keywords: Troas Region, Mother Goddess, Kybele, Alaksandu Treaty, Ida, Worship, Cult.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
JÜRİ ONAY SAYFASI	i
ETİK BEYAN	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER ve KISALTMALAR	viii

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM TROAS BÖLGESİ

1.1. Troas Bölgesi Çalışmaları Tarihi	15
1.2. Troas Bölgesi'nin Coğrafi Sınırları	16
1.3. Troas Bölgesi'nin Fiziki Coğrafyası	17
1.4. Genel Hatlarıyla Troas Bölgesi Tarihi	18
1.4.1. Troas Bölgesi'nde İlk İzler	18
1.4.2. Kolonizasyon Dönemi (yak. M.Ö. 7-6. yy)	20
1.4.3. Arkaik Dönem (yak. M.Ö. 7-5. yy)	21
1.4.4. Hellenistik Dönem (yak. M.Ö. 4-1. yy)	22
1.4.5. Roma Dönemi	23

İKİNCİ BÖLÜM

ANA TANRIÇA TAPIMI

2.1. Paleolitik Çağ	24
2.2. Neolitik ve Kalkolitik Çağ	33
2.3. Tunç Çağı	38

2.3.1. Hititler	40
Hititlerde Din	41
Kubaba	41
Hepat	42
Damkina	42
2.4. Demir Çağı ve Ana Tanrıça	44
2.4.1. Kybele	46
Frigler	47
2.5. Tanrıça'nın Eşi: "Yoldaş, Oğul/Sevgili" Fenomeni ve Kybele-Attis Kültü	57
2.6. Kybele Roma'da	59
2.7. Ana Tanrıça Kybele Onuruna Düzenlenen Festivaller ve Bayramlar	61
2.8. Kybele-Attis Onuruna Gerçekleştirilen Ritüellere Roma'nın Bakış Açısı	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TROAS BÖLGESİ'NDE ANA TANRIÇA TAPIMI

3.1. Neolitik ve Kalkolitik Dönemlerde Troas Bölgesi ve Ana Tanrıça	64
3.1.1. Coşkuntepe	65
3.1.2. Kumtepe	66
3.1.3. Beşik-Sivritepe	66
3.1.4. Bozköy-Hanaytepe Höyüğü	67
3.1.5. Peyan Mezarlığı	68
3.1.6. Gülpınar	69
3.2. Tunç Çağlarında Troas Bölgesi ve Ana Tanrıça	71
3.2.1. Erken Tunç Çağı (ETÇ)	71
Troia ETÇ I	72
Troia ETÇ II	73
Yenibademli ETÇ II	75
Troia ETÇ III	76
3.2.2. Orta ve Geç Tunç Çağı	80
Alaksandu Antlaşması	81
Tanrıça Dağ İlişkisi: Ana Tanrıça ve İda Dağı	83
3.3. Demir Çağlarında Troas Bölgesi, Friglerin Gelişi ve Ana Tanrıça	86
3.4. Antik Yazılı Kaynaklar Işığında Ana Tanrıça Kültünün Troas Bölgesi'ne Gelişi	88

3.4.1. Mater Deum Magna Idaea	90
3.5. Klasik, Helenistik ve Roma Dönemlerinde Troas Bölgesi'nde Ana Tanrıça	91
3.5.1. Epigrafik Kaynaklarda ve Yazıtlarda Ana Tanrıça	94
3.6. Troas Bölgesi'nde Bulunan Sikkelerde Ana Tanrıça	95
3.7. Troas Bölgesi'nde Ana Tanrıçaya Adanan Kült Alanları ve Açık Hava Sunakları	95

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM SONUÇ

KAYNAKÇA	103
EKLER	I
EK 1. KATALOG	II

SİMGELER VE KISALTMALAR

yy.	Yüzyıl
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
ETÇ	Erken Tunç Çağı
Fig.	Figürin
Görsel	Görsel
Şek.	Şekil
Lev.	Levha
Kat. No.	Katalog Numarası
Env. No.	Envanter Numarası
Bkz.	Bakınız
RPC	Roman Provincial Graecorum
vd.	Ve diğerleri
cm	Santimetre
mm	Milimetre
gr.	Gram
s.	Sayfa
CHLI	J. D. Hawkins, Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume. I: Inscriptions of the Iron Ages, Berlin, New York, 2000.
CHLIII	J. D. Hawkins, Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume. III: Inscriptions of the Hittite Empire and New Inscriptions of the Iron Age, Berlin, Boston, 2024.

GİRİŞ

Troas Bölgesi, Antik Çağ'da yalnızca stratejik ve coğrafi konumu nedeniyle değil, aynı zamanda sahip olduğu zengin ve çok katmanlı dini yapısıyla da dikkat çeken önemli bir kült merkezidir. Ege ile Anadolu'nun kesişim noktasında yer alması, bölgeyi kültürel ve dinsel etkileşim açısından benzersiz bir konuma taşımaktadır. Farklı dönemlere tarihlenen tapınaklar, açık hava kutsal alanları, ritüel alanları ve adak kültleri, bu coğrafyada tanrı ve tanrıçalara yönelik inanç sisteminin zaman içerisinde çeşitlenerek evrildiğini göstermektedir. Troas, özellikle Ana Tanrıça figürünün izlerinin sürülebileceği merkezlerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışma, tarih öncesi dönemlerden başlayarak Roma Dönemi'ne dek Ana Tanrıça kültünün Troas coğrafyasındaki varlığını ve dönüşümünü arkeolojik kalıntılar ile antik yazılı kaynaklar çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Ana Tanrıça kültü, Anadolu'nun dini ve kültürel tarihinde Neolitik Dönem'den itibaren merkezi bir yer tutmuş, zamanla farklı coğrafyalarda farklı adlarla anılmış olsa da bereket, doğurganlık, doğa ve özellikle dağ kültü ile olan ilişkisini büyük ölçüde korumuştur. Troas özelinde bu kültün gelişim süreci, yerleşim katmanlarında ele geçen idol ve figürinler, mitolojik betimler, yazıtlar ve özellikle Hitit dönemine ait Alaksandu Antlaşması gibi belgeler üzerinden takip edilebilmektedir.

Bu bağlamda, bölgedeki kült yerleşimleri, dini semboller, ikonografik veriler ve ritüel pratikler, Ana Tanrıça'nın yalnızca bir tanrıça figürü olarak değil, aynı zamanda yerel kimlik inşasında ve inanç sistemlerinin sürekliliğinde oynadığı rolü anlamak açısından değerlendirilecektir. Çalışma, arkeolojik ve yazılı belgeler arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alarak, Troas'ta Ana Tanrıça tapımının anlam dünyasını daha kapsamlı bir çerçevede ortaya koymayı hedeflemektedir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın temel amacı, Troas Bölgesi'nde Ana Tanrıça tapımının tarihsel süreç içerisindeki görünümünü ve gelişimini “süreklilik” ve “dönüşüm” ilkeleri çerçevesinde analiz etmektir. Neolitik dönemden itibaren Anadolu'nun dini yaşamında merkezi bir figür olan Ana Tanrıça'nın, Troas özelinde nasıl benimsendiği, biçimlendiği ve farklı kültürel katmanlarda nasıl temsil edildiği incelenerek, inanç sistemlerindeki süreklilik ve kırılma noktaları ortaya konulacaktır. Bu bağlamda, Kybele figürü üzerinden şekillenen inanç sisteminin Troas'taki yansımaları, arkeolojik buluntular, epigrafik belgeler ve mitolojik anlatılar ışığında karşılaştırmalı bir yöntemle değerlendirilecektir.

Araştırma, yalnızca Troas Bölgesi'ndeki Ana Tanrıça tapımını betimlemekle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda Anadolu'nun dini tarihi bağlamında Ana Tanrıça figürünün taşıdığı sembolik ve kültürel anlamlara dair daha geniş bir perspektif sunmayı hedeflemektedir. Troas coğrafyasındaki yerel varyasyonların tespiti, bu figürün farklı dönemlerde geçirdiği dönüşümlerin izlenebilmesi açısından önem taşımaktadır. Böylelikle bölgedeki dini yapının özgün karakteristiği daha iyi anlaşılabilir; kültürler arası etkileşimlerin dini semboller üzerindeki etkileri gözlemlenebilecektir.

Ayrıca çalışmanın, kültürel araştırmaları, arkaik ve klasik dönem dini pratikleri ile kadın figürünün tarihsel temsiline odaklanan disiplinler arası yaklaşımlara da katkı sunması beklenmektedir. Ana Tanrıça'nın kültürel temsili ve bu temsilin farklı dönemlerdeki ifadesi, yalnızca arkeolojik ya da tarihsel bağlamda değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyet rolleri ve sembolik iktidar yapıları açısından da değerlendirilebilecek önemli bir veri alanı sunmaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu tez çalışması, Troas Bölgesi'nde Ana Tanrıça tapımının tarihsel süreç içerisindeki gelişimini arkeolojik, epigrafik ve yazılı kaynaklar doğrultusunda incelemeyi amaçlamakla birlikte, bazı sınırlılıklar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Öncelikle çalışmanın coğrafi sınırları, günümüz Türkiye'sinde Çanakkale ilinin kuzeybatısını kapsayan Troas Bölgesi ile sınırlandırılmıştır. Anadolu'nun diğer bölgelerinde yer alan Ana Tanrıça kültlerine yalnızca karşılaştırmalı değerlendirmelerde yer verilmiş; ana odak, Troas coğrafyasındaki temsil biçimleri ve arkeolojik veriler olmuştur. Zamansal açıdan çalışma, erken tarihöncesi dönemlerden Roma dönemine kadar olan geniş bir süreci kapsamaktadır. Ancak bazı dönemlere ilişkin arkeolojik belgelerin eksikliği veya sınırlı yorumlanabilirliği nedeniyle, bu süreç içerisinde yer yer veri dengesizliği yaşanmıştır. Özellikle bazı höyük ve yerleşimlerdeki kazıların sınırlı alanları kapsamaması veya henüz yayımlanmamış olması, analizlerin derinliğini etkileyebilmiştir.

Kaynak bakımından ise, çalışma büyük ölçüde yayınlanmış kazı raporları, literatür çalışmaları, antik metinler ve epigrafik belgeler ile sınırlı kalmıştır. Arkeolojik malzemeye doğrudan erişim mümkün olamadığı için, materyal kültüre ilişkin değerlendirmeler ikincil kaynaklar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu durum, özellikle idol, figürin ve kült alanlarına ilişkin analizlerde doğrudan gözlem yerine yayınlar üzerinden yapılan yorumlara dayanılmasını gerekli kılmıştır. Bunların yanı sıra, mitolojik ve antik kaynaklarda geçen bazı anlatıların tarihsel bağlamdan çok sembolik anlam taşıması, yorumlamada belli ölçüde öznel çıkarımlara neden olabilmektedir. Bu tür veriler, dikkatli bir karşılaştırmalı analiz yöntemiyle ele alınmış olsa da kesinlik taşıyan bilimsel kanıtlar olarak değerlendirilememektedir.

Son olarak, Ana Tanrıça'nın çok katmanlı ve farklı kültürlerde farklı adlarla temsil edilmesi (örneğin Kubaba, Hepat, Kybele vb.) nedeniyle terminolojik çeşitlilik zaman zaman sınıflandırma ve anlamlandırma güçlüğü doğurmuştur. Bu durum, özellikle figürin yerel

varyasyonlarını incelerken sembollerin yorumlanmasını daha dikkatli ve bağlama duyarlı hale getirmeyi gerektirmiştir. Bu sınırlılıklar göz önünde bulundurularak, çalışmanın amacı doğrultusunda elde edilen veriler bilimsel dikkatle yorumlanmış ve Troas Bölgesi özelinde Ana Tanrıça tapımına dair mümkün olan en tutarlı tarihsel çerçeve sunulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu tez çalışması, tarihsel araştırma yönteminin yanı sıra arkeolojik ve epigrafik veri analizine dayalı çok yönlü bir yöntemsel çerçeve doğrultusunda hazırlanmıştır. Araştırmanın ilk aşamasında, konuya ilişkin mevcut literatür taranmış; özellikle Ana Tanrıça figürünün Anadolu'daki tarihsel gelişimi ve Troas Bölgesi'ndeki dinsel yansımaları üzerine yapılmış çalışmalardan yararlanılmıştır.

Bununla birlikte, antik yazarlara ait metinler (Homeros, Strabon, Herodotos vb.), mitolojik anlatılar, yazıtlar ve diğer epigrafik belgeler analiz edilerek tarihsel ve sembolik bağlamda yorumlanmıştır. Arkeolojik kazılardan elde edilen buluntular –özellikle idol, figürin, kült alanları ve adak nesneleri, ikonografik ve kültürel bağlam içerisinde değerlendirilmiştir. İdol, figürin, kült alanları ve adak nesneleri gibi Ana Tanrıça 'ya atfedilen materyal kültür unsurları ile Alaksandu Antlaşması gibi yazılı belgeler üzerinden hem betimleyici hem de yorumlayıcı analizler gerçekleştirilmiştir.

Bu yöntemsel yaklaşım doğrultusunda, tez çalışması giriş ve sonuç bölümleri dışında dört ana bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde, Troas Bölgesi'nin tarihsel, coğrafi ve kültürel arka planı ele alınmıştır. Bölge çalışmalarının araştırma tarihçesi, fiziki coğrafi özellikleri, tarih öncesinden Roma dönemine kadar olan gelişimi dönemsel başlıklar altında incelenmiştir. Bu

bölüm, tezin temel mekânsal çerçevesini sunarak, Ana Tanrıça kültünün yerleştiği coğrafyayı tanımlamayı amaçlamaktadır.

İkinci bölümde, Ana Tanrıça tapımının Anadolu'daki tarihsel süreci kronolojik bir yaklaşımla ele alınmıştır. Paleolitik Dönem'den Roma'ya dek uzanan süreçte, tanrıça figürünün farklı kültürel katmanlardaki temsili, adlandırılışı ve dini fonksiyonu incelenmiştir. Hititler, Frigler ve Romalılar gibi çeşitli uygarlıklar üzerinden, özellikle Kybele figürü merkeze alınarak inanç sisteminin dönüşümü değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölüm, çalışmanın odak noktası olan Troas Bölgesi'nde Ana Tanrıça tapımının somut örnekleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Neolitik 'ten Roma dönemine kadar bölgedeki yerleşimlerde ele geçen arkeolojik buluntular, yazıtlar, sikkeler ve kült alanları kapsamlı biçimde analiz edilmiştir. Ayrıca dağ kültü, Ana Tanrıça'nın İda Dağı ile ilişkisi ve Alaksandu Antlaşması gibi yazılı kaynaklar üzerinden bölgedeki inanç yapısına dair kültürel süreklilik ve dönüşüm örnekleri incelenmiştir.

Dördüncü bölüm, araştırmanın genel değerlendirmesini ve ulaşılan sonuçları içermektedir. Ana Tanrıça kültünün Troas'taki varlığı hem Anadolu'daki inanç sistemi içerisindeki yeriyle hem de yerel kimlik inşasıyla bağlantılı olarak yorumlanmıştır.

Bu yapısal bütünlük çerçevesinde hazırlanan çalışma, Troas Bölgesi'nde Ana Tanrıça tapımının sadece arkeolojik ya da mitolojik yönüyle değil, aynı zamanda sosyo-kültürel ve tarihsel dinamiklerle olan ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yöntemsel olarak hem disiplinler arası hem de karşılaştırmalı bir yaklaşımla oluşturulan tez, inanç tarihine ve kültürel kimlik çalışmalarına katkı sunmayı hedeflemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TROAS BÖLGESİ TARİHİ

1.1. Troas Bölgesi Çalışmaları Tarihi

Her ne kadar günümüze ulaşamadıysa da Antik Çağ'da Troas'ın araştırma tarihi Skepsis'li (Bayramıç-Kurşunlu Tepe) tarihçi Demetrios'un (M.Ö. 2.yy) yazdığı Troas'ın Tarihi'yle başlamaktadır (Cook, 1973: 112). Aynı zamanda Roma İmparatorluk Dönemi'nde bu bölge hakkında detaylı bilgi veren Amaseia'lı (Amasya) Strabon (M.Ö. 64-M.S. 23) ise, Demetrios'un bilgilerini zamanında çok iyi değerlendirebilmiştir.

16. Yüzyıldan itibaren İstanbul'a gelen Avrupalı elçi ve seyyahlar Çanakkale Boğazı'ndan geçerken gördükleri antik kalıntılardan, rapor ve günlüklerinde bahsetmektedirler. Bölgedeki ilk araştırmaların başlangıcı ise 18. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu araştırmaların asıl amacının daha çok Homeros destanlarında anlatılan Troia kentini aramaya yönelik olduğu söylenebilir (Körpe, 2010: 11).

1868 yılında Schilemann, ilk defa Troas'a geldiğinde bu bölgeyi en iyi tanıyan, Maltalı İngiliz Frank Calvert ile tanışmıştır. Calvert, Avrupalı bilim adamları tarafından eğitilmiş, otuzdan fazla yerde küçük kazılar yapmış ve Osmanlı Dönemi'nde ilk kazıları gerçekleştirmiştir (Cook, 1973: 219).

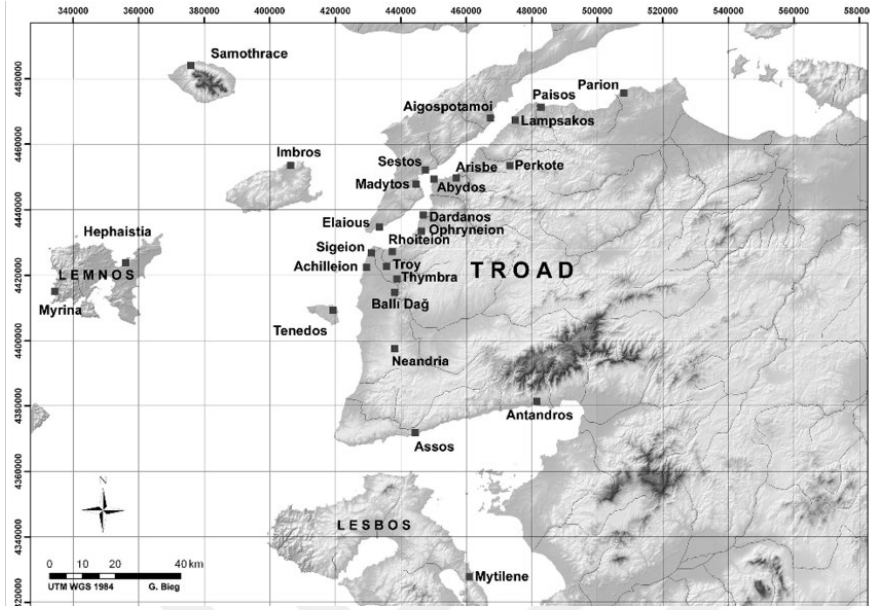
Bölgede Schliemann tarafından başlatılan ardından Dörpfeld tarafından devam ettirilen çalışmalar daha çok Troia üzerine yoğunlaşmıştır. 1930'lu yıllarda Cincinnati üniversitesinden Carl Blegen, ardından 1988 yılından itibaren ise Tübingen üniversitesinden Manfred Korfmann tarafından kazılar devam etmiştir. Korfmann'ın ölümünün ardından "Troia Projesi" adı altında sırasıyla Brian Rose, Ernst Pernicka devam edilmiş ve günümüzde halen Rüstem Aslan tarafından bu bölgede çalışmalara devam edilmektedir. Bununla birlikte Ezine yakınlarındaki Neandria'da Koldawey, Assos'ta da Clark ve Bacon arkeolojik kazılar yapmıştır. 19. Yüzyılın sonlarında W. Leaf, Strabon'un eserinde geçen

kentleri Calvert'in de çalışmalarını takip ederek lokalize etmeye çalışmıştır. Özellikle Leaf'in *Strabon on the Troad* adlı eseri şimdiye kadar Troas'ın tamamını kapsayan tek çalışma olması bakımında önemlidir. 1950-60'lı yıllarda ise J.M. Cook, Troas'ın batı, güney ve orta bölgelerinin bir kısmını içeren 1973 yılında yayınlanan *The Troad* adlı eseri, Troas bölgesindeki antik kentlerin yanı sıra prehistorik dönemden Osmanlı dönemine kadar tüm yerleşimleri kapsamaktadır.

1980'li yıllarda Ankara Üniversitesi'nden Coşkun Özgünel (Özgünel, 2001)'in Gülpınar'daki Apollon Tapınağı'nın bulunduğu Smintheion'da yaptığı kazılarla yüz yıl sonra tekrar bölgede çalışmalar başlamıştır. 1981'de 9 Eylül Üniversitesi'nden Ümit Serdaroğlu (Serdaroğlu-Stuppweich, 1996, Assos) tarafından Assos'ta, 1982'de ise Manfred Korfmann (Korfmann, 1989) Beşiktepe'de kazılara başlamıştır. Troas Bölgesi'nde 1988'den beri devam eden Hisarlıktepe (Troia) kazıları ilk arkeolojik kazılardan günümüze kadar bölge için en büyük kazı ve araştırma projesi olarak kabul edilebilir (Kaplan, 2009: 17). Bununla birlikte, Parion (Başaran-Tavukçu, 2006), Neandria (Schulz, 2000), Skepsis, Troas ve Antandros (Yalman, 1992; Polat, 2002) bölgelerinde de kurtarma kazıları yapılmaktadır.

1.2. Troas Bölgesinin Coğrafi Sınırları (Harita 1)

Antik dönemde adından sıkça söz ettiren Troas bölgesi, doğuda Mysia, batı ve güneyde Ege Denizi, kuzeyden de Hellespontos (Çanakkale Boğazı) ve Propontis (Marmara Denizi) arasında kalan bölgedir. Günümüzde Çanakkale Yarımadası (Biga) adını taşıyan bu bölge, genel olarak Aisepos (Gönen) çayının Propontis'e döküldüğü yerden, güneybatıda İda (Kaz) dağına doğru çekilecek bir çizginin batısında kalan kesimdir. (Sevin, 2001: 58) Ancak birçok antik yazarların bu bölgenin sınırları hakkındaki farklı görüşlerinden dolayı, Troas bölgesinin tam olarak net bir coğrafi sınırlarının olduğunu söylemek güçtür. Nitekim Strabon, Troas bölgesinin coğrafi sınırları hakkında birçok antik yazarın görüşlerini de dikkate alarak, bu bölgenin sınırlarını Aisepos (Gönen Çayı) Irmağı'nın denize döküldüğü yerden İda Dağı'nın güneyinde yer alan Adramytteion (Edremit) Körfezi'ne çizilen hattın batısı olarak sınırlandırmıştır (Strabon, XII.1. 3: Meyer, 1877: 1).

Harita 1. (Troia Projesi, hazırlayan G. Bieg)

1.3. Troas Bölgesinin Fiziki Coğrafyası

Troas bölgesi, vadiler ve yer yer ovalarla bölünen ve yükseltisi fazla olmayan dağlık ya da tepelik bir topografyaya sahiptir (Bilgin, 1969: 5-6). Bölgenin karakteristik bir özelliği olan ve doğu-batı ve kuzey-güney yönlerine doğru uzanan dağ silsileleri, çayların oluşturduğu vadiler ve ovalarla bölündüklerinden dolayı bölgeye oldukça engebeli bir görüntü kazandırmaktadır. Bu engebeli coğrafyada güneyde Edremit Körfezinin hemen kıyısından yükselen ve doğudan batıya doğru alçalarak uzanan dağ silsilesi, antik çağlarda İda olarak bilinen Kaz Dağlarıdır.

Troas bölgesinin ovaları genellikle geniş akarsu vadileri arasında ve akarsuların denize döküldüğü yerlerde toplanmıştır (Bilgin, 1969: 45-59). En önemlileri Aeseapos ağzına yakın Sarıköy (Zeieia) ovası, Kocabaş (Granikos) ırmağı ağzında oluşmuş bir alüvyon ova olan Biga (Adresteia) ovası ve Karamenderes ırmağı boyunca uzanan Ezine Bayramiç (Samonion) ovasıdır. Büyük ovalar dışındaki başlıca küçük ovalar Umurbey, Çan-Yenice (Karesene), Agonya ve Kumkale ovalarıdır (Körpe, 2010: 16).

Troas bölgesinin akarsularına bakıldığında en önemli su kaynağı, İda Dağı'ndan doğan ve önce batı sonra da kuzeye doğru uzanan, Troas'ın en büyük akarsuyu olan ve bir kente de ismini vermiş olan Skamandros (Karamenderes) çayıdır. Homeros, aynı zamanda bu su kaynağına tanrısal sıfatını yakıştırmaktadır (Homeros, XII. 22). Bunların yanı sıra sularını Ege'ye döken Satnioesis (Tuzla Çayı), kuzeyde Hellespontos'a dökülen Rhodios (Kocaçay), Selleeis (Yapıldakçay) ve son olarak sularını Propontis'e döken Paisos (Bayramdere), Gönen çayı (Aisepeos) ile Granikos (Kocabaş çayı) bölgenin öne çıkan su kaynaklarındandır (Sevin, 2001: 60).

İklimsel olarak Troas bölgesinin kıyı kesimleri daha ılıman bir Akdeniz iklimine sahipken iç kesimlere gidildikçe daha sert bir iklim gözlemlenir. Akdeniz ikliminin egemen olduğu kıyılar ve Lâpseki-Biga civarı sert yapraklı, kışın yapraklarını dökmeyen maki toplulukları, kızıl çam ormanları ve zeytin ağaçlarıyla kaplıdır (Körpe, 2010: 21). Bölgede yaşanan bu çeşitli iklimsel durumlar, zengin tarım imkanını da beraberinde getirmiştir. Bölgedeki zengin tarım alanlarının yanı sıra hayvancılık da Troas'ın iç bölgelerinde önemli geçim kaynaklarındandır. Aynı zamanda İda Dağı, kızıl geyik, ala geyik, yaban domuzu gibi çeşitli hayvanlara ev sahipliği yapmaktaydı. Nitekim Troas'ın bazı bölgelerinde, İda Dağı'nın bölgeye sağladığı zenginlikler, basılan sikkelere yansımıştır (Wroth, 1894: 23-25, 32, 36-37).

Bununla birlikte oksijen açısından zengin olan bu bölgede toplanılan keresteler, gemi yapımında kullanıldığı için bölgeye önemli derecede maddi kaynak sağlamaktaydı. Günümüzde de olduğu gibi antik dönemlerde de bölgede meşe, köknar, çam dişbudak ve bu bölgeye özel ağaç türleri (Theophrastus, III. XVII. 3-5) bulunmaktaydı. Nitekim İda'dan elde edilen kerestelerin pazarlandığı (Strabon, XIII. 1. 51) ve kesilen ağaçların Antandros'ta gemi yapımında kullanıldığı antik kaynaklardaki anlatımlardan bilinmektedir (Ksenophon, I. 1. 25; Thukydides, IV. 52).

Troas, maden açısından da oldukça zengin bir bölgedir¹. Bölgede daha çok altın, gümüş, bakır ve çinko madenleri bulunmaktaydı. Astrya (Strabon, XIII. 1. 23) şehrinde altın, Troas'ın iç kesimlerinde bakır, Argyria (Strabon XIII. 1. 45.) kentinde gümüş, Andeira (Strabon XIII. 1. 56) kentinden ise yalancı gümüş de denilen çinko madeni sağlanmaktaydı. Bu madenler uzun yıllar Troas halkı için önemli bir gelir kaynağı oluşturmuştur.

1.4. Genel Hatlarıyla Troas Bölgesi Tarihi

1.4.1. Troas Bölgesi'nde İlk İzler

Troas bölgesinde, yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda bölgenin, Paleolitik ve Neolitik dönemlerden itibaren, farklı etnik kimliklere sahip birçok halklar tarafından süregelen bir yaşam alanı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. (Özdoğan, 1989: 447) Troas bölgesinde insanoğluna dair ilk izler Özdoğan'ın 1980'li yıllarda yaptığı yüzey araştırmaları ile ortaya çıkmıştır. Özellikle Gelibolu yarımadası, Biga, Çan ve Yenice çevresinde yapılan araştırmalar bu kültürlerin izlerini taşıyan önemli bölgelerdendir. Bölgede insana ait en eski kalıntılar Çan Ovası'ndaki Taşlıtarla Mevkii, Üyücükler, Mevkii, Mısırkışlası Mevkii, Çavuştarla Mevkii, Havuzbaşı Mevkii ve Kocaköy Yeri Mevkii'nde bulunmuştur (Sazcı, 2008: 283). Söz konusu yerleşmelerde Alt, Orta ve Üst Paleolitik dönemlere tarihlenen bulgular tespit edilmiştir. Aynı zamanda Erken ve Geç Tunç çağlarında da yerleşim izlerine rastlanılmıştır (Polat, 2010: 23).

Troas bölgesi, özellikle Tunç Çağı'nda oldukça yoğun bir iskana sahne olmuştur². Kıyılarda ve nehir boylarında birçok ETÇ yerleşimlerine rastlanılmaktadır. Nitekim bölgeye adını veren Troia kenti de bu yoğun iskân döneminde kurulmuştur. Daha çok deniz kıyısında bulunan bu yerleşim yerleri, bu özelliklerinden dolayı *Denizsel Troia Kültürü* (Korfmann, 1995: 215) olarak adlandırılmıştır. Bunun yanı sıra yukarıda bahsedilen Beşige-Sivritepe,

¹ Detaylı bilgi için bkz.; E., Pernicka, "Archäometallurgische Untersuchungen in Nordwestanatolien," Jahrbuch Des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 31, 1984, s.533-599; G.A. Wagner, E. Pernicka H.-P. Uerpmann (ed), Troia and the Troad 'Scientific Approaches', Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, New York, 2002, s.143-172.

² Troas bölgesinde Tunç Çağı evrelerindeki yerleşim yerleri için bkz. S. Harmankaya-B. Erdoğan, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri IV 1-2, İstanbul, 2002.

onun hemen güneyindeki Han Tepe, Kemer Dere vadisindeki Hanay Tepe, Bozköy yakınlarındaki Hanay Tepe ve Bayramiç yakınlarındaki Çiftlik Tepe de Tunç Çağı yerleşimlerinden bazılarıdır (Polat, 2010: 23).

Troas ismi yazılı kaynaklarda ilk kez, M.Ö. 2. bin yılın ortalarından itibaren Anadolu'nun kuzeybatı köşesi için “Wilusa” teriminin kullanılmasıyla başlar. Birçok modern araştırmacı tarafından farklı fikirler ortaya atılsa da genel kabul edilen görüş; Hititlerin, Troia kentiyle birlikte bölgeyi ve bölgede yaşayan insanları da Wilusa adıyla adlandırdıklarıdır³. Yine bazı araştırmacılar, IV. Tudhaliya'ya ait kroniklerde geçen “Taruisa” teriminin Troia için kullanıldığını öne sürmektedir (Forrer, 1924; Boysal, 1971: 64-65; Kosak, 2015: 37; Woudhuizen, 2018).

Batı Anadolu'da bulunan birçok kent-devletin yanı sıra Troas'ın jeopolitik konumu, zaman zaman onu diğer bölgelerden daha ön plana çıkarmıştır. Bryce'in eserinde Hisarlık-Troia'sının siyasi açıdan güçlü olmasa da zengin bir Kuzey Anadolu krallığının merkezi olduğu ve ekilebilir geniş toprakların ortasında yoğun nüfuslu bir bölgede yer aldığı öne sürülmektedir (Bryce, 1998). Nitekim Troas bölgesi, Tunç Çağı'nın büyük bir bölümünde yaygın bir ticaret ağına ve kültürel ilişkilere sahipti. Özellikle Troia VI (yaklaşık 1700-1250)'nin çeşitli tabakalarında bulunan Miken çanak çömlekleri Troia ile Miken-Yunan dünyası arasındaki yakın ilişkileri gösterir niteliktedir.

Tunç Çağı'nda bölgenin sosyokültürel yapısına bakıldığında: Troia, Abydos, Sestos ve Perkote civarında Troialılar; Güney Troas'ta Pedasos (Assos) civarında Lelegler (Strabon, XII. 1. 49-51; Homeros, XXI. 86); Troia ve Abydos arasında, Dardanos civarında ve doğusunda Dardenler (Homeros, II. 819; Byzantios, s.v. “Dardanos”); Aesepos kıyısında, Zeleia civarında Lykialılar; Thebe ovasında Kilikialılar; Batı Troas'ta, Ege Denizi kıyısında Kolonai ve Tenedos'da Kral Kyknos ve Kukkunni'ler; Hellespontos'un güneyi ile

³ Hititlerin Troas bölgesindeki kültürel varlığına ve etkisine işaret eden arkeolojik buluntular için bkz. M., Korfmann, ‘Troia 1995 Kazıları’, XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, C.1, Ankara, 1996, s.217; M., Korfmann, ‘1997 Troia Kazıları’, XX. Kazı Sonuçları Toplantısı, C.1, Tarsus, 1998, s.360; M., Korfmann, ‘Troia 1999 Kazıları’, 22. Kazı Sonuçları Toplantısı, C.1, İzmir, 2000, s.281. Ayrıca bkz. (Heinhold-Krahmer, 2004: 376 vd.; Kosak, 1981; Bryce, 1998; Gurney, 1992; Starke, 1997)

Skamandros ırmağı arasındaki bölgede ise Pelasglar yaşamaktadır. (Körpe ve Yavuz, 2012: 32)

Tunç Çağı'nın sonlarına doğru bölgeye, Güneydoğu Avrupa'dan yeni insan grupları gelmeye başlamıştır. Nitekim Troia VIIb2 (yaklaşık M.Ö. 1130-1050) katmanında Blegen (Blegen, 1950-1958) ve ekibi tarafından keşfedilen Güneydoğu Avrupa'da paralelleri görülebilecek *Babrische Ware* (Barbar Malı) ve *Buckelkeramik* olarak bilinen el yapımı seramiklerin Troia'da görülmeye başlanması, Balkanlardan gelen Trak halklarının bölgeye, nüfuz etmeye başladığına işaret etmektedir. Bu büyük çaplı göç hareketleri sonrasında Troas toprakları, Trak kavimlerin istilasına maruz kalmıştır. Strabon bu göçlerden sonra Trakların, Avrupa'dan Anadolu'ya geçip Abydos ve civarında yerleşim kurduklarını (Strabon, XIII. 1. 8.), Frig ve Misya kökenli halkların bölgenin büyük bir bölümüne yayıldıklarından bahseder (Strabon, XIII. 1. 22. ve I. 8). Anadolu'ya aynı zamanlarda gelen kavimlerden biri de Friglerdir. Friglerin Çanakkale Boğazını aşp, Kuzeybatı Anadolu'ya girdikleri ve burada bir süre kaldıkları sanılmaktadır. Daha sonra ya kendiliklerinden ya da kendilerini yerlerinden eden başka kavimlerin baskılarıyla Anadolu'nun daha içlerine gittikleri düşünülmektedir.

Bölgedeki bu değişim ile ilgili yazılı kaynaktan ziyade daha çok arkeolojik bulgular bize ışık tutmaktadır. Bunun başlıca sebebi, Güneydoğu Avrupa'dan gelen bu göçler ile Anadolu'daki siyasi ve sosyal dinamiklerin yanı sıra güç dengelerinin de değişmesi ve dönemin antik dünyasının “Karanlık Çağ” olarak adlandırılan M.Ö.1200-M.Ö.800/750 tarihleri arasında yaklaşık dört yüz yıllık bir döneme girmiş olmasıdır.

1.4.2. Kolonizasyon Dönemi (Yak M.Ö. 7.-6. Yüzyıl)

Batı Anadolu'nun Karanlık Çağ'dan çıktığı dönem yaklaşık M.Ö.8 yüzyıllar da Yunanistan da gözle görülür bir nüfus artışı gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra aynı dönemlerde, Yakın Doğu'da da önemli değişikliklerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde Asur İmparatorluğu güçlenmekte, Fenike kent-devletleri ticari amaçlarla, Kuzey Afrika, Sicilya, Sardinya, İspanya ve Kıbrıs'ın güneyinde kolonicilik faaliyetleri yürütmektedir.

Nitekim Fenikelilerin bu kolonicilik faaliyetleri, kısa sürede bütün antik dünyayı etkileyecek ve antik dünyada büyük çaplı bir kolonizasyon dönemini başlatacaktır.

Yukarıda da bahsettiğimiz, Yunan dünyasında yaşanan bu nüfus patlaması dolayısıyla topraklar, insanları doyuramaz hale gelmiştir. Bundan dolayı çok sayıda Yunanlı anavatanlarını terk ederek, Akdeniz'in diğer bölgelerine ve Karadeniz kıyılarına göç etmiş ve burada birçok koloniler kurmuştur⁴. Eskiçağ literatüründe “Büyük Kolonizasyon Dönemi” olarak geçen; Ege, Marmara, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında çok sayıda kolonilerin kurulduğu, yaklaşık M.Ö. 750-550 yılları (Tekin, 2008: 65) arasını kapsayan bu süreçte, en erken M.Ö.7-6. yüzyıllarından itibaren Troas bölgesinde de oldukça aktif bir kolonicilik faaliyetleri yaşanmıştır. Troas'ın kolonize edilmesinde rol oynayan en önemli etmen Çanakkale Boğazı'nın var oluşudur. Aynı zamanda Boğaz, sadece Asya ve Avrupa kıtalarının bağlantı noktası olmasının ötesinde Ege'den Marmara ve Karadeniz'e geçişin tek yoludur.

Bu dönemde Aioller, Troas bölgesinde oldukça aktif bir şekilde kolonicilik faaliyetleri sergilemişlerdir. Troas'taki Yunan kolonicilerin ilk öncülleri Lesbos adasındaki Aiol kentleri olan Mytilene ve Metymna'dan gelen Aioller olmuştur. Lesboslu Aioller, hemen karşı kıyılarındaki Troas sahillerini, bölgenin güneyini, iç kısımları ve batı sahillerini kolonize etmişlerdir. Methymnalılar, Troas'ın güney sahillerinde, Adramyttion Körfezi'nin kuzey kıyılarındaki Troas sahillerinde ve Akhilleion'un güneyinde kalan batı sahillerinde kolonicilik faaliyetlerini sürdürmekteydi. Troas'ın kuzey kıyılarındaki Troas sahillerinde ise İyon kolonizasyonu aktif bir şekilde görülmektedir⁵. Nitekim M.Ö.6. yüzyılda Troas'ın neredeyse tüm kıyıları Yunan kentleri tarafından yoğun bir kolonizasyon sürecine şahit olmuştur.

⁴ Arkaik dönemdeki Yunan Kolonizasyonu için bkz. A. J., Graham, “The Colonial Expansion of Greece”, Cambridge Ancient History, Vol.III, Part.III, Cambridge University Press, Cambridge, 1982, s.83-159; J. Boardman, The Greeks Overseas: Their Early Colonies and Trade, New York: Thames and Hudson, 1999.

⁵ Arkaik dönemde Troas bölgesi'nde Yunan Kolonizasyonu için bkz. B., Rose, The Archaeology of Greek and Roman Troy, Cambridge University Press, 2013, s.44-71; A. Yazgı, “Troas Bölgesi Arkaik Dönem Yunan Kolonizasyon Hareketleri”, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2008; V., Sevin, Anadolunun Tarihi Coğrafyası I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s.60-71; A.B., Polat, “Troas Bölgesi Prehistoryası”, Doktora Tezi, s.533-539.

1.4.3. Arkaik Dönem (Yak. M.Ö. 7.-5. Yüzyıl)

M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısından itibaren Lidya Devleti'nin Troas üzerinde bir hakimiyet kurduğu görülmektedir (Sevin, 2001: 57). Troas'ta Gyges ile başlayan Lidya hakimiyeti Mermnad hanedanlığının çöküşüne kadar devam etmiştir. Nitekim Troas'ın doğusunda Mysia bölgesi sınırları içindeki Daskyleion, adını Lidya kralı Gyges'in babası Daskylos'dan almıştır. Daha sonra Perslerin satraplık merkezi olacak olan Daskyleion ve bir ara ünlü Lidya kralı Kroisos'un prensken valisi olduğu, güneydeki Adramytteion kenti, Lidyalıların bölgedeki eyalet başkentleriydi. Öyle ki Lidyalıların bölgedeki etkin gücü, bu dönemde kurulan kolonilerin Lidya kralının izni ile gerçekleşmesinden anlaşılmaktadır (Strabon, XIII. 1. 22).

M.Ö. 6. yüzyıl ortalarında Troas bölgesinde Pers etkisi görülmektedir. Darius döneminde, eski Lidya toprakları, üç satraplık bölgesine ayrılmıştır. Bunlar; başkenti Magnesia olan Nomos Ionkos (Kıtanın İyonluları), başkenti Sardes olan Lydios (Sparda) ve son olarak, başkenti günümüzde Bandırma'nın güneyinde, Manyas gölü kıyısında Ergili köyü (Körpe, 2022: 560) yakınındaki Daskyleion olan "Deniz Kıyısındaki Topraklar"dır (Herodotos, III. 90. 1-2.). Bu satraplığın sınırlarının çok belirgin olmamakla birlikte, M.Ö. 5. yüzyılın sonlarına doğru, Marmara denizinin güney kıyılarına uzanan geniş arazi ile birlikte Troas bölgesinin tamamı da bu satraplığın topraklarına katılmış olmalıdır (Leaf, 1923: 50-52). Ayrıca İda Dağı ve çevresi de Daskyleion satraplığı içinde yer almıştır. Dareios ve Kserkses'in batıya yaptığı seferlerde bu bölge, ordu için önemli bir geçiş güzergahı oluşturmuştur. Nitekim Kserkses'in Yunanistan seferinde kullandığı bu güzergahı, Herodotos detaylı bir şekilde anlatmaktadır (Herodotos, VII. 42).

1.4.4. Hellenistik Dönem (Yak. M.Ö. 4.-1. Yüzyıl)

M.Ö. 4. yüzyılın başlarında bölgeye İskender gelir. Strabon eserinde, İskender'in Troialılara karşı sergilediği hoşgörünün sebebinden ve savaştan sonra bölgeyi ziyaret

ettiğinden, tapınağa adaklar adadığından, kasabayı kent unvanına yükselttiğinden, vergi ödemekten muaf tuttuğundan ve yeni yapılar yapılması için emirler verdiğinden bahsetmektedir (Strabon, XIII. 1. 26-27). Fakat İskender'in erken ölümü nedeniyle bu vaatler gerçekleşme imkânı bulamayacaktır.

M.Ö. 323'te İskender'in ölümüne takiben bölgede sırasıyla, İskender'in diadohlarından⁶ Antigonos M.Ö. 323'te hakimiyet kurmuştur. Antigonos M.Ö. 311'de bölgede yeni bir yerleşim politikası uygulamıştır. Bölgedeki dağınık halde bulunan ve fazla nüfusa sahip olmayan kentleri bir araya getirerek M.Ö. 319'da "Antigonia" adı altında büyük bir kent kurmuştur (Strabon, XIII. 1. 26.). İzlediği bu politika ile kentleri yavaş yavaş kendi istediği modele uydurmuş ve sonunda bu kentlerde yaşayan halklar yer değiştirerek tek bir kent altında birleştirilmiş ve bu harekete de "synoekismos" adı verilmiştir. Synoekismos yoluyla Neandreia, Larissa, Kolonai, Hamaksitos, Kebrene ve Skepsis şehirlerinde yaşayanları bu yeni kurulan kente taşınmaya zorlamıştır (Strabon, XIII. 1. 33.). Nitekim Antigonos uyguladığı bu politika ile hakimiyetini güçlendirmiştir. Lakin M.Ö. 302 yılında gerçekleşen İpsos Savaşı'nın ardından bölgedeki hâkim güç Antigonos'un elinden batıdaki Lysimakhos'a geçmiştir. Lysimakhos döneminde, Antigonia kentinin adını Aleksandria Troas olarak değiştirmiş ve Skepsislilerin memleketlerine dönmesine izin vermiştir (Strabon, XIII. 1. 33.).

M.Ö. 282 yılında Korupedion Savaşı ile sona eren Daidohlar mücadelesinden sonra M.Ö. 241-226 yılları arasında bölgede Seleukosların egemenliği başlar. Seleukos krallığı bölgede, Antigonos gibi bir politika yürütmek istemiş fakat Seleukoslar yeni kentler oluşturmak yerine küçük olanları daha büyük bir kentte toplamıştır.

⁶ Diadokhoi; Büyük İskender'in ailesinden kişiler, ona yakın kumandanlar ve arkadaşları, bir nevi ardılları anlamına gelmektedir.

1.4.5. Roma Dönemi

M.Ö. 190 yılında Romalılar ile Seleukos kralı III.Antiokhos arasında Magnesia’da gerçekleşen savaşın kazananı Romalılar olur. Savaştan sonra imzalanan Apameia Barışı ile Seleukoslar, Toroslara kadar uzanan Anadolu’daki topraklarını Romalılara bırakıp Troas’ı terk ederler⁷. Romalılar bölgedeki pek çok kenti, özellikle Lampsakos ve Troia gibi kimi özgür kentleri de tanıyarak bölgenin kontrolünü, savaşın kazanılmasında kendilerine yardımcı olan Bergama kralı II. Eumenes’e (M.Ö. 197-150) vermiştir. Bölge daha sonra yönetimi altında bulunduğu Bergama kralı III.Attalos’un M.Ö. 133 yılında krallığını bir vasiyetname⁸ ile Roma İmparatorluğu’na bırakması üzerine; bölge M.Ö. 129’da Roma eyalet sistemi içerisine alınmış ve Asia eyaletine bağlanmıştır (Ergin, 2013: 55; Sevin, 2001: 58).

Roma fethettiği diğer bölgelerde uyguladığı gibi Troas bölgesinde de benzer bir politika yürütmüştür. Bölgenin verimli topraklarında nüfusu azalan ya da tamamen terk edilen kentlere, Roma ordusundan emekli olan askerler için yeni yerleşim yerleri oluşturarak bölgede iskân faaliyetleri yürütmüştür (Magie, 1950: 415, 472). Nitekim Troas’ın kuzeyinde Marmara Denizi kıyısındaki Parion ve Lampsakos ile batıda Ege Denizi kıyısındaki Aleksandria Troas, bölgede en fazla Romalı barından ve kolonizasyonun en aktif yaşandığı kentlerdendir (Frisch, 1978: 136). Ayrıca pek çok Roma imparatorunun bölgeyi zaman zaman ziyaret ettikleri de bilinmektedir (Bryce, 2006: 170 Magie, 1950: 497). Kolonizasyon faaliyetleri ile bölgelere yerleştirilen yeni yerleşimciler, bilinçli bir politika veyahut kendiliğinden gelişen bir süreç neticesinde zamanla, yerel halklar ile etkileşime geçerek Roma kültürünün yayılmasında önemli bir etmen olmuştur.

⁷ Detaylı bilgi için bkz. M., Tozan, Roma’nın Anadolu’daki Egemenlik Politikası Kentler ve Bağımlı Krallıklar (İ.Ö. 133-İ.Ö. 89), Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, İzmir, s.23: H., Demircioğlu, Roma Tarihi, I. Cilt: Cumhuriyet, I. Kısım: Menşe’lerden Akdeniz Havzasında Hakimiyet Kurulmasına Kadar, Türk Tarih Kurumu, 2019, Ankara, 337-338.

⁸ Attalos’un vasiyetnamesi için bkz.: Strabon, XIII, 4, 2.: Eutropius, Roma Tarihinin Özeti, çev. Ç. Menzilioğlu, Kabalcı Yayınevi, 2007, İstanbul, IV, 18.

Roma imparatorluğunun ardından Troas'ta Doğu Roma dönemi Troia yakınlarındaki bir savaşla başlamıştır. M.S. 324 yılında Konstantinus, Aiantion yakınlarındaki rakibi Licinius'u yenerek imparatorluğun tek hâkimi olmuştur (Zosim, Historia Nova: 2. 22-23). Bunun yanı sıra tarihçi Zosimos eserinde, Konstantinus'un M.S. 324 öncesinde Troas ve İlion arasındaki bir bölgede yeni bir başkent kurma planı olduğunu hatta bunun için altyapı çalışmalarına başlamışken, vazgeçip Byzantion'da karar kıldığını belirtir. Burada Troas olarak bahsedilen yer muhtemelen, Aleksandria Troas'tır. Nitekim Troas bölgesi Konstantinus'un imparatorluğun idari sisteminde yaptığı reformlar neticesinde "*Provincia Hellespontos*" eyaleti olarak bölünmüştür (Tenger, 1999: 160).

M.S 7. yüzyılda yeni bir ekonomik toparlanma yaşayan Troas bölgesi, bu dönemlerde gerçekleşen Arap akınları sonucunda tekrardan bir çöküşe uğramıştır. M.S. 8. yüzyılda ise bölge, yoğun bir şekilde Arap akınlarına maruz kalmıştır. Nitekim M.S. 709 ve M.S. 719 yıllarında Süleyman yönetimindeki Arap kuvvetleri Hellespontos'a kadar ulaşmıştır. Bu akınlardan özellikle kıyı kentleri büyük zarar görmüştür (Tenger, 1999: 172). Anadolu uzun süre Arapların istilalarına maruz kalmış ve 1080 yılında Süleyman ve kuvvetleri, tüm Troas'ı ele geçirerek Bizans yönetimine son vermiştir (Şahin, 2008: 44). Nitekim M.Ö. 1071 yılında yaşanan Malazgirt savaşından sonra Anadolu topraklarında hızla ilerleyen Türkler, Marmara bölgesine kadar inmişler ve İznik merkezli bir devlet kurmuştur. Fakat Troas böyle bir istilaya maruz kalmamışsa da 1092 yılında Çaka Bey tarafından, Çanakkale Boğazı'nın kıyısındaki Abydos kenti ele geçirilerek üs olarak kullanılmıştır (Körpe, 2019: 22). Çaka Bey'in ölümüyle de bölgedeki Türk hakimiyeti de geçici bir süreliğine sona ermiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

ANA TANRIÇA TAPIMI

2.1. Paleolitik Çağ

Yaklaşık M.Ö. 2,5 milyon ile 40 bin yılları arasını kapsayan Alt ve Orta Paleolitik dönemler, insanlık tarihinin en erken evrelerini oluşturmaktaydı⁹. Bu dönemler boyunca insanlar doğayla sürekli bir hayatta kalma mücadelesi içindeydi. Homo habilis, Homo erectus ve Neandertaller gibi erken insan türleri, taş alet teknolojisini geliştirerek avcılık ve toplayıcılıkla yaşamlarını sürdürmüş; mağaralarda ve açık alanlarda barınmışlardır. Ateşin denetim altına alınması, daha karmaşık aletlerin üretilmesi ve özellikle Orta Paleolitik dönemde ölü gömme ritüellerinin ortaya çıkması, sembolik düşüncenin ilk izleri olarak kabul edilir. Ancak bu sembolik davranışlara rağmen, henüz tanrısal figürlerin veya sistematik inanç biçimlerinin gelişmediği görülür. Bu nedenle, Ana Tanrıça gibi kutsal bir figürün izlerine Üst Paleolitik öncesinde rastlanmamaktadır. Anadolu'da Karain, Yarımburgaz ve Dülük gibi arkeolojik alanlar, bu dönem insanların yaşamına dair önemli veriler sunmakta, ancak dinsel yapıların varlığına dair henüz bir kanıt barındırmamaktadır.

Günümüzden 40-35 bin yıl önce başlayan ve Yakındoğu'da 20 bin, Avrupa'da ise 10 bin yıl önce sona eren Üst Paleolitik, Paleolitik'in en kısa süren, buna karşın bölgeler arası kültürel farklılaşmanın başladığı en karmaşık ve en parlak evresidir. Üst Paleolitik dönemde toplum ekonomisi avcı ve toplayıcıdır fakat bireyler arasında kolektif bir iş birliği başlamıştır. Bu dönemin insanları olan Homo Sapiens'ler, fiziki yapıları ve entelektüel düzeyleri ile günümüz insanına en yakın tiplerdir.

⁹ Paleolitik Çağ, günümüzden yaklaşık 2,5 milyon yıl önce, insanın Afrika kıtasında ilk aleti üretmesiyle başlamış, yine Yakındoğu'da günümüzden yaklaşık 20 bin, Avrupa'da ise 10 bin yıl önce sona ermiştir. Paleolitik, Avrupa için alt, orta, üst Paleolitik; buluntuları Avrupa'dan 1 milyon yıl daha eskiye giden Afrika için ise arkaik, alt, orta ve üst Paleolitik olmak üzere dört ana evreye ayrılmıştır (Yalçınkaya, 2009).

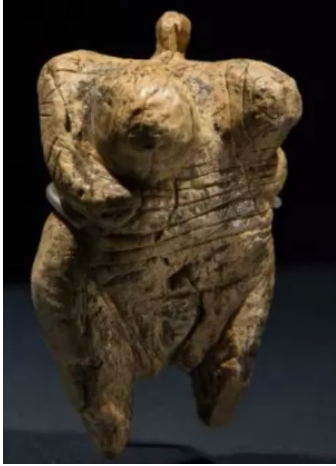
Üst Paleolitik'te öte dünya kavramı farklı bir boyut kazanır. Bu dönem de gömülen bireylerin yanında özellikle mamut fildişinden yapılmış boncuklardan, kolye ve çoğu ritüel amaçlı olabilecek olan süs objelerinden oluşan mezarlar dikkat çeker (Pettitt, 2002). Orta Paleolitik Dönem'de Avrupa ve Yakındoğu'ya bakıldığında her iki bölgede de ölü gömme uygulamaları söz konusudur. Fakat Avrupa'da üst Paleolitik dönemde ölü gömme uygulamaları ile sanatsal faaliyetlerde de artış gözlemlenirken Yakındoğu'da neredeyse hiçbir bulgu söz konusu değildir¹⁰. Bunun yanı sıra, Avrupa'da üst Paleolitik dönem Gravettian mezarlarında Venüs figürinleri olarak tanımlanan kadın heykelciklere rastlanılmaktadır. Yakındoğu, Balkanlar ve Anadolu'da örneklerine ancak Neolitik Dönem'lerde rastladığımız bu figürinler, genellikle mamut dişinden, steatitten ve kil gibi çeşitli maddelerden yapılmışlardır (Hansen, 2005; Pettitt, 2002).

Genellikle Avrupa'nın güneyinde, özellikle İtalya, Fransa, İspanya, Almanya ve Avusturya arasındaki mağaralarda tespit edilen bu heykelcikler; Willendorf, Galgenberg, Lespugue, Monruz, Grimaldi, Dolni Vestonice ve Brassempouy gibi buluntu yerlerinin adları ile öne çıkmışlardır. Bu heykelcikler, "Bereket Tanrıçaları" olarak tanrıçaların büyüsel, dinsel, doğurganlık ve bereketliliği ile kadının kutsallığını temsil ettiklerinden literatüre "Venüs Figürinleri" olarak girmişlerdir. İlk kez Piette tarafından ortaya atılan Venüs kavramı cinsel organı belirgin, sarkık büyük karnı olan kadın betimlemeleri için kullanılmıştır. Piette aynı zamanda heykelciklerin cinsel bölgelerindeki abartıyı da "steotopik" (steatopygous) sözcüğü ile ifade etmiştir (Piette, 1894: 382-394). Kadın figürinleri konusunda yapılan çalışmalarda ve hatta bazen genel algıda "Venüs" olarak nitelendirilen bu eserlerin birbirinin aynısı olduğu düşünülür. Fakat bu dönem figürinlerinde tasvir edilen şekiller hem morfolojik açıdan hem jestler ve mimikler açısından hem de kökenlerine bakıldığında, ne amaçla yapıldıkları, özellikleri ve işlevleri konusunda son

¹⁰Özellikle üst Paleolitik dönemde bu türden ölü gömme uygulamalarının çoğunlukla soğuk iklim koşullarına sahip bölgelerle sınırlı kaldığı görülmektedir. Bundan dolayı o dönemde Balkanlar ve Anadolu'nun coğrafyası bu uygulamalara elverişli olmayabilir. Anadolu ve Balkanlar coğrafyasında üst Paleolitik dönem benzerlikler ve farklılıklar için bkz. Murat, Karakaç (2015). Son Buzul Çağı ve Holosen Başlangıcında Anadolu ve Balkanlar. Ankara: Midas Kitap.

derece çeşitlilik göstermektedir. Nitekim birçok araştırmacı bu konuyu çalışmalarında ele almış ve bu figürinler, birtakım farklılıklara göre sınıflandırılmıştır¹¹.

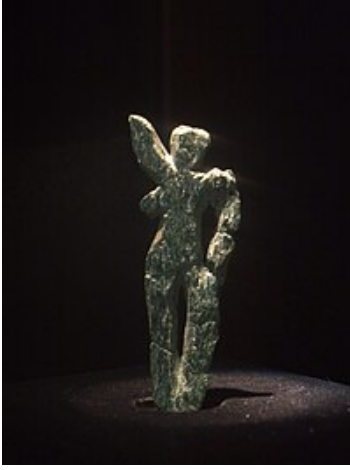
2008 yılında Almanya’da Hohle Fels Mağarası’nın Aurignacien katmanında mamut fildişinden yapıldığı tespit edilen ve bulunduğu yerin ismini alan Hohle Fels Venüsü, en az 35 bin yıl öncesine tarihlendirilmesiyle kadın betimlerinin şimdilik en erken örneği olarak bilinmektedir. Nitekim bu buluş kadın betimlerinin izlerini, gün geçtikçe daha da geçmişe götürmesi bakımından önemlidir (Conard, 2009: 251; Yaman, 2020: 6; Mellars, 2009) (Res.1).

Resim 1. Hohle Fels Venüsü

Aşağı Avusturya’daki Galgenberg bölgesinden gelen Galgenberg Venüsü, yeşil taştan yapılmış düz, görünüşe göre dans eden bir figürdür ve M.Ö. 30.000’den hemen öncesine tarihlendirilmektedir (Res. 2).

¹¹ Detaylı bilgi için bkz. Gamble, C., Interaction and Alliance in Palaeolithic Society. *Man*, 17(1), 1982, 92; Rice, P. C. (1981). Prehistoric Venuses: Symbols of Motherhood or Womanhood? *Journal of Anthropological Research*, 37(4), 402–414; Conard, N. J. (2009). A female figurine from the basal Aurignacian of Hohle Fels Cave in southwestern Germany. *Nature*, 459(7244), 248–252; Svoboda, Jiří, “Upper Paleolithic Female Figurines of Northern Eurasia”, (ed. Jiri Svoboda), Petrkovice: The Dolní Věstonice Studies, Sayı: 15, s. 2008, pp.193-223; Absolon, K. (1949). *The Diluvial Anthropomorphic Statuettes and Drawings, Especially the So-Called Venus Statuettes, Discovered in Moravia: A Comparative Study*. *Artibus Asiae*, 12(3)

Resim 2. Galgenberg Venüsü

Dünyada bilinen en eski seramik eserlerden biri olan ve Çek Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan Dolni Vestonice’de bulunan figürin, günümüzden yaklaşık M.Ö. 29.000-25.000 arasına tarihlendirilmektedir (Res. 3).

Resim 3. Dolni Vestonice Venüsü

Güney Fransa’daki bir kaya sığınağının duvarına yapılan ve yaklaşık M.Ö. 25.000 yıllara tarihlendirilen Laussel (Dordogne) Venüsü, çıplak vücutlu, tombul, geniş kalçalı, iri ve sarkık göğüslüdür. Sol eli karnını/vulvasını tutarken; sağ eliyle de çentikli bir boynuzu

(boğa?) havaya kaldırmaktadır (Gadon, 1989). Kalçasında bir “Y” harfi vardır ve yüzü olmayan başı boynuza doğru dönüktür. Alt kabartma kırmızı aşıboyası ile kaplanmıştır (Res. 4).

Resim 4. Laussel Venüsü

Yaklaşık 24.000-26.000 yıllarına tarihlendirilen ve mamut dişinden imal edilen, aşırı gelişmiş göğüs ve kalçalı bir forma sahip olan 15 cm boyutlarındaki Lespuque Venüsü ise bacakları bir uca doğru sivrilen farklı bir teknikle yapılan bir heykeltir. İnsan vücudu bu heykelde birtakım yuvarlakların ve küreciklerin üst üste konulmasından oluşmuş gibi sembolize edilmiştir (Res. 5).

Resim 5. Lespuque Venüsü

Yine aşağı Avusturya’da Willendorf kasabasında, bir l s birikintisi içerisinde bulunan ve yumuşak yumurtamsı kireçtaşından yapılan ve yaklaşık 25.000 yıllarına tarihlendirilen Willendorf Venüsü, 11 cm. boyunda, kollarını göğsünün üzerinde birleştirmiş çıplak kadın heykelciğidir (Thomson, 1983: 261). Göğüs ve kalçaları oldukça büyük formlarda betimlenmiş, kolları ise şişkin göğüslerinin iki yanında şerit gibi uzanmaktadır (Campbell, 1992: 348). Göbek deliği ve cinsel uzvu belirgindir. Kafası oval saçları belirtmek için kazıma çizgiler ve delikler kullanılmıştır (Soffer, Adavisio ve Hyland, 2000: 517). Fig rinde tespit edilen kırmızı aşıboyası izleri, bu eserin bir ayin eşyası veya dinsel uygulamalarla bağlantılı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Res. 6).

Resim 6. Willendorf Venüsü

Fransa’da Brassempouy’daki bir mağarada bulunan mamut dişinden yapılan ve 25.000 yıllarına tarihlendirilen Brassempouy Venüsü, bilinen en eski insan yüzü betimlemelerine sahiptir. Bilinmeyen bir zamanda daha büyük bir figürden koptuğu düşünülen  st Paleolitik döneme ait olan bu fig rinde, alın, burun ve kaşlar kabartma olarak oyulmuştur ancak ağız mevcut değildir. Başın üzerinde birbirine dik açılı iki dizi sığ kesikle oluşturulmuş dama tahtası benzeri bir desen vardır. Bu bir peruk, geometrik bezemeli bir başlık ya da sadece sa  örgüsü şeklinde şekillendirilmiş bir sa  temsili olarak yorumlanmıştır (Aran, 2021) (Res. 7).

Resim 7. Brassempouy Venüsü

2019'da Fransa'nın Amiens kentinde bulunan Renancourt Venüsü, Geç Gravettian döneminde kireçtaşıdan oyulmuş, 4 cm boyunda ve yaklaşık 23.000 yaşındadır. Bununla birlikte Rusya'nın Don nehri yakınlarındaki Kostenki bölgesinde keşfedilen ve 23.000 ila 21.000 yılları arasına tarihlendirilen Venüs figürini, yaklaşık 10 cm boyutlarındadır (Res. 8-9).

Resim 8-9 Renancourt ve Kostenki Venüsü

Bu dönemde üretilen kadın figürinlerinin genel özelliklerine bakıldığında, eller genellikle göğüs üzerinde kavuşmuş ve göğüsleri tutar tarzdadır. Kolların üzerinde bulunan birtakım noktalar ise bileziği betimlemek için kullanılmış olabilir. Araştırmalar sonucunda, çıplak kadın figürinlerinin oyulduğu süngerimsi kalkerlerde, kırmızı aşı boyası izleri fark

edilmiştir. Aynı zamanda bu dönemde bereket ile ilişkilendirilen kırmızı aşı boyası ile kadınlık arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Nitekim arkeolojik kazılar sonucunda bu dönemde ortaya çıkarılan birçok Venüs figürinlerinin, kırmızı aşı boyası ile boyanmış olduğu tespit edilmiştir. Figürinlerde tespit edilen kırmızı aşı boyası, kadının, dönüşümü sembolize ettiği düşünülmüş ve söz konusu bu dönüşüm, kadın vücudundaki büyük değişikliklerin yaşanması ve yeni bir yaşamın başlaması ile sonuçlanan hamilelik dönemi ile ilişkilendirilmiştir (Pedru, 2006: 206; Marshack, 1991: 18). Figürinlerdeki göğüs bölgesi ölçü dışı ve son derece iri, silindirik ve geniş olup, yağlı bir görünüm sergileyen karın üzerine sarmaktadır. Bel kalındır. But, kalça ve karın son derece geniştir. Bütün bu özelliklerin yanı sıra figürinlerde cinsel organlar da oldukça belirgin bir şekilde betimlenmiştir.

Geçmişten günümüze ulaşabilmiş arkeolojik veriler, her ne kadar ölü birer nesneler olarak algılansa da kendi zamanında ve bağlamında işlevsel, sembolik ve ideolojik bir nedenden dolayı bilinçli olarak yapılmış ve kullanılmıştır (Hodder, 2001). Şüphesiz Venüs figürinleri de toplumsal, ekonomik ya da kültürel bir amaç için yapılmıştı. Günümüzde tam olarak hangi amaçla üretildikleri bilinmeyen bu figürinlerin, işlevleri ve önemleri hakkında farklı görüşler mevcuttur (bkz. Duhard, 1991; Rice, 1981: 402-412, Berenguer 1973: 51; Von Koenigswald, 1972: 137; Adam, 1949: 83-86; Pedru, 2006: 206; Marshack, 1972: 297; Maringer, 1960: 158-160; Ucko, 1962: 38-54). Söz konusu figürinlerin, önceleri direkt olarak hamilelik ve bereket ile bağlantılı oldukları düşünülürken (Wymer, 1982: 258; Yalçınkaya, 1973: 203), yeni çalışmalar bunların kadınlığın genç kızlıktan yaşlılığa kadar çeşitli evrelerini temsil edebileceklerini (Roberts, 1998: 8) ve bunların Eski Türk inançlarındaki örneklerde olduğu gibi ev bekçisi-koruyucu ruh, şaman, “Hayvanlar Hakimesi” ile ölüm ve yeniden doğuşun simgesi gibi çeşitli işlevlere sahip olabileceklerini öne sürmektedir (Rice, 1981: 405-409). Doğurganlık, bereket, koruyucu ruh ya da tanrıça prototipliği dışında Paleolitik insanının yaptığı bu figürinlere herhangi bir kutsiyet yüklemeyen araştırmacılar da vardır. Nitekim Hodder, boyutlarının küçüklüğünden yola çıkarak bir büyü objesi olarak kısa süreli eylemlerde kullanılıp atılmış olabileceklerini ifade etmektedir. (Hodder, 2006: 9).

Anadolu’da üst Paleolitik dönemde bu tip eserlere şimdiye kadar rastlanılmamaktadır. Diğer yandan Anadolu, Ana Tanrıça kültünün en yaygın ve köklü olarak tapınım gördüğü bir coğrafyadır (Belli, 2001: 4). Nitekim Anadolu topraklarında 2009 yılında Kahramanmaraş-Direkli Mağarası’nda¹² yapılan arkeolojik kazılarda bulunan ve M.Ö. 16.000-12.000 yıllarına tarihlendirilen stilize kadın figürini, Anadolu tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü Anadolu’da anaerkil bir sosyal yaşamın varlığını yansıtan heykel ve figürin sanatının, Direkli Mağarası’ndaki figürinin bulunuşuna dek Neolitik Çağ’da başladığı düşünülmektedir. Yaklaşık 3 cm boyutunda, elle şekillendirildikten sonra ısıtılarak sertleştirilmiş olan bu figürinin sivri bir başı ve yuvarlık bir gövdesi, çıkıntılı göğüs uçları ve belirgin gözleri vardır. Nitekim bu şematik kadın figürininin bulunuşu, Anadolu ve çevresindeki anaerkil yaşam modelinin, bilinenden çok daha eskiye gittiği düşüncesini destekler niteliktedir (Erek, 2009: 13 Özgül, 2023: 18) (Res. 10).

Resim 10. Kahramanmaraş- Direkli Mağarası (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kahramanmaraş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü “Ana Tanrıça”, Erişim Tarihi: 22.03.2025, <https://kahramanmaras.ktb.gov.tr/TR-242382/ana->

¹² Direkli Mağarası, Kahramanmaraş’ın yaklaşık 70 km kuzeybatısında, Döngel köyünün 2,5 km kuzeydoğusundadır. Mağara doğal kayaç içine oyulmuş tek gözden oluşmaktadır. Mağara adını, içindeki sarkıt ve dikitlerin birleşmelerinden oluşan sütunlardan almaktadır. Bu mağara ilk kez 1959 yılında Kılıç Kökten tarafından tespit edilmiştir. 2007 yılı ve sonrasında yapılan araştırmalar ile mağaranın en eski kültür seviyeleri Geç Epi-Paleolitik Çağ’a tarihlendirilmiştir. Mağara dolgularının en üst seviyelerinde ise Orta Çağ’ı işaret eden bulgulara rastlanmıştır. Bkz. Erek, C. M. (2012), “Güneybatı Asya Ekolojik Nişi İçinde Direkli Mağarası Epi-Paleolitik Buluntularının Değerlendirilmesi”. Anadolu/Anatolia. (38). Ankara. 57; Erek, C. M. (2014), “Direkli Cave: The Significance of Fire and Female Figurines in the Paleo-Landscape during the Epi-paleolithic Period”. Seleucia ad Calycadnum, (4), 157.

tanrica.html#:~:text=Kahramanmaraş%20Arkeoloji%20MüzesiDirekli%20Mağarası,kazı%20alanının%20birebir%20canlandırması%20yapılmıştır

2.2. Neolitik ve Kalkolitik Çağ

M.Ö. 10.000-6000 yılları arasını kapsayan Neolitik Çağ'ın ilk evresinde küçük sanatlara ait ürünler içinde taş ve kilden yapılmış insan, hayvan heykelcikleri bulunmuştur¹³. Bu heykelciklerde bazıları çıplak kadınlar, bazıları ise giyinik olan erkekler stilize veya gerçekçi olarak işlenmiştir. Bu dönemde heykelciklere bakıldığında Ana Tanrıça inancının hâkim olduğuna dair henüz bir kanıt yoktur. Aksine, cinsiyetleri belirlenebilenler içinde erkek heykelcikler/tanrılar daha fazladır.

Neolitik dönemin ikinci evresi olan Çanak Çömlekli Neolitik'te M.Ö. 7. bin yılın başlarından itibaren günlük yaşamın sürdüğü evlerin duvarları görsel, kabartma veya kazınarak yapılmış figürler ile kaplanır. Çatalhöyük, dönemi için, bu tarz bezemelerin zenginliği açısından örnek gösterilebilir. Bununla birlikte bu dönemde heykelciklerde artış gözlemlenir. Bunlar doğal ve şematik olmak üzere iki farklı stilde yapılır. Çok sayıdaki kadın heykelciğinde üst kol ve omuzları, göğüsleri, kalçaları, bazılarında karın abartılı bir biçimde tasvir edilir. Hamile veya değil ancak doğurganlıkları vurgulanmış kadınlar, bu özellikleri ile “Ana Tanrıça”yı betimlediği düşünülür. Neolitik Çağ'ın ikinci evresinden itibaren artık, insanların, hayvanların ve bitkilerin, tek hâkimi olarak kabul edilen Ana Tanrıça tasvirleri, tapınakların, konutların ve kült merkezlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bununla birlikte Ana Tanrıça inancının izlerini, Anadolu'nun çeşitli kült yerlerinde görmek mümkündür. Nitekim Anadolu'nun en eski Ana Tanrıça betimlemelerine Diyarbakır-Çayönü'nün Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemine ait kültür tabakalarında bulunan kilden yapılmış olan bir kadın heykelciğine ve Urfa-Nevali Çori'de ele geçen bir kap parçasının üzerindeki el ele tutuşmuş hamile kadın ile erkek bezemesinde rastlanır (Atik, 2004: 267;

¹³ M.Ö. 10.000- 7200/7000 arasını kapsayan Çanak Çömleksiz Çağ, Neolitik'in ilk evresi olarak da adlandırılır. Bu dönemde yerleşik yaşama geçilmeye başlandığından dolayı toplumsal değerler gibi inançla ilgili değerler de değişir. Bu durum kendini en iyi ölü gömme adetlerinde gösterir. Ölü gömme gelenekleri, ölümler için özel alanların ayrılması, ölümlerin yanına bırakılan eşyalar bu çağ insanların inanç düşüncesinin varlığını kanıtlamaktadır. Bazı istisnalar dışında ölümler mezara ana rahminde olduğu gibi cenin pozisyonunda gömülür. Çanak Çömlekli Neolitik 'ten itibaren ölümlerin bazı eşyalarla birlikte gömülmesi daha da yaygınlaşır.

Özbek, 2004: 10-20). Aynı zamanda bu dönemin Ana Tanrıça figürinlerinin önemli bir karakteristik özelliğini oluşturan cinsel uzvun abartılarak gösterilmesinin ilk örneği Çayönü'nde bulunan bu figürindir. Karın ve kalça bölgesi de oldukça geniş betimlenmiştir. Fakat tanrıçanın bacaklarının dizden aşağısı kırılmıştır (Belli, 2011: 6) (Res. 11). Bununla birlikte bu dönemin Anadolu'daki önemli bazı yerleşim yerleri Hallan Çemi, Çayönü, Mezraa-Teleiat, Nevali Çori, Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Gürcütepe, Çatalhöyük, Yümüktepe, Kuruçay ve Höyücek'tir (Özgül, 2023: 25).

Resim 11. Çayönü'nde Bulunan Figürin (Sevin, 2003: 45)

Orta Anadolu'nun güneyinde, Konya ilinin Çumra ilçesi yakınlarında yer alan Çatalhöyük, Anadolu'daki en önemli Neolitik Çağ merkezlerinden biridir. Höyük, ilk olarak 1951 yılında Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü bünyesinde çalışan arkeolog James Mellaart tarafından bulunmuştur. 1961-63 yılları arasında kazı yapan Mellaart, Çatalhöyük yerleşimini M.Ö. 8000-6000 yılları arasına tarihlemiştir. Çatalhöyük'te yapılan kazılarda ortaya çıkan kadın figürinleri M.Ö. 6700-6500 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Bu figürinler, oturmuş pozisyonda, kalçaları geniş, göbeği iri ve memeleri dolgundur. Oturmuş ya da doğuracakmış gibi duran Tanrıçanın iki yanında birer aslan (ya da leopar) durmaktadır (Res. 12).

Resim 12. Ana Tanrıça, Çatalhöyük M.Ö. 6500'ler (Anadolu Medeniyetler Müzesi, Ankara).

Mellaart bölgede bulunan kadın figürinlerini, Hitit, Frig ve daha sonra Hellen ve Roma'da önemli bir kült olan Ana Tanrıça kültürünün öncülleri olduğunu öne sürmektedir (Mellaart, 1963: 29-38). Aynı şekilde Vermaseren de bu figürinlerin Ana Tanrıça kültürünün öncülleri olduğunu savunmaktadır (Vermaseren, 1977: 9-13). Diğer bir yandan arkeolojik buluntularda ele geçirilen çoğunlukla doğum yapan kadın sahneleri ve yabani hayvanlar (özellikle leopar ve aslan) ile betimlenen bu eserler, L. E. Roller (Roller, 2004: 46-58) ve Çatalhöyük alanının daha sonraki kazı başkanı Hodder tarafından, bir Ana Tanrıça inancından ziyade bulundukları mekanlar¹⁴ da göz önüne alındığında, bereket ve doğurganlık ile ilgili bir inancın ürünleri olduğu düşünülmektedir. Bu kadın betimlerinin, annelik ve üreme olgusu ile vahşi hayvanlar arasında bir bağ kurulması da dikkat çekicidir.

Çatalhöyük'ün batısında Burdur Gölü yakınlarındaki Hacılar'da da Mellaart (Mellaart, 1965: 80) tarafından yapılan kazılarda bulunan ve yaklaşık M.Ö. 6700-6500 yılların tarihlendirilen kadın figürinleri, bazen ayakta ya da oturmuş pozisyonda, geniş kalçalı, göbekli, dolgun memeli ve kucağında çocuklu olarak farklı şekillerde betimlenmiştir (Res. 13).

¹⁴ Bulunan bu eserlerden bazıları evlerin tabanlarından, ocakların yakınlarından ve bazen de tahıl ambarlarından çıkarılmıştır.

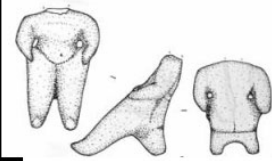
Resim 13. Hacilar’da Bulunan Figürinler (Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara)

Diğer yandan Ana Tanrıça figürinlerinin mağara duvarlarına yapıldığı en eski kült merkezlerinin başında kızların mağarası (M.Ö. 15.000-8000) gelmektedir. Van’ın Yedi Salkım köyünde yer alan mağaranın duvarlarında, ellerini yukarı kaldıran ve dans eden çok sayıda Ana Tanrıça figürini yer almaktadır (Tuncer, 1999: 17; Ergün, 2012: 19; Kılıç ve Özgül, 2023: 1144-1155) (Res. 14-15)

Resim 14-15. Solda Hayvan Üzerinde Ayakta Duran Tanrıça Tasviri, Sağda ise Kollarını Yukarı Kaldırmış Tanrıça (Kızların Mağarası-Van) (Belli, 2001: 13-14)

Neolitik Çağ'ın ortalarından sonlarına kadar Orta ve Güney Anadolu'da Köşk Höyük, Hacılar, Höyücek ve Bademağacı gibi pek çok yerleşmede, Güneybatı Anadolu'da ise Çukurkent, Düden, Alıçlı Höyük ile Kuzeybatı Anadolu'da Pendik Temenye Höyüğü'nde tamamı kadınları temsil eden şişman, genellikle kolları göğüsleri üzerine doğru bükmüş, tahtta, ayakta veya uzanır şekilde betimlenen figürinlerde de aynı kadın tipinin devamı gibi görünür. Ancak, yerel sanatçılar üretilen eserlere, kendilerine özgü yorumlar kattıkları için, doğal olarak her bölgenin kendine has bir modeli ortaya çıkar. Burdur'un Kuruçay, Höyücek ve Bademağacı kazılarında tanınan ve “sokma başlı” olarak tanımlanan (Duru, 1993: 153-157), yine şişman görünümlü, ancak plastik özelliklerden arınmış ve yassılaştırmış gövdelere sahip kadın betimlerinin başlarının kemik ya da başka bir malzemedan yapılarak gövde içerisine açılan bir oyuğa eklenmesi, tipik bölgesel özellikler olarak görülebilir (Aydın, 2013: 51) (Res. 15-16).

Resim 15-16. Sokma Başlı Figürinler (Duru-Umurtak 2005, Lev. 123. 2; 156. 2; 2005: Lev. 166, 1)

Neolitik Çağ'ı takip eden Kalkolitik Çağ'da da Ana Tanrıça olarak betimlenen birçok kadın figürinlerin stillerinde değişiklik olur. Önceki dönemlerin plastik, çoğu zaman abartılı ifadeleri yerini daha az ayrıntılı, stilize olanlara bırakır. Ayrıca bu dönemde Tanrıça figürinlerinin yanı sıra yiyecek ve içecek kaplarının üzerinde de şematik ve simgesel olarak kadın figürleri görülmeye başlanır (Şahan, 2005: 29).

Bu dönemin diğer dönemlerden bir diğer farkı da figürinlerde ayrıntı azalır, baş ve boyunlarda uzamalar, gövdelerde yassılaşımlar, yani üç boyutlu plastik görünümünden yassı ve soyut bir görünüme doğru geçiş yaşanır (Aydın, 2013: 52). İleride daha detaylı değineceğimiz Gelibolu'da Kilia Köyü yakınlarında rastlanıldığı için bu adla anılan "Kilia Tipi İdol ya da Heykelcikler" bunların en iyi örneklerini oluşturmakta ve tam plastikten, şematik bir şekle geçiş bu grup idol üzerinde net bir şekilde saptanabilmektedir (Aydın, 2005: 24-25). Genellikle mermerden yapılan bu tip figürinlerin baş kısmı yassı üçgen biçimde, kollar göğse doğru kıvrıktır. Omuzlar düşük ve yuvarlak, burunları ve kulakları sivri çıkıntı şeklinde belirtilmiştir. Gözler yumru, ağız ve göğüsler çok az belirtilmiştir. Ayaklar üçgen biçiminde çıkıntılı olarak bacak ve kolların ayrımında kazıma çizgiler kullanılmıştır (Dinç, 1995: 91). Bununla birlikte Anadolu'nun doğusunda ve güneyinde, Tülintepe (Esin, 2001), Tell Kurdu (Yener, 2000), Norşuntepe (Hauptmann, 1974), Hacinebi (Stein, 1998: 206), Pirothöyük (Yaylalı, 2014: 2), yerleşimlerinde, Orta Anadolu'da Can Hasan (French, 1962), Yortan (Dinç, 1995), Kırşehir, Papazköy, Troia, Hanaytepe, Beşiktepe, Gavurtepe/Alaşehir Aphrodisias, Kozağacı ve Karain Mağarası'nda da Kilia tipi idollere rastlanılmaktadır (Seeher, 1992).

2.3. Tunç Çağı

Kalkolitik Çağ'ın ardından "Tunç Çağları" gelir. Bu dönem kendi içerisinde Eski, Orta ve Geç Tunç çağları olarak üç evreye ayrılır. Erken Tunç Çağı'nda Anadolu'da özellikle

Batı, Güneybatı ve Orta bölgelerinde Ana Tanrıça'yı temsil eden idollere rastlanılmaktadır. Genellikle soyut şekilli, yüz ayrıntıları verilmiş, kısa kollu ve giyimli şekilde betimlenen Tanrıça, bölgelere göre farklı özellikler taşır. Örneğin çoğu bölgede soyut örnekler yer alırken, Eskişehir/Afyon çevresinde ve Orta Karadeniz Bölgesi'nde plastik görünümlü figürinler ağırlıktadır (Yıldırım, 2009).

Orta Anadolu'da Kültepe'de ele geçen kurs vücutlu mermer idoller, bir veya birden fazla üçgenimsi başları ve uzun boyunlarıyla Tanrı, Tanrıça ve ailesini temsil eder. Mabert ve mezarlara birer kült ve adak eşyası olarak bırakılan kurs vücutlu mermer idollerin yanında giyimli ya da çıplak, tahtında oturan kadın heykelcikleri ortaya çıkarılmıştır (Özgüç, 2005). Bununla birlikte Orta Karadeniz bölgesinde İkiztepe bölgesinde ele geçirilen kilden yapılmış bir sunakla birlikte ortaya çıkan kadın figürinleri Ana Tanrıça ve boğa kültü ile ilgili ilişkisini yansıtmaları açısından özgün bir ikonografi sunmaktadır.

Figürinlere ikonografik açıdan bakıldığında, iki farklı Ana Tanrıça portresi karşımıza çıkar. İlki yukarıda da bahsedildiği gibi geçmişten gelen Ana Tanrıça betimine uyan figürlerdir. İkinci idol grubu ise, kadın bedenlerinin, tarih öncesinin Neolitik ve Kalkolitik çağlarının şişman kadınları yerine, yassı ancak ince bedenli, küçük göğüslü ve zayıf, fındık göbekli, ince belli ve düzgün bacaklı kadın figürinlerdir. Bu dönemde figürinlerin pozisyonları ve yüz ifadeleri de oldukça farklı betimlenmiştir. Figürinler çoğunlukla ellerini dizlerinin üstüne koyar bir şekilde ya da ayakta ellerini yukarıya doğru kaldırmış şekilde tasvir edilmiştir (Aydıngün, 2013) (Res. 17)¹⁵.

¹⁵ Bu duruş biçimi Demircihöyük figürinleri üzerinde çalışan Obladen-Kauder'in de dikkatini çekmiş ve figürinlerinin işlevinin tanrısallıktan farklı bir boyuta geçmiş olabileceğini düşündürmüştür (Obladen-Kauder, 1996: 257-259). Aynı zamanda Aydıngün'de, İlk Tunç Çağı figürinlerinin, kavramsal olarak insani boyutlara indirgenmiş kimlikler olabileceğini ve kadının bir nevi tapınan kadın ya da kutsal rahibe gibi bir sınıfı temsil edebileceğini öne sürmektedir (Aydıngün, 2013: 59).

Resim 17. Demircihöyük-Ana Tanrıça Figürinleri (Kanişkan, 1998: 79-80)

Anadolu'nun Eski Tunç Çağı ile Orta Tunç Çağı denilen dönem arasında çok keskin bir ayrım yoktur. Bu dönem, yeni kültürlerin ortaya çıkmaya başladığı ancak eskinin devam ettiği bir geçiş dönemidir. Bu dönemde Anadolu'nun sınırlı bölgelerinde yazı kullanılmaya başlar. Yazının kullanıldığı bölgelerde bu dönem “Asur Ticaret Kolonileri Çağı” olarak adlandırılır. Bu dönemde Anadolu'da bulunan mühürlerin ele geçen baskılarında yerli tanrıların çeşitli tasvirleri görülür. Tam olarak ne olduklarını tanımlayamadığımız bu tanrılar arasında “Fırtına Tanrısı”, “Kırların Koruyucu Tanrısı” gibi daha sonraki Hitit döneminin önemli tanrılarının prototiplerini temsil edenler de vardır. Bu mühür baskılarında yerli tanrıların yanında metinlerde adı geçenlerden başka, Mezopotamya tanrılar topluluğunun önemli tanrıları Şamas, Ea'nın veziri iki yüzlü Usmu, Amurru, Babil'in baş tanrısı Marduk'un tasvirleri de yer almaktadır (Kulakoğlu, 2009).

Diğer yandan dönemin yazılı belgeleri az da olsa tarihi bilgiler içerir ve Orta Anadolu ile güneye, güneydoğuya uzanan coğrafyada yerel krallıkların varlığına işaret eder. Belgelerde Kaniş, Mama, Wahşuşana, Hattuş, Bruşhattum gibi yerli krallıklardan ve yöneticilerden bahsedilmektedir. Bu krallıklar içerisinde bazıları ön plana çıkar. Özellikle Hattuş başlangıçta yerel bir beyliğin başkenti iken zaman içerisinde merkezi bir güce dönüşür. Nitekim Hitit Devletinin temelleri bu krallıktan gelişir.

2.3.1. Hititler

Anadolu'da ilk merkezi otoriteyi sağlayan Hititler, Orta Anadolu'da, Kızılırmak kavsi içerisinde, çekirdek bölgede güçlenmiş ve I. Hattuşili'den itibaren politik gücünü Kuzey Suriye ve Orta Mezopotamya'ya doğru arttırmıştır (Sipahi, 2009). Kültepe'de keşfedilen çivi yazılı belgeler, Anadolu'da varlıkları bilinen Hititler hakkında oldukça önemli bilgiler verir. Tam olarak Anadolu'ya nereden ve hangi yollarla geldikleri bilinmemekle birlikte dilleri itibariyle Hint-Avrupalı bir topluluk olan Hititlerin Anadolu'ya Kafkasya üzerinden geldikleri düşünülmektedir. Orta Anadolu'da yaşayan Hattilerle (M.. 3. Binyıldan itibaren Orta Anadolu'nun yerli halkı) kaynaşan Hititler, Anadolu'da hüküm süren Hatti beylerinin ileri gelenlerini egemenlikleri altına alarak ekonomik ve siyasi gücü ellerinde tutmuşlardır. Aynı zamanda Hattilerin kültürel özelliklerini de alarak güçlü bir sentez oluşturmuşlardır. Nitekim Hititler, yaklaşık M.. II. binin yarısında imparatorluk sınırlarını Batı Anadolu'dan Yukarı Fırat'a Anadolu'nun tamamına, güneyde Kadeş'e kadar olan sahada genişletmiştir. Yaklaşık 400 yıl boyunca Anadolu'da varlığını sürdüren ve bölgedeki ilk imparatorluk olan Hititler, M.. 1200'lerde görülen yıkıcı Deniz Kavimleri G ve kuraklıklar ile sona erer. Ardından M.. I. binden itibaren Anadolu'da Demir ağları yaşanmaya başlar.

Hititlerde Din

“Bin Tanrılı Halk” olarak adlandırılan Hititler, bölgede kendi kültürlerini kabullendirmek yerine var olan tanrıları ve kültürleri kendi anlayışları doğrultusunda benimsemişlerdir. Aynı zamanda bu durumun şekillenmesinde, bölgenin coğrafı konumu, özellikleri ve iklimi de etkili olmuştur. Doğada meydana gelen olaylardan korkma ve onları anlamlandırma çabaları tanrılaştırmayı da beraberinde getirmiştir. Hititlerin baş tanrısı Fırtına Tanrısı gibi tanrıların varlığı bu durumu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Hitit Devleti yapılan seferler ile askeri ve siyasi olarak büyümeye devam ederken fethedilen ülkelerin yerel tanrılarının heykellerini kendi tapınaklarına yerleştirerek fiziksel olarak da panteonlarına dahil etmişlerdir. Bu sürecin sonucunda aynı kimliğe sahip olan tanrıların artması ile çok sayıda Fırtına Tanrısı, Güneş Tanrısı, İştar gibi tanrılar ortaya çıkmıştır. Hitit

panteonundaki tanrıların etnik kökenlerine bakıldığında bu tanrıların Hint-Avrupalı tanrılar (Hitit-Luvi-Pala), Asianik tanrılar (Hatti-Hurri-Sümer), Semitik tanrılar (Assur-Babil) ve İndo-Ari (Eski Hint) kökenli tanrılar oldukları görülmektedir (Alparslan Doğan, 2006: 79). Nitekim buna göre Taru-Wuruşema, Telipinu, Hatepinu, Mezzulla, Zintuhi, Hepat, Şarruma, Şavuşka Hurri kökenli; İştär, Damkina, Şamaş, Aya, Sin, Ningal Sümer kökenli; Şiu, Halki, Pirwa, Şiwat, İşpant Hitit kökenli; İndra, Mitra, Varuna, Nasatya Hint kökenli tanrılar iken Luvi kökenli tanrıların çoğunlukla Hattuşa dışındaki merkezlerde tapınım görmekte ve adları genellikle sihir ve büyü törenlerinde geçmektedir (Dinçol, 1982: 77-78).

Kubaba

İleriki bölümlerde kendisinden daha detaylı olarak bahsedeceğimiz Kubaba, M.Ö. 18. yüzyıldan beri Karkamış'ta varlığı bilinen kentin Ana tanrıçasıdır. Kökeni tam olarak bilinmese de Hurri kökenli olduğu düşünülen Tanrıça, yaşam bereket ve hayvanlar ile ilişkilendirilmiştir. Aynı zamanda Kubaba, zaman içerisinde bereket ve adalet kavramlarıyla da ilişkilendirilmiştir. Nitekim Ana tanrıçanın Hitit panteonuna girişi, Hitit kralı I. Şuppiluliuma'nın Karkamış kentini fethetmesiyle gerçekleşmiştir ve ismi, bazı çivi yazılı metinlerde geçmektedir. (Schule, 1965: 183). Hitit Dönemi yazıtlarda Kubaba'dan Karkamış'ın Kraliçesi olarak bahsedilmiştir (Haas, 1988: 406)

Tanrıça Kubaba'ya ilişkin kültüne dair bazı bilgiler mevcuttur. KARKAMIŞ A11b+c yazıtında tanrıçanın da içinde olduğu bir törende bahseden Katuwa, bu törende tanrıçaya bir sığır ve koyun adadığını ifade etmektedir (CHLI I KARKAMIŞ A11b+c 18). KARKAMIŞ A26d yazıtında da tanrıya yine bir sığır ve koyun adandığı söylenmektedir (CHLI I KARKAMIŞ A26d 1.2.).

Hepat

Hurri panteonunun ana tanrıçası olan Hepat, I. Hattuşili'nin Kuzey Suriye seferlerinden itibaren Hititler tarafından tanınmıştır. Hitit İmparatorluk Dönemi'nde panteonun baş tanrıçası haline gelen Hepat, Güneş Tanrıçası ile özdeşleştirilmiştir. Aynı zamanda Hitit çivi yazılı belgelerde, Tanrıça'nın doğum kavramıyla ilişkilendirildiği de görülmektedir (Beckman, 1996: 132-175). Bununla birlikte KULULU 5 (CHL I, KULULU 5) ve GÜRÜN (CHL I, GÜRÜN 6-7) yazıtlarındaki ifadeler, Tanrıça'nın adalet kavramıyla da ilişkilendirildiğini göstermektedir. Kayseri'nin Develi ilçesindeki Fraktin Kaya Anıtı ve Yazılıkaya kabartmaları, Hepat'a ait ve Hitit Dönemi'ne tarihlendirilen önemli tasvirlerdir.

Tanrıça Hepat'ın kültüne ilişkin çok az bilgi bulunmaktadır. ÇİFTLİK (CHL I, ÇİFTLİK 8-18) yazıtında Hepat'ın, yazıtın bulunduğu yerde oturduğu söylenmektedir. Bu ifadeden yola çıkarak yazıtın bulunduğu yerleşimde, Tanrıça'ya ait bir tapınım alanı olabileceği öne sürülmüştür (Hutter, 2004: 298).

Diğer yandan Geç Hitit Dönemi'ne tarihlendirilen bazı yazıtlarda Kubaba ile Hepat'ın ilişkilendirildiği görülmüştür. TELL AHMAR 6 yazıtında kral Hamiyata'yı seven ve ona atalarından gelen yönetim yetkisini veren ilahlar arasında söz konusu iki tanrıçanın da olduğu görülmüştür (CHLI III, TELL AHMAR 6 1-3). Bununla birlikte Kubaba ile ilişkilendirilen diğer kutsallar: Tarhunza (BULGARMADEN 2-3-4; MALATYA 13; KARKAMIŞ A11b+c), Tiwat (KARKAMIŞ A6 8-20) Arma (KARKAMIŞ A4a), Harran'ın Ay Tanrısı (KARKAMIŞ 7-10), Harranlı Şarruma (KULULU 5), Ea (ÇİFTLİK 9), Kumarbi (CEKKE 20-24), Karhuha (KARKAMIŞ A11b+c 9-12) ve Santa (BEIRUT 3)'dır.

Damkina

III. Ur Hanedanı Dönemi kayıtlarında Damgalnuna olarak görülen ve isminin anlamı “kutsal olanın karısı” (Edzard, 1965: 50) olan Tanrıça, Hitit İmparatorluk Dönemi'ne ait

antlaşma, bayram ve büyü metinlerinde yer almaktadır (Gurney, 1976: 13-14). Su ve sağlık kavramlarıyla ilişkilendirilen Tanrıça, genellikle balık veya keçi-balık figürleriyle ilişkilendirilmiştir (Asher-Greve ve Westenholz, 2013: 50, 265).

Geç Hitit Dönemi'nde Damkina'nın ismine yalnızca bir yazıtta rastlanılmıştır. TELL TAYINAT 2 yazıtındaki ifadelerden, tanrıçanın adalet kavramıyla ilişkilendirildiği görülmektedir (CHLI I, TELL TAYINAT 2 fr. 3-10b). Bununla birlikte Yazılıkaya kabartmalarında Tanrıça'nın tasviri görülmektedir. Tanrıça bu kabartmada, diğer Tanrıça figürleri gibi, başında yüksek başlık ve beli kemerli giysisi ile elleri öne doğru uzanmış şekilde tasvir edilmiştir (Yiğit ve Kıymet, 2016: 57 Res. 36).

Nitekim Tunç Çağı'ndan itibaren Anadolu'da Ana Tanrıça'nın yalnızca bir bereket ve doğurganlık sembolü olmanın ötesine geçerek, siyasal ve dinsel bütünlüğü temsil eden güçlü bir kültürel öge haline geldiği görülmektedir. Özellikle Kubaba'nın Geç Tunç Çağı'nda Karkamış ve çevresinde sahip olduğu merkezi konum, bu Tanrıça'nın sadece yerel değil, bölgesel bir güç olarak da kabul gördüğünü göstermektedir. Hititler döneminde ise Damkina, Kubaba ve Hepat gibi Tanrıçalar, farklı kültürel etkilerin sentezlenmesiyle daha evrensel bir kimlik kazanmış, kraliçelik ve krali tanrısallık arasında bir bağ kurularak hem siyasi hem dini anlamda kutsallığın taşıyıcısı olmuşlardır. Bu süreç, Anadolu'nun çok katmanlı dini yapısını anlamak açısından büyük önem taşımakta; Ana Tanrıça kültürünün sadece bir inanç biçimi değil, aynı zamanda toplumsal düzeni şekillendiren bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Venüsler, figürinler, idoller ve kabartmalar, kısacası bütün bu kadın temsillerinin, ait oldukları dönemdeki anlamları, işlevleri ve önemleri tam anlamıyla henüz çözülebilmüş ve anlaşılabilmiş değildir. Aslında onları önemli kılan, sorulara kesin cevap verebilme özellikleri değildir. Onlar kadın bedeni biçiminde betimlenmiş objelerdir, kadını temsil edip etmedikleri muammadır. Bu figürinler hamileliği, büyü ayinlerinin somut örneklerini ya da sunularını, yaşlı kadınları, tanrıçaları ya da kadının egemen olduğu

toplumları temsil etsin ya da etmesin, bu figürinler bize, tarih öncesinden yakın geçmişimize kadar insanın zihninde kadının/kadın bedeninin eper yer işgal ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bunun yanı sıra Paleolitik Çağ yaşam biçiminin daha iyi anlaşılmasını mümkün kılan günümüz avcı-toplayıcı grupları ile yapılan karşılaştırmalar, cinsiyete dayalı bir iş bölümünün olduğu bu dönemde kadınların büyük sorumluluklar üstlendiğini ve kendi toplulukları için önem arz ettiklerini söyleyebiliriz. Erkek cinsinde bulunmayan doğurganlık ve doğurduğunu kendi besini ile beslemesi özelliği, anaerkil aile düzeninde kadına ayrıcalıklı bir önem kazandırmıştır. İleriki dönemlerde tarım ve hayvancılıkla uğraşan yerleşik toplumlarda kadına yüklenen sorumluluk, anneliğe atfedilen kutsallıkla pekiştirilmiş, kadın zamanla bereketi getiren önemli bir güç olarak düşünülmüş ve bereketin sembolü olarak tanrıçalaştırılmıştır. Nitekim çeşitli arkeolojik kazılarda elde edilen ve Neolitik dönemden itibaren abartılı hatlara sahip, ayakta ya da tahtta oturur biçimde, kucağında çocuğu/sevgilisi veya tek başına ya da iki tarafında aslan bulunan figürinler veya kaya kabartmalar, bereketin ve toprağın verimliliğinin kadına atfedildiğini ifade eden inanç sisteminin somut delilleri olarak değerlendirilebilir.

2.4. Demir Çağı ve Ana Tanrıça

Erken Demir Çağı'ndan itibaren Güneydoğu Anadolu'da Geç Hitit'in hem ticari hem de Tanrıça tapımı açısından önemli merkezlerinden biri olan Kargamış kentinde Ana tanrıçaya “Kubaba” adı ile tapınılmıştır (Radner, 2005). Hem Kargamış kaynaklarında İnı-Teşup'a ait bir belgede (Hutter, 2017: 115) hem de Kargamış ve Ugarit hükümdarları arasında GTÇ' nda imzalanan bir anlaşmada ondan “Kargamış Ülkesinin Hanımı” olarak bahsedilmektedir (Radner, 2005: 545). Aynı zamanda Kargamış ve çevresinde ele geçen yazıtlarda Tanrıça, “Kargamış'ın Kraliçesi” olarak da karşımıza çıkmaktadır (Hawkins,1981). Diğer bir yandan yine aynı bölgede ele geçirilen bir rölyefte tanrıça, pileli bir giysi içerisinde, sol elinde aynası ile cepheden tasvir edilmiş bir şekilde ve bu rölyefin arkasında bulunan yazıtta “Kubaba” adı karşımıza çıkar (Res. 18) (Çapar, 1978: 199). Ayrıca bu bölgede tanrıçaya ait bir tapınağın var olduğunu ve tanrı Karhuha ile tapınım gördüğü de bilinmektedir (Hutter, 2017).

Resim 18. Kargamış- Kubaba Kabartması (Roller, 2004: Res. 3)

Bu dönemde Kubaba kültünün Anadolu'daki en önemli tapınım merkezi Tabal'de bulunmaktaydı (Bryce, 1940; Kınal,1987: 270). Hatta Kınal, Friglerin bu tanrıçayı “Ana” manasına gelen “Ma” adıyla buradan almış olabileceğini ve Frig döneminde bu kültün öne çıkan tapınım merkezlerinin Pessinus ve Efesos olduğunu öne sürmektedir (Kınal, 1987). Bazı araştırmacılar ise, Kargamış'ta gelişen bu kültün, daha sonra batıda Boğazköy'de, ardından da Pessinus, Bergama ve Roma'da tapınım görmüş olabileceğini öne sürmektedir (Burket, 1979: 103). Aynı zamanda Ana Tanrıça olgusunun ve kültünün, tamamen birbiri ile bağlantılı olmayan yerel kültürler olarak ortaya çıkıp gelişmiş olabileceği ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

Bununla birlikte Azra Erhat, hiçbir mitolojide hiçbir tanrının, onun kadar çeşitli adlarla adlandırılmadığını belirtir. Bu ad ve sıfat çokluğu, Ana Tanrıça olgusunun evrensel bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Tam olarak ikonografik açıdan benzerlik olmasa da anlayış olarak aynı paydada buluşabilen Ana Tanrıça kavramı, kimi zaman Dindymos Dağı'ndan (Murat Dağı) dolayı Dindymene ismini almış kimi zaman da Sipylene, Ma, Anaitis, Rhea, Themis, Ops. Ge, Maia, Urania, Uriname, İdea, Vesta, Anna, Marianna, Diktinna, Plastene ve Atargatis gibi isimler almıştır (Kabağağalı, 1983: 78).

Ülkemizde karşılaştırmalı mitoloji üzerine öne çıkan eserleri ile bilinen Kabağağalı, Orta ve Doğu Anadolu ile Mezopotamya'daki bütün bu tanrıçaların aslında tek bir Anadolu Ana Tanrıça'yı temsil ettiğini öne sürmektedir. Kabağağalı'ya göre farklı isimlerle tapınımın nedeni, tapanların farklı dilleri konuşuyor olmasındandır (Sivri ve Kuşca, 2013: 48). Nitekim bu Tanrıçalar aslında tek bir Ana Tanrıça'nın değişik görüntülerinden başka bir şey değildirler (Kölemenoglu, 2001: 50).

Diğer bir yandan Kabağağalı, Anadolu'da bu bahsedilen Tanrıçalardan daha önce var olmuş bir Ana Tanrıça'yı işaret etmektedir. Kabağağalı bu bilgiye, İncil'in Eski Ahit kısmında geçen ifadelerden ulaşır. Buna göre: Eski Ahit'te Yafet, Asya adındaki tanrıça ile evlenir. Bu evlilikten Gomer, Maday, Yavan, Tubal, Meşek ve Tiras adlarında oğullar doğar. Kabağağalı'ya göre, Anadolu'da doğan bazı uygarlıkların kökeni, Ana Tanrıça Asya'nın oğullarına dayanmaktadır. Şöyle ki; Gomer, Anadolu'ya gelen "Kimmerler", Maday "Midyalılar", Yavan "İyonlar", Tubal "Tibarenler", Meşek "Moşyalılar", Tiras ise "Etrüskler"dir. Tarihte ilk önce varlık gösteren Ana Tanrıça Asya, Kabağağalı'ya göre Anadolu'nun Büyük Anası Kybele'nin çok eski bir adı olabilir (Kabağağalı, 2010: 15).

Bu dönemde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde Kubaba'ya rastlamak mümkündür. Örneğin Kilikya kapılarının kuzeyinde Bolkarmaden anıtında Kubaba'nın, tanrı Tarhu¹⁶ (Gurney, 1977: 18) ile ismi geçmekte ve ayrıca yerel fırtına tanrısının yanında tasvir edilmektedir (Sevinç, 2008: 186; Çapar, 1978:198). Kayseri ili sınırları içindeki Kululu stelinde ise Tanrıça "Kupapas" yani Doğum Tanrıçası olarak anılmaktadır (Sevinç, 2008; Çapar, 1978). Yine Malatya'da bulunmuş bir stelde Tanrıça, ayakta duran fırtına tanrısının karşısında bir boğa üzerinde tahta oturmuş ve elinde bir ayna tutmaktadır. Tanrıça'nın başlığı ise Yazılıkaya'da tasvir edilen Tanrıça Hepat'ın başlığı ile benzerlik göstermektedir (Çapar, 1979).

¹⁶ Fırtına tanrısının Hitit ve Luvi dilindeki adı.

2.4.1. Kybele

Kybele, Yunan mitolojisine göre, çoğu kez Zeus'un ve Kronos oğlu olan öteki tanrıların annesi Rhea'nın cisimleşmiş hali olarak tasvir edilmiştir (Grimal, 2007:396). Aynı zamanda Kabağağaçlı'da Kybele'nin, ilk başlarda gök (Uranos) ve toprağın (Gaia) kızı iken daha sonraları Kronos'un karısı olduğunu öne sürmektedir (Kabağağaçlı, 1985: 110). Yine Kybele, Roma'da Tarım-Hububat Tanrıçası Ceres ve bazı yerlerde de Artemis (özellikle Efes Artemis'i) ile bir tutulmuştur (Özkan, 2016: 665).

Antik kaynaklara bakıldığında Diodoros (Diod. Bibl. III. 58. 1-4; 59. 6-8) Kybele'nin doğuşu ile ilgili şunları aktarır: Lidya Kralı Maion ve Dindyme'nin kızı olan Kybele, doğar doğmaz babası tarafından Kybelon Dağı'na bırakılır. Bebek mucizevi bir şekilde hayatta kalır ve vahşi hayvanlar tarafından beslenip büyütülünce, büyüdüğü dağdan dolayı Kybele adını alır. Nitekim genç kızlık çağına gelen Kybele, Frigyalı Attis'e âşık olup ondan hamile kalır ve ailesiyle yeniden birleşir. Fakat ailesi bu durumu onaylamaz ve Attis öldürülür. Bunun üzerine Attis'e olan aşkıdan dolayı deliren Kybele çıldırır. Delirmiş bir şekilde dağlarda ve ormanlarda dolaşır. Bunun üzerine bir süre sonra Frigya'da toprak ürün vermemeye ve salgın hastalıklar başlar. Halk bu durumu tanrılara danışır ve tanrılar, Attis'in cesedini gömmeleri ve Kybele'yi tanrıça olarak onurlandırmaları halinde durumun düzeleceğini belirtir. Ve böylece Kybele ve Attis onurlandırılır ve kutsal bir mertebeye yükseltilir.

Pausanias (Pausanias, 7.17.10-11) ve Arnobius (Arn. V, 5) ise, bir kayadan doğan çift cinsiyetli yaratık olan Agdistis'in, hadım edilmesi ve bunun sonucunda Attis'in doğması üzerine aktardığı mitolojik hikâyede, Kybele'nin adı geçmese de Agdistis'in arka planında Kybele işlenmektedir. Bunun yanı sıra Hyginus (Hyg. Fab. 191, 254, 16) Kybele'nin Frigya Devleti'nin ikinci kralı Gordios'un oğlu olan Midas'ın annesi olduğunu aktarır. Aynı zamanda bu anlatımı bazı anıtsal yazıtlar ve Yunan kaynakları da desteklemektedir.

Frigler

Daha önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi, eski yazarlardan Herodotos ve Strabon'a göre, o zamanlar Brygler adını taşıyan Frigler, M.Ö. 1200'lerde Makedonya ve Trakya'dan boğazlar yoluyla Anadolu'ya giren ve kitleler halinde hareket eden Trak boylarından biridir. Zaman içerisinde Orta Anadolu'ya doğru harekete geçen Frigler M.Ö. 1100/1000 yıllarına doğru Polatlı yöresine, yani sonraları başkentliklerini yapacak olan Gordion'a ulaşacaklardı. Ancak siyasal bir topluluk olarak ilk defa M.Ö. 750'den sonra ortaya çıkmışlardır. Midas döneminde (M.Ö. 8-7. yy.) ise bütün Orta ve Güneydoğu Anadolu'ya egemen, güçlü bir krallık düzeyine ulaşmışlardır.

Friglerin özellikle altın çağlarını yaşadıkları Midas dönemi ile Orta Anadolu'nun hem doğusu hem de batısından çok geniş sınırlara ulaşılmıştır. Nitekim Kızılırmak Nehri'nin doğusunda Çorum, Tokat ve Kırşehir, kuzeyde Samsun, güneyde Niğde ve Konya, güneybatıda Burdur ve Elmalı Ovası, batıda Afyonkarahisar, Eskişehir ve Kütahya, kuzeybatıda ise Bandırma'ya kadar olan geniş bir coğrafyada Frig etkisi gözlemlenmiştir (Tüfekçi Sivas, 2007: 11). Fakat bölgenin kesin sınırlarının çizilmesinin zorluğundan dolayı Frig etkisinin gözlemlendiği tüm bu alanları Frigya Bölgesi sınırları içerisine dahil etmek mümkün değildir.

M.Ö. 7. Yüzyılda Kimmerler tarafında yıkılan Frigler, Hint-Avrupa kökenli oldukları halde kısa süre içerisinde Anadolu halkları ile bir yandan Helen bir yandan da Geç Hitit etkileri altında kalmış olmakla birlikte özgün ve Anadolu bir kültür oluşturmuşlardır (Akurgal, 1998: 191).

Friglerin dini, çok tanrılı bir din sistemine dayanmaktadır (Yıldırım, 1996: 131). Adlarını ve sayılarını bilemediğimiz Tanrı ve Tanrıçalar arasında, Kybele, Güneş Tanrısı Sabazios, Ay Tanrısı Men/Manes, Yunanlıların tanrı Zeus'una tekabül eden tanrı Papas, Attis ve Midas öne çıkmaktadır. Ancak aralarından en bilineni tanrıça Kybele'dir. Friglerin gözünde Kybele, daha çok bir doğa tanrıçası ve hatta doğanın kendisi olarak görülmüştür. Önceleri Anadolu'da zaten var olan Ana Tanrıça kültünü benimseyen ve kendilerine özgü kültürlerini de bu kült ekleyen Frigler, ortaya Kybele'yi çıkarmış ve bunun sonucunda da tanrıça Kybele tarihe bir Frig Tanrıçası olarak geçmiştir.

Frig uygarlığından, Frig dili ile yazılmış ve günümüze kadar ulaşmış yazılı belgeler, genellikle birkaç sözcük ya da özel isimden oluşan kısa ifadelerden oluşmaktadır. Bu yazıtlardan elde edilen en önemli bilgi ise, tanrıçanın adının “Matar” olduğudur. Ana anlamına gelen bu kelimeyi çoğu zaman tek başına kullansalar da bazılarında “Kube (i)leya” yani Frig dilinde “dağın” anlamına gelen bir kelime ile beraber de kullanılmışlardır. Hatta bazı antik yazarlar ve modern araştırmacılara göre Kybele adı “Kybeleia” sıfatından özel isme dönüşerek bu hali almıştır. Aynı zamanda Suda ve Stefanos Byzantios gibi Geç Dönem yazarlarına ait sözlüklerde (Steph. Byz. Ethm. 389, 9-12) de Kybele adının Frigya’daki Kybeleia isimli bir dağdan türediği belirtilmiştir.

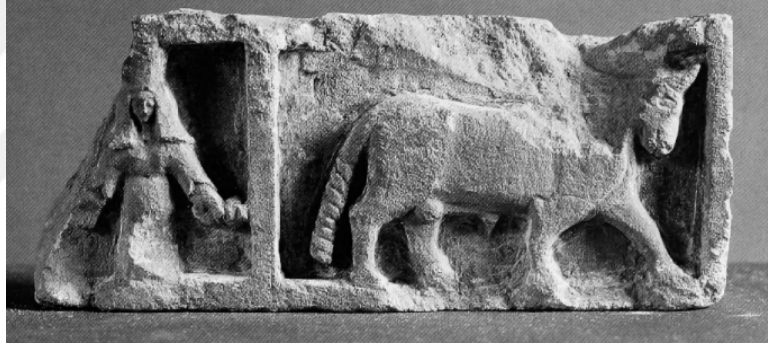
Maurus Servius Honoratus ise, Vergilius’un Aeneas adlı eseri üzerine yazdığı incelemede (“Ad Aeneas”) Kybele’nin etimolojisine dair çeşitli görüşleri sıralarken bu adın kimilerine göre kulte tapınanların tapınım yeri olan *Cybelus* adlı Frig dağından geldiğini belirtmiş (Serv. A., 3, 111), kimilerine göre ise de tanrıçanın Frigya’daki ilk rahibi olan Kybelos’tan ya da onun hadım rahipleri Gallus’lara özgü baş çevirme hareketini ifade eden terimlerden geldiğini belirtmiştir (Özkan, 2016: 667).

Frig dinine yönelik günümüze ulaşmış en somut kanıtlar; sınırlı sayıda bulunan Frig diline ait yazılı kaynaklar, Ana Tanrıça Kybele’nin ikonografik temsilleri, Frig kült anıtları ve Antik Çağ yazarlarının aktarımları gibi çeşitli arkeolojik, epigrafik ve edebi kaynaklardır.

Gordion Kybele kabartmasında Tanrıça, yüksek polosuyla uzun bir duvak takmakta ve uzun bir elbise içerisinde ayakta durur halde tasvir edilmektedir. Sağ elinde bir kâse tutan Tanrıça, sol elinde yırtıcı bir kuş tutmaktadır (Res. 19). Aynı şekilde Gordion E ve C tümülüslerinde de benzer ikonografiye sahip Ana Tanrıça’ya ait figürler tespit edilmiştir (Mellink, 1983: 352-353) (Res. 20-21).

Resim 19. Gordion'da Ortaya Çıkarılan Ana Tanrıça Tasviri (Mellink, Tafel 73/1)

Resim 20-21. Gordion E (Mellink, Tafel 73/2) ve C (Kohler, Plate 17/D. TumC 26) Tümülslerinde Bulunan Ana Tanrıça Tasviri

Ankara/Bahçelievler'de bulunan Ana Tanrıça, ortasında bir sütun ve akroterle süslenmiş alınlıklı bir nişin içerisinde ön cepheden ayakta durur vaziyette gösterilmiştir. Yüksek polosı ile uzun elbisesiyle Tanrıça, sağ elinde bir testi tutarken, sol elinde ise yırtıcı bir kuş tutmaktadır (Bittel, 1969) (Res. 22). Tanrıça'nın yırtıcı kuşlar ile yakın ilişkisinin görüldüğü bir diğer örnek olan Ayaş'ta bulunan Ana Tanrıça tasvirinde de benzer şekilde sol elinde yırtıcı bir kuş tutmaktadır. Ankara/Etlik'te bulunan Ana Tanrıça tasvirinde ise diğer tasvirlerin aksine yırtıcı kuş yer almamaktadır (Temizer, 1959: 179-182) (Res. 23).

Resim 22. Bahçelievler Ana Tanrıça Tasviri (Akurgal, 2007: 579, Levha 71.)

Resim 23. Etlik Ana Tanrıça Tasviri (Roller, 1994: 198, Pl. 17.3.3.)

Sahip olduğu ikonografik özellikleri bakımından daha önceki Tanrıça tasvirlerinden farklı olan Boğazköy tasviri (Res. 24), Büyükkale'deki Hitit sonrası Frig kalesinin güneydoğu girişindeki bir nişin içerisinde, bir tür heykel grubu halinde bulunmuştur. Tanrıça

burada, bir kaide üzerinde ortada ve ön cepheden ayakta durur vaziyette iken yüksek olan süslü polosu, sol tarafı fileli uzun eteği ve küpeleriyle, sol elinde olasılıkla nar olduğu tahmin edilen yuvarlak bir cisim tuttuğu görülmektedir. Genellikle tek başına betimlenen Tanrıça'ya bu örnekte, sağ ve sol yanında bir çift flüt, lir ya da kitara gibi müzik aletleri çalan ve giyimli olarak kısa pantolonları dışında çıplak bir halde tasvir edilmiş iki küçük erkek figürü eşlik etmektedir (Naumann, 1983: 295).

Resim 24. Boğazköy Ana Tanrıça Tasviri (Bittel, 1970: Plate 29)

Bununla birlikte tapınım amacıyla yapılan ve Tanrıça'nın tasvirlerinin de bulunduğu birçok kaya anıtı vardır. Bunlardan ilki Afyonkarahisar ilinin İhsaniye ilçesine bağlı Döğer Ovası'na hâkim bir konumda yer alan Aslankaya Anıtı'dır (Haspels, 1971: 87-88) (Res. 25). Anıtın merkezinde yer alan simgesel kapı görevindeki nişin içerisinde ortada ayakta duran ve ön cepheden tasvir edilmiş Ana Tanrıça'ya, her iki yanında arka ayaklarının üzerine kalkmış, ön pençeleriyle de Tanrıça'nın başına doğru uzanmış halde onu kutsayan bir biçimde iki aslan eşlik etmektedir. Aslankaya Anıtı dışında Ana Tanrıça'ya adanmış, Büyük Kapıkaya Anıtı (Res. 26), Küçük Kapıkaya Anıtı (Res. 27), Kumcaboğaz Kapıkaya Anıtı (Res. 28) ve Deliktaş Anıtı (Res. 29) gibi kült anıtları bulunmaktadır (Haspels, 1971).

Resim 25. Aslankaya Anıtı (Fotoğraf: Oğuzhan Altın Arşivi)

Resim 26. Büyük Kapıkaya Anıtı (Akurgal, 2007: 581, Levha 73/a)

Resim 27. Küçük Kapıkaya Anıtı (Haspels, 1971: Plate 185)

Resim 28. Kumcaboğaz Kapıkaya Anıtı (Haspels, 1971: Plate 159)

Resim 29. Deliktaş Anıtı (Haspels,1971: Plate 205)

Yukarıda örneklerini verdiğimiz bir tür kapı görevi gören niş ve bu kapının önünde duran Tanrıça tasvirlerinin bulunduğu örnekler dışında nişin içerisinde Tanrıça tasvirinin bulunmadığı örnekler de mevcuttur. Bu örneklerden en bilineni Eskişehir ilinin Han ilçesine bağlı Yazılıkaya'da yer alan Midas/Yazılıkaya Anıtı'dır (Res. 30). Frig kaya anıtları içerisinde mimarisi ve boyutuyla eşsiz bir örnek sunan Midas Anıtı'nın ön yüzüne atıfta bulunacak şekilde çeşitli desen ve motiflerle süslenmiş olan kaya cephesinin yanı sıra tepesinde yer alan akroteri, beşik çatısı, üçgen alınlığı, nişi ve üzerinde Matar, Midas, Ates gibi isimlerin geçtiği Paleo-Frige yazıtlarla zenginleştirilmiş tipik bir Frig kült anıtı örneğidir (Haspels, 1971: 73-76). Midas Anıtı dışında, Areyastis Anıtı (Res. 31), Bitmemiş Anıt (Res. 32), Maltaş Anıtı (Res. 33), Sümbüllü Anıt (Res. 34) ve Bahşeyiş Anıtı (Res. 35) gibi anıtlar Ana Tanrıça'ya adanmış diğer kaya anıtlarıdır.

Resim 30. Midas/Yazılıkaya Anıtı (Fotoğraf: Oğuzhan Altın Arşivi)

Resim 31. Areyastis Anıtı (Akurgal, 2007: 577, Levha 69)

Resim 32. Bitmemiş Anıt (Haspels, 1971: Plate 14)

Resim 33. Maltaş Anıtı

(<https://kulturenvanteri.com/yer/maltas-aniti/#16/39.04298/30.518429>)

Resim 34. Sümbüllü Anıt (Haspels, 1971: Plate 34)

Resim 35. Bahşeyiş Anıtı (Akurgal, 2007: 581, Levha 73/b)

2.5. Tanrıça'nın Eşi: “Yoldaş, Oğul/Sevgili” Fenomeni ve Kybele-Attis Kültü

Zaman içerisinde bilinmeyen bir noktada ve zamanda Ana Tanrıça yanına, bir oğul veya genç erkek yoldaş ya da sevgili almıştır. Ana Tanrıça 'ya yüklenen bu yeni vasıfta, Eski Doğu geleneğinin önemli bir katkısı bulunmaktadır. Çeşitli uygarlıklarda Dumuzi/Tammuz, Adonis, Osiris ya da Baal gibi adlar ile tanınan bu sevgili/oğul fenomenlerine, hemen hemen bütün bereket tapınımlarında özellikle de toprak tapınımlarında rastlarız. Buna karşın bu tapınımlarda genelde baş rolde Ana Tanrıça ya da belirli dönemlerde ölen sonra yeniden canlanan bitki tanrısı ya da bir “oğul/sevgili” olmaktadır (Eliade, 2000: 107-108).

Bununla birlikte daha çok Frigler ile özdeşleştirilen Ana tanrıça Kybele'de yukarıda da bahsedildiği gibi belli bir zaman sonra kendine bir eş/yoldaş ya da oğul edinme ihtiyacına girmiştir. Bu kişi ise büyük olasılıkla rahip/kral ya da prens olan bir kişinin zamanla tanrılaştırılması ile oluşturulmuş olmalıdır (Albayrak, 2007). Bu kişi daha sonra, Yunanistan ve Roma mitoslarına, Kybele'nin sevgilisi, yoldaşı ya da oğlu olarak “Attis” adı ile geçecektir. Attis'in varlığının Frigya'da tam olarak neyi ifade ettiği saptanamasa da kökeni Frigya'ya dayandırılması sebebiyle her zaman Anadolu'ya özgü bir tanrı olarak kabul edilmiştir.

Etimolojik açıdan Attis ismi ile ilgili mitolojik anlatımlara bakıldığında şunlar aktarılır: Sangarios, kızı Nana'nın Attis'i doğurduktan sonra onu terk etmesini söyler. Terk edilen çocuk gelip geçenler tarafından alınarak balla ve teke sütüyle beslenir. Bu yüzden Frigya'da keçi (artagus) ya da yakışıklı/güzel anlamına gelen Attis/Attes adı verilir (Grimal, 1986: 13-14; Erhat, 1996).

Attis, Agdistis¹⁷ ile Sangarios Nehri (Sakarya Nehri)'nin nemfi (ya da kızı) Nana'nın oğludur. Attis'in doğuşu mitosu, Agdistis/Kybele-Attis efsanesinde önemli bir rol oynamaktadır (bkz. Pausanias, 7. 9-12: 353; Grimal, 1986: 27; Kabağağaçlı, 1983; Schwertheim, 2009: 86). Nitekim Arnobius (M.S. 4. yüzyıl) da Kybele'yi ve ayinlerini yeniden gündeme taşıyan yazarlardan biri olan Timotheos (M.Ö. 330-300)'tan Attis 'in doğuşu ile ilgili şunları aktarır:

“...Tanrıça bir gün kayanın üzerinde uyurken, Iuppiter ona cinsel arzuyla yaklaşır...¹⁸ Doğan bebek keçi sütüyle beslenerek hayatta kalır ve ona Lidya'daki yakışıklı gençlere verildiği gibi ya da Frig'lerin kendi dillerinde keçilere “attagi” dendiği için ona da Attis adı verilir” (Arn. Adv. Nat. 5,5-7; Özkan, 2016).

M.S. 2. yüzyılda yaşamış olan Lidyalı coğrafyacı Pausanias, elegeia şairi Hermesianaks'tan (M.Ö. yaklaşık 300-250), edindiği bilgiler ışığında Kybele-Attis kültü ile ilgili şunları aktarır:

¹⁷ Bu efsanede Kybele'nin yerine Agdistis adı kullanılmaktadır. Aynı zamanda Agdistis, kaynaklarda adı çoğunlukla “Angdistis” olarak geçen ve büyük olasılıkla adını Dokimeion ve Midas kenti yakınlarında bulunan Agdos Dağı'ndan alan iyileştirici ya da kurtarıcı tanrılar arasında sayılan kutsaldır. Arnobius'un aktardığı anlatıma göre; Zeus, Ana Tanrıça uyurken ona tecavüz etmeye kalkışır, ama tohumları Agdos Dağı'na dökülür ve dağ Agdistis 'i doğurur. Pausanias'ın aktarımına göre ise Zeus sadece tohumlarını toprağa akıtır ve Agdistis doğar.

¹⁸ Mitos'un bu bölümünde Agdos kayasının doğurduğu ve vahşi bir yaratık olan Agdistis'i yatıştırma görevi şarap tanrısı Liber'e verilir, o da pınarın suyuna şarap karıştırarak Agdistis'in derin bir uykuya dalmasını sağlar, cinsel organını da ayaklarına bağladığından Agdistis uyandığında kendi kendini hadım etmiş olur. Dökülen kandan nar ağacı çıkar. Kral Sangarios'un bu ağaçtan nar kopararak kucağına koyan kızı Nana hamile kalır ve babasının onu ceza olarak odaya kapamasına rağmen iyi beslenerek çocuğu doğurur (Özkan, 2016).

Bir gün Ana Tanrıça Kybele ile birleşmek isteyen Zeus reddedilince, tohumlarını bir kayanın üzerine döker. Bu kayadan Agdistis adı verilen hermafrodit¹⁹ bir varlık ortaya çıkar. Tanrılar Agdistis adı verdikleri bu varlıktan korkmaya başlar ve onun erkeklik organını keserler. Kesilen cinsel organdan bir badem ağacı ortaya çıkar. Ve Nana bu ağacın meyvesinden hamile kalır. Bu meyve, Attis'tir. Nitekim Agdistis, ileride yakışıklı bir delikanlı olacak olan Attis'e âşık olur. Fakat duygularına karşılık bulamayan Agdistis, Attis'in düğün gününde Attis ve orada bulunan herkesi öldürür. Attis kendini hadım eder. Pişman olan Agdistis daha sonra sevgilisinin bedeni çürümesini diye Zeus'a dua eder (Paus. Peri. Hell. 7,17, 10-12, Özkan, 2016).

Diodoros anlatımında ise Kybele ve Attis başlangıçta ölümlüdürler. Attis'in öldürülmesinin ardından çıldıran Kybele ülkeden ülkeye dolaşır. Daha sonra da tanrıça olarak kutsandığı aktarım şu şekildedir (Diod. Bibl. III. 58. 1-4; 59. 6-8)

“...Kybele büyüyünce ilk önce Attis ardından da Papas adında bir genci sevdi, onunla yakın ilişkiye girdi, onun anne ve babasını tanıdığı anda hamileydi. Kralın sarayına götürüldü, bakire olarak kabul edildi ama hamile olduğu anlaşılınca baba, onu büyüten çobanları ve Attis'i öldürttü. Aynı zamanda bedenlerini de mezarsız bıraktı. Bu gence karşı olan sevgisinden ve kendisini büyütenlerin başına gelenlerden dolayı çıldıran Kybele, dağınık saçlarıyla, inleyerek ve tef çalarak ülkeden ülkeye dolaştı durdu.”

Nitekim günümüzde yapılan çalışmalarda da Attis'in kimliği ile ilgili farklı görüşler ortaya atılmaktadır. Bu konunun bu kadar çok yoruma açık olmasının sebeplerinden biri de Attis'ten bir kült figürü olarak bahseden Lidya veya Frigya kaynaklı herhangi bir arkeolojik, epigrafik ve edebi kaynağın bulunamamış olmasıdır (Bremmer, 2004: 539).

¹⁹ Hermafrodit: hem erkek hem de dişi üreme organı bulunduran canlılara verilen addır.

Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde Attis daha sonra ölüp gömüldükten ya da bir çam ağacına dönüştürüldükten sonra ağacın dibinde kalan Attis'in kanlarından biten menekşeler, ağacı çepeçevre sarar. Nitekim ilerleyen dönemlerde çam ağacı ve sarmaşık, Attis'in kutsal simgeleri olarak sembolize edilecektir (Özkan, 2016). Bunun yanı sıra Zeus'a yalvaran Agdistis'in dileği de gerçekleşir, Attis'in saçları uzamaya ve serçe parmağı oynamaya devam edecek ve bedeni mezarda hiçbir zaman bozulmayacaktır. Ve Tanrıça, Attis'e Pessinus'ta bir mezar hediye eder. Böylelikle rahipler her yıl bu bölgeye gelip dini törenler ve ritüeller düzenleyerek Tanrıça ve Attis'i onurlandırır.

2.6. Kybele Roma'da

Eski Roma dünyasında, evde düzenlik sağladığına inanılan tanrıların devlet tanrıları arasında yer aldığı gerek Eski Yunanlardan gerekse İtalya'nın Romalılarından önceki hâkimi Etrüsklerden alınmış tanrıların da bulunduğu çok tanrılı bir inanç sistemi hakimdi (Özkan, 2016: 670). Nitekim en eski dönemlerden itibaren başta Iuppiter, Mars ve Quirinus üçlüsünün yanı sıra Iuno, Minerva ve Janus gibi yabancı tanrılara aşina olan Romalılar için Kybele kültünü kendi panteonlarına katmak çok da zor olmamıştır. Aynı zamanda Kybele'nin değişken bir doğaya sahip olmasından dolayı, Kybele yerel panteonlara oldukça kolay bir şekilde dahil edilebilmekteydi (Bremmer, 2020). Diğer bir yandan Cumhuriyet Dönemi Roma'sında işler biraz daha karışık hale gelmiş ve yaşanan siyasi kargaşa ve savaş dönemleri, toplumu ve bireyleri etkilemiş ve halkı refah açısından tatmin etmede yetersiz kalan Roma devlet dini, yeni arayışlar içerisine girmiştir.

Bu arayışlar sonucunda, Roma'ya resmi olarak giren ilk yabancı tanrıça Kybele'nin, Roma'ya olan yolculuğu başlamıştır. Aslında Kybele bu topraklara ilk olarak M.Ö. 6. yüzyılda girmiş, ancak devlet dinindeki yerini alması bundan üç yüzyıl sonra Kartaca savaşları sonrasında olmuştur (Özkan, 2016: 670). Nitekim Roma'da yaşanan Kartaca savaşları ile onun yarattığı buhran neticesinde Sybil kitaplarına başvurulmuş ve Pessinus'taki Büyük Ana kültünün sembolü sayılan kutsal taşın Roma'ya getirilmesi kararlaştırılmıştır (Kınal, 1987: 271). Aynı zamanda Kybele kültünün Roma'ya girişi konusu Strabon (Strab., 12,5,3) ve Titus Livius (Livius, XXIX, 10-11)'un eserlerinde de oldukça detaylı bir şekilde işlenmiştir.

Roma heyeti, kutsal taşla birlikte 12 Nisan M.Ö. 204 tarihinde Roma'ya vardığında, Ostia kapısındaki heyet, görülmedik bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. Ostia'ya vardığında onu almaya hak kazanan kişi, en erdemli kişi (vir optimus) seçilen Scipio Nasica olmuştur. Nasica, bu kutsal taşı Roma'ya getiren gemiye çıkıp onu teslim almış, ancak gemi Roma'ya yaklaşırken karaya oturunca bir Vesta rahibesi olan Claudia Quinta, tanrıçadan yardım dileyip rüzgârın da yardımıyla gemiyi kemeriyle çekerek onu kurtarmıştır (Claerhout-Devreker, 2008: 52). Aynı zamanda Tanrıça'nın Roma'ya getirildiği gün bayram ilan edilerek bir "lectisternium"²⁰ ve onun onuruna Megalesia Bayramı-Oyunları (Ludi Megalenses) düzenlenmiştir (Livius, A.U.C. 21-30; 39; 14; Özkan, 2016).

Sibylla'nın kehanetleri doğru çıkmış ve Roma kısa süreli de olsa Kybele'nin gelişi ile huzura kavuşmuştur. Bu dönemden sonra Roma'nın Akdeniz'de ve Yakındoğu'da etkinliğinin daha da artmasıyla, Roma'da Kybele inancı daha da derinleşmiş ve kültü önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Roma yazınında özellikle Kybele, "Cybele", "Cybebe", "Magna Mater deum Idaea" (Tanrıların İda'lı büyük anası), "Mater deum" ve "Magna Idaea" gibi çeşitli adlarla anılmıştır. Kybele Latin edebiyatında kimi zaman da "Bona Dea" (İyi Tanrıça), "Magna Mater" (Büyük-Yüce Ana), "Mater Turrigera" (Kule taşıyan Ana) ve "Tellus-Terra Mater" (Toprak Ana) isimleriyle anılmıştır.

2.7. Ana Tanrıça Kybele Onuruna Düzenlenen Festivaller ve Bayramlar

Kybele kültü, M.Ö. 194' den itibaren Roma'da çeşitli festivallerle ve bayramlarla kutlanmaya başlanmıştır. Nitekim Kybele ve kültü Roma'da, 4-10 Nisan arasında Megale (n)sia Bayramları²¹ adı altında onurlandırılmaktaydı. Çeşitli törenlerin yanı sıra kurban, şölen, sirk ve tiyatro oyunları gibi birçok etkinlik bu bayram adı altında coşku ile hazırlanmakta ve halk tarafından kutlanmaktaydı.

Megale (n)sia bayramlarının başlamasıyla halk büyük bir coşkuyla tanrıçanın bayramını karşılar ve tanrıçanın tapınağına peynir ve dövülmüş otlardan oluşan salatalarla

²⁰ Lectisternium: Bir tanrı veya tanrıçanın suretinin veya heykelinin sedyede taşınarak halka gösterilmesini, tanrılara yemekler sunumlasını içeren ritüel.

²¹ Bu bayram, Tanrıçanın "Meter Megale" sıfatından dolayı "Megalesia/Megalensia" adını almıştır (Showerman, 1969: 34).

dolu tabaklar sunarlardı. İlk gün yapılan geçit töreninde tanrıçanın heykeli kent içinde tahtirevan ile taşınırdı. Bu vesileyle Galluslar da tanrıça için para toplarlardı. Nitekim halk sunularını sunduktan sonra Palatinus tepesinde düzenlenen tiyatro gösterilerine katılırdı. Ardından Circus Maximus'taki tanrıça adına düzenlenen atlı araba yarışlarını seyrederlerdi (Dürüşken, 2000). Oyunlar sadece Romalılara açıktı. Yabancılar ve köleler bu etkinliklere dahil edilmemekteydi.

Genellikle 4-10 Nisan arası süren törenlerin büyük bir kısmı *Iudi scaenici* adı verilen tiyatro oyunları ile geçmektedir. Ve bu törenlerde çoğunlukla Frig kökenli insanlar görev almaktadır. Bu yüzden Romalı yurttaşların törende görev almaları yasaktı. Fakat İmparator Cladius (M.S. 41-54)'un (Arrianus, IX.1. 72-73) bu kültü Roma'nın resmi kültleri arasına alması ve Kybele'nin gizemlerinin yaratıcısı Attis'in bu kulte dahil edilmesiyle, Megale (n)sia bayramları eski masum hallerini yitirmeye başlayacaktır.

Yapılan bu düzenlemeler neticesinde, kült törenlerine artık Romalı yurttaşlar da dahil olur. Aynı zamanda Roma'da Kybele ve Attis adına 15-27 Mart tarihlerinde *Tristia* ve *Hilaria* olmak üzere iki aşamalı dini törenler düzenlenmeye başlanır (Roller, 2004). Attis adına adanan ve 15- 27 Mart arası süren bu törenlerin ilk günü olan *Canna Intrat* (saz-kamış günü) gününde Attis'in Gallus Nehri'ne bırakılıp, mucizevi bir şekilde çobanlar tarafından kurtarılması olayı anılırdı. Aynı zamanda kamış-saz taşıyıcılar da tapınağa kutsal olan saz ve kamışı taşırıldardı (Vermaseren, 1977: 114).

Ertesi gün yani 16 Mart'ta dokuz gün süren oruç ve kendini dünya nimetlerinden mahrum etme töreni başlar. Tapınıcılar şarap içmeyi, ekmek, hurma, nar gibi meyveleri ve bazı kutsal sayılan kümes hayvanlarını, balık ve domuz yemeyi reddeder. Hatta bu dönemde sevgilisinden ayrı kalan tanrıça için bazı dindarlar ayrıca cinsel oruç da tutarlardı (Vermaseren, 1977: 115).

Festivaller 22 Mart'ta başlardı. 22 Mart, *Arbor Intra* yani ağaç günü olarak geçer ve bu günlerde, baltacılar (ağaç kesiciler), Attis'in kendisini hadım ettiği ve yaşamını yitirdiği çam ağacını hatırlatan bir ağaçla birlikte Palatinus tepesine çıkarlar ve Attis söylencesini tekrardan anarlar. Gecenin sonunda ağaç, Kybele'ye adanan bir koruda kesilir. Bir koç kurban edilir ve ağacın kökleri bu kurbanın kanıyla yıkanır. Ağaç kesicilerin kestikleri ağaç,

yünlü şeritler ile sarılıp, mor menekşelerden çelenkler yapılarak süslenir ve Kybele'nin tapınağına götürülür. Daha sonra tören alayı Roma'yı baştan aşağı dolaşır ve Galluslar yas tutup göğüslerini döverler (Dürüşken, 2000: 82-83).

Ertesi gün yani 23 Mart'ta tamamen yas tutulur ve süslenmiş cenaze meydanının ortasında ağıtlar yakılır. Yas günü, Kybele'nin hadım rahiplerinin yanı sıra Mars'ın dans eden rahipleri de kutsal davullarını çalarak tören alayına karışır ve Kybele'nin rahipleri gibi kalkınlarını vurup zıplayıp dururlar. Böylelikle Romalı tanrı Mars, doğulu Attis kültüne entegre olmuş olur. (Hepding, 1903: 130-131)

24 Mart *Dies Sanguinis* yani kan dökme günüdür. Kutsal çam ağacının etrafında başrahip, Galli ile vahşi bir dans performansı sergiler. Kybele'nin kutsal çalgıları olan kavallar, çalparalar ve tefler çalınmaya başlanır. Bu coşkuyla birlikte rahipler göğüslerini dövmeye başlar ve aşık kemiği ile donatılmış kamçılarla kollarını ve omuzlarını bıçaklarla keserler ve akan kanlarını kutsal ağaca ve de sunaklara serperler. Çılgınlığın artarak devam ettiği bu ritüelde ise bazı adaylar erkeklik organını keserek tanrıçaya sunarlar. Kendilerini hadım eden rahipler böylece Attis ile aynı kaderi paylaştıklarını düşünerek, kendilerini onunla özdeşleştirirler (Burkert, 1999: 127; Eliade, 2003: 329).

24 Mart'ı 25 Mart'a bağlayan gece, Attis'i temsil eden çam ağacı kütüğü daha sonraki bir zamanda yakılmak üzere gömülür (Vermaseren, 1977: 116) ve gecenin sonunda Attis'in yeniden doğuşu müjdelenir (Hepding, 1903:158).

Festivalin üçüncü günü olan 25 Mart'ta Attis'in *Hilaria* (yeniden diriliş) canlandırılır. Canlanış, hüznü ve acıklı geçmiş günlerin aksine büyük bir mutluluk ve coşkuyla kutlanır (Hepding, 1903:132; Cumont, 1956). Bugünün bir diğer önemi, bugün, günün gecedan daha uzun olduğu ilk gündür. Büyük bir zafer alayı etrafında toplanan Kybele taraftarları, önde imparator, arkasında Kybele heykeli olmak üzere yürüyüşe başlar. Arkalarında atlılar, senatörler ve azatlılardan oluşan dinsel alay kendilerini izler. Bu alay, Kybele'nin kutsal çalgıları ve ezgileri eşliğinde nehre ulaşır ve yıkanma töreni düzenlenir.

Kybele kültünün bir diğer önemli ritüeli, Ana tanrıçaya sunulan kurbanlardı. Nitekim Kybele ve Attis adına *Taurobolium* ve *Criobolium*²² adı verilen törenlerde boğa ya da koç kurban edilmekteydi. Aynı zamanda bugün (25 Mart) boğa kurbanı olan taurobolium gerçekleşmekteydi. Ayrıca boğa, tanrıçanın en kutsal hayvanı olarak kutsanmaktaydı.

26 Mart'ta ise *Requieto/Requero* yani dinlenme günüdür. Bugün, kutlamalardan yorgun düşen Kybele taraftarları ruhlarını ve bedenlerini dinlendirirler. 27 Mart'ta, kutlamalar kaldığı yerden tekrardan devam eder.

Attis'e adanan bu haftadan sonra Megale (n)sia bayramı başlar ve Nisan ayının onuncu gününe değin, Kybele'nin söylencelerinin konu alındığı tiyatro gösterileri sergilenir. Tanrıçaya sunulacak kurbanlık hayvanlar kesilir ve bayrama katılanlar için ziyafetler tertiplenir. Bayram, Circus'ta düzenlenen atlı araba yarışları ile son bulur.

2.8. Kybele-Attis Onuruna Gerçekleştirilen Ritüellere Roma'nın Bakış Açısı

Roma M.Ö. 3. yüzyılda, doğru tapınma için gerekli olduğunu düşündüğü yabancı tanrıların transferinde sık sık yabancı rahiplere yer vermekteydi (Caveney, 2016). Bundan dolayı Roma vatandaşları uzun bir süre bu külte seyirci kalmaktan öteye gidememiştir. Ancak yine de onu (tanrıçayı) Frigyalı rahipleriyle birlikte Roma usulüne göre onurlandırabilmekteydiler. Nitekim geleneksel Frig tapınımına yönelik kısıtlamalarla Romalılaştırılmış tapınma pratiğinin bir arada var olması, Roma toplumunun Kybele ile kurduğu karmaşık ilişkiyi gösterir niteliktedir.

Kybele kültünün Roma'da bu kadar benimsenmesi üzerine romantik kurgular tadında hikayeler oluşturulması ve Kybele'ye yönelik festivallerin yapılmasına izin verilmesinin yanı sıra devlet, özellikle yabancı kùltlere karşı tedbirli olması gerektiğinin de farkındaydı. Nitekim herhangi bir Roma vatandaşının resmen Kybele rahibi veya rahibesi olması, tören alayında yürümesi, tapınımında herhangi bir görevde yer alması Roma senatosu tarafından yasaklanmıştı (Dion. Hal. Ant. 2, 19, 5). Aynı zamanda rahiplerin tören alayına da yalnızca senede bir gün, 27 Mart'ta Almo Nehri'nde tanrıçanın sureti yıkanırken tapınaktan

²² Kybele'nin sevgilisi Attis'e adanan koç kanı sunma töreni.

ayrılabilme izni verilmiştir (Wissowa, 1902: 264-265). Domitianus (M.S. 81-96) ve Hadrianus (M.S. 117-138)'da bu kültün önemli bir ritüeli olan hadım uygulamasını yasadışı haline getirmiş ve bu yeni yasalar neticesinde Kybele, daha az Frigyalı ve daha çok Romalı olmaya başlamıştır (Caveney, 2016). O artık, devletin koruyucusu olma özelliğiyle öne çıkmaya başlamış ve Hellen kentlerindeki aksine bireysel kùltten daha çok, kamu denetimine dönüşmüş kùltü ile farklı bir nitelik kazanmış bir tanrıça haline gelmeye başlamıştır (Roller, 2004: 303).

Roller'a göre Romalıların bu kùlte karşı tepkilerinde tedbirli davranmalarının diğer bir sebebi, hadım etme olayının verdiği rahatsızlıktan öte rahiplere verilen haklarla ilgilidir. Roma'da vatandaşlar kölelerden ve yabancılardan üstün sayıldığı ve hadımlar, aslında köle olarak kullanıldığı için, hadım rahiplerin devlet bünyesinde böyle önemli bir konumda yer aldıkları takdirde kölelerden üstün ve dokunulmaz bir hakka sahip olmaları, Roma'yı asıl rahatsız eden unsurların başında gelmektedir. (Roller, 2004: 305).

Diğer bir yandan ileriki zamanlarda Kybele'nin bu taşkın ve esrik ayinleri, Roma toplumu tarafından eleştirilere açık hale gelecektir. Nitekim M.S. 4. yüzyılda Erken Hristiyanlık Dönemi şairlerinden Clemens Aleksandrinus'un *Protreptikos Pros Hellenas* (Paganlara Öğütler) eserinde geçen ve Kybele ayini hakkında olduğu düşünülen bir dizede de bu ayini sembolize eden unsurların kullanıldığı ritüele ait küçümseme içeren şu ifadelerin yer alması ayinlerde kullanılan sözleri yansıtmaları bakımından önemlidir (Özkan, 2016: 669):

“Teften yedim. (tympanon)

Zilden içtim. (kymbalon)

(Kutsal kabı) taşıdım. (kernos)

Yatağa (örtünün altına) sokuldum.” (pastos)

Kybele rahiplerinin bu kanlı hadım törenleri, özellikle Firmicus Maternus (3.1-3.5, 47-49) ve Prudentius (10. 10006-50) gibi Hristiyan yazarlar tarafından da vahşet olarak nitelendirilmekteydi. Fakat bu aktarımlara rağmen Kybele ve kùltü uzun bir süre daha Roma'da etkisini göstermeye ve kutsanmaya devam etti. Ta ki imparator I. Theodosius'un M.S. 394'te Ana tanrıçanın kamuya açık kutlamalarına tümüyle yasak getirene kadar (Dürüşken, 2000).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TROAS BÖLGESİ'NDE ANA TANRIÇA TAPIMI

3.1. Neolitik ve Kalkolitik Dönemlerde Troas Bölgesi ve Ana Tanrıça

Troas Bölgesi'ndeki insan varlığına ilişkin izler, Paleolitik Dönem'e kadar inmektedir. Bu erken döneme ait buluntular her ne kadar sınırlı olsa da bölgenin iklimsel ve coğrafi özellikleri, tarih öncesi dönemlerden itibaren insan toplulukları için elverişli bir yaşam alanı sunduğunu göstermektedir. Ancak yerleşik yaşamın ve kültürel sürekliliğin belirginleştiği asıl dönem, Neolitik Çağ ile başlamaktadır. Tarımsal faaliyetlerin ve üretime dayalı yaşam biçiminin geliştiği bu süreçte, yerleşmelerin aynı alanlarda uzun süre devam ettirilmesi ile höyükleşme olgusu ortaya çıkmıştır (Polat, 2010: 23). Bu bağlamda Troia höyüğü, bölgedeki en önemli yerleşim merkezlerinden biri olarak öne çıkar. Aynı zamanda M.Ö. 5. binyıla tarihlendirilen Kumtepe, Aşağı Karamenderes Ovası'nda yer almakta olup Neolitik Dönem'e ait en erken yerleşimlerden biridir (Gabriel, 2006: 357). Beşik-Yassı Tepe de aynı dönemde iskân görmüş bir diğer önemli merkezdir (Korfmann, 1988: 391–404; 1989: 473–481). Troas Bölgesi aynı zamanda Erken ve Geç Kalkolitik Çağlarda da yerleşim görmüştür. Ayrıca güney kıyılarda Coşkuntepe'ye Kalkolitik Dönem'de yerleşilmiştir (Takaoğlu, 2006: 411-418).

3.1.1. Coşkuntepe

Çanakkale Ayvacık ilçesi Bademli Köyü'nün yaklaşık 4 km güneybatısında, denizden 1,5 km içeride bir yamacın üzerinde yer alan ve M.Ö. 6000'lere tarihlendirilen Coşkuntepe yerleşimi, 1980'li yıllarda Coşkun Özgünel tarafından keşfedilmiş ve Jürgeen Seeher tarafından yayınlanmıştır (Seeher, 1990: 9-15). Daha sonra ise Turan Takaoğlu tarafından burada kapsamlı yüzey araştırması yapılmıştır (Takaoğlu, 2006: 411-418). Bölge, Geç Neolitik, Roma ve Hellenistik Dönem'de yoğun, Kalkolitik, Erken ve Orta Tunç Çağ'ında daha seyran iskân görmüştür. Coşkuntepe'nin doğal çevresinin tarıma uygun

olmayışı Anadolu'nun batısındaki bu Neolitik yerleşmenin sosyo-ekonomik olarak farklı değerlendirilmesine yol açmıştır. Neolitik Dönem yerleşim modelleri kıyı çizgisi ve ova yerleşmeleri olarak bilinmektedir. Ova yerleşmelerinin tarım veya hayvancılığa dayalı geçim ekonomisi yerine farklı ekonomik sistemleri tercih ettikleri kabul edilmiştir. Bu nedenle Coşkuntepe ve benzeri Neolitik kıyı yerleşmelerinin obsidyen ticareti gibi bir ticaret ağı içerisinde dağıtım rolünü üstlendiği varsayılmıştır (Takaoğlu, 2005b: 411).

Yapılan araştırmalar bölgenin kuzey ve batı yamaçlarında öğütme taşlarının üretimini gösteren bitmemiş örnekler, üretim hataları, yonga parçaları ve taş aletler tespit edilmiştir (Takaoğlu, 2005b: 413, res. 5-8).

Diğer yandan Coşkuntepe yüzey araştırmalarında bir tane antropomorfik figürin parçası tespit edilmiştir (Res. 36). Perdahlı ve kırmızı renk hamurdan yapılan figürinin, sadece boynundan kırık halde baş kısmı günümüze gelmiştir. Figürinin gözleri dikdörtgen biçiminde çizgi ile betimlenirken, arka tarafında yer alan yivler saç izlenimi yaratmaktadır (Takaoğlu ve Özdemir, 2013: 36, res.5). Kadını sembolize eden figürinin, diğer figürinlerin aksine, abartılı vücut hatlara sahip değildir. Söz konusu figürinin, bereketi simgeleyen kadın figürinlerine nazaran günlük yaşamda hane içindeki kadını temsil etmesi daha olasıdır.

Resim 36. Coşkuntepe Neolitik Dönem Kadın Figürin Baş (Takaoğlu ve Özdemir, 2013: 36, Res. 5)

3.1.2. Kumtepe

Troas Bölgesi'nde Troia'nın yaklaşık 5 km kuzeybatısında, Çanakkale Boğazının 2 km güneyinde yer alan Kumtepe yerleşiminde ilk kazılar, 1932-1938 yılları arasında Jerome Sperling ve Hamit Zübeyr tarafından yapılmıştır (Koşay, Hamit ve Sperling, 1970; Sperling ve Jerome, 1976: 305-364). Sperling tarafından bölgede iki ana dönem tespit edilmiş ve bu dönemler Kumtepe I ve II olarak numaralandırılmıştır. Kumtepe I yerleşimi A, B, C olarak üç evreye ayrılmış olmuş, Kumtepe C döneminin Troia I ile çağdaş olduğu belirtilmektedir (Sazcı, 2008)²³. Bu bölge için Kumtepe'nin önemi Troia'dan daha erken bir yerleşmeye sahne olması ve Troia kültürünün öncüsü olmasındandır.

3.1.3. Beşik-Sivritepe

Beşik-Sivritepe Çanakkale'nin 40 km, Troia'nın yaklaşık 8 km güneybatısında yer alan erken Hellenistik (M.Ö. 4.-3. Yüzyıla) tarihlendirilen bir tümülüs ya da Kenotaf'tır (Sazcı, 2008: 286-287). İlk defa 1879 yılında H. Schilemann tarafından araştırmalar yapılan bölge, daha sonra 1980'li yıllarda Korfmann tarafından tekrar gözden geçirilmiştir (Korfmann, 1999: 28-29; 2000: 41-43).

Tümülüs burada daha önce yer alan Neolitik bir höyüğün üzerine inşa edilmiştir. Burada daha önce var olan höyüğün toprakları tümülüsün inşasında kullanılmıştır. 1998-99 yılındaki araştırmalar sonucunda anakayaya kadar kazılmış daha önce burada var olan höyüğün az da olsa kalıntılarına rastlanmıştır.

Önceleri Kumtepe A yerleşmesi ile Beşik-Sivritepe'nin aynı döneme ait oldukları düşünülmekteydi. Ancak iki yerleşmenin buluntularının karşılaştırılması sonucunda, yerleşmenin önce Kumtepe A'da başladığı daha sonra Beşik-Sivritepe yerleşmesinin kurulduğu anlaşılmıştır. Kumtepe A'da bilinmeyen bir sebepten ötürü yerleşme

²³ Korfmann'ın C14 verilerine göre yaptığı bu tabakalanmaya göre; Kumtepe A: 5000-4900/3600, Kumtepe B: 3350-3300, Kumtepe C: Troia I olarak tarihlendirilmektedir (Gabriel, 2001: 343; TAY-C14 Veri Tabanı-Kumtepe).

terkedildiğinde Beşik-Sivritepe’de yerleşime devam edilmiştir (Sazcı, 2008: 287). Bölgede bulunan hayvan kemiklerinin analizi sonucu burada sığır ve koyunun yanı sıra domuz ve keçinin de evcil hayvan olarak beslendiği anlaşılmıştır (Korfmann, 1984: 112-113). Ayrıca yığınlar halinde bulunan midye kümelerinden deniz mahsullerinin de yerleşmenin ekonomisinde önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

Kumtepe A yerleşmesindeki mermer kapların benzerlerine burada da rastlanmıştır. Ayrıca burada mermerden Kilia tipi figürin parçası ele geçmiştir (Res. 37). Kollarını yana açar haldeki figürinin belden aşağısı kırık, başı kayıptır. Bükülmüş kolları belirgin, parmaklar kazıma çizgi ile belli belirsiz işlenmiş ince damarlı krem beyazı mermerden yapılmıştır. Korfmann, Kilia tipi figürinin Kalkolitik/ ETÇ I geçiş dönemine ait olduğunu belirtmiştir. Nitekim bulunan bu figürin de diğer Kilia tipi figürinlerinde olduğu gibi kadını sembolize ediyor olması kuvvetle ihtimaldir.

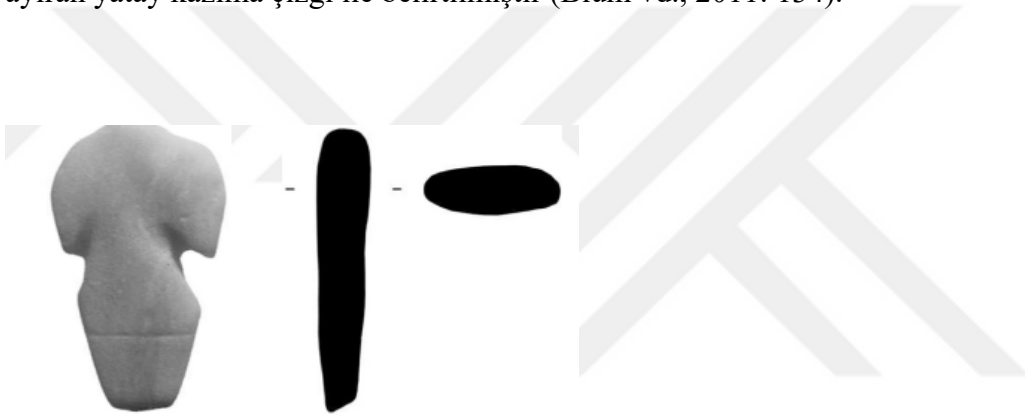
Resim 37. Beşik-Sivritepe Kalkolitik Dönem Kili Tipi Figürin (Korfmann, 1984: 112, Res. 11; Korfmann, 195: 170-171, Res. 8)

3.1.4. Bozköy-Hanaytepe Höyüğü

Çanakkale’nin 50 km güneyinde Geyikli ’nin 5 km kuzeydoğusunda Bozköy köyünün 2 km güneyinde yer alan höyükte, 2009 ve 2011 yılları arasında sürdürülen yüzey araştırmalarında Troia’da ele geçen ETÇ tabakalarıyla benzer buluntular keşfedilmiştir (Aslan, 2011: 294). Bozköy-Hanaytepe ’de Troia I öncesi Geç Kalkolitik Dönem’e ait bir

yerleşme olduğu (Blum vd., 2011) ve onun hemen üstüne Troia I yerleşmesi ve daha sonra Geç Tunç Çağı (Troia VI) yerleşmesinin yer aldığı tespit edilmiştir (Aslan, 2011: 294). Höyükte ele geçirilen çanak-çömlek, idoller, deniz kabukları, yontma taş, kazıyıcı aletler ve baltalar önemli buluntular arasında yer almaktadır.

Höyükte Geç Kalkolitik Dönem’e tarihlendirilen Kilia tipi figürine ait bir gövde parçası ele geçmiştir (Res. 38). İnce damarlı krem beyazı mermerden yapılmış figürinin, baş kısmı kayıp, bükülmüş kolları belirgin, omuzlar nispeten geniş, gövde yuvarlak, bel kısmından itibaren alt kısım keskin hatlı ve ince, karın bölgesi ile bacakları birbirinden ayıran yatay kazıma çizgi ile belirtilmiştir (Blum vd., 2011: 134).

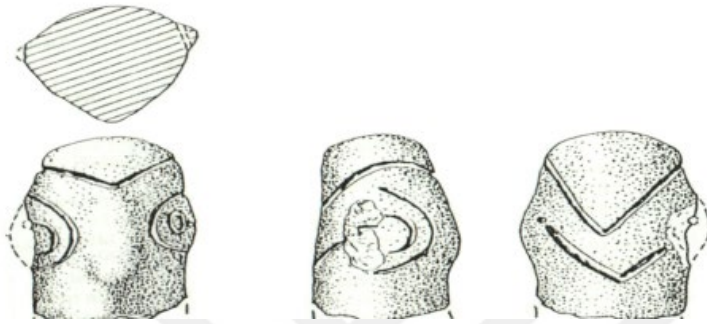

Resim 38. Bozköy-Hanaytepe Geç Kalkolitik Dönem Kilia Tipi Figürin (Blum vd., 2011: Res. 12.3).

3.1.5. Peyan Mezarlığı

Çanakkale’nin 30 km güneybatısında Çıplak köyünün 300m güneybatısında Troia kazıları esnasında 1991-1996 yılları arasındaki yüzey araştırmaları ile saptanan yerleşme, doğu batı yönde 120 m kuzey, güney yönde 85 m genişliğindedir ve nehir yatağının kenarında bulunmaktadır (Aslan, 1997). Ele geçen buluntular arasında Beşik-Sivritepe mallarını anımsatan seramik, metal ve cam buluntular ile Roma ve Bizans dönemine ait malzemeler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bölgede Erken Neolitik Dönem’e tarihlenen pişmiş topraktan bir figürin başı tespit edilmiştir (Res. 39). Başında saç veya bir çeşit başlığı andıran ve alından başlayarak başın etrafını çevreleyen “V” şeklinde bir kazıma çizgisi

bulunurken aynı bezeme başın arka kısmında da yer almaktadır. Başın her iki yanında gözler dışarı doğru kulak şeklinde çıkıntı yapmaktadır. Gözler yarım daire içine yuvarlak kazıma ile belirtilmiş olup sağ gözün arkaya doğru olan kısmı kırıktır. Her iki yanda küpe deliği olarak yorumlanan birer delik yer almaktadır. Burun öne doğru kabartılmış, ağız eksiktir. Bu figürinin kadını sembolize ettiğini öne sürebiliriz.

Resim 39. Peyan Mezarlığı'nda Bulunan ve Neolitik Dönem'e Tarihlendirilen Kadın Figürin Başı (Aslan, 1997: Kat. 30; AO 311)

3.1.6. Gülpınar

Gülpınar yerleşmesi Troas'ın güneybatı köşesinde, Apollon Smintheus kutsal alanının 200 m batısında yer almaktadır. Gülpınar yerleşmesi önce 1980 yılından bugüne kadar Coşkun Özgünel ve ekibi tarafından Hellenistik ve Roma Dönemi araştırılırken 2004 yılından itibaren Turan Tahaoğlu'nun çalışmaları ile Neolitik ve Kalkolitik Dönem'e tarihlenen yerleşim bölge için önemli bir yer haline gelmiştir (Takaoğlu, 2006, 289-315). Gülpınar üç tabakaya ayrılmıştır. I. tabaka M.Ö. 6000'lere tarihlenen Geç Neolitik Dönem, II. tabaka M.Ö. 520-4940 yıllarına tarihlenirken, III. Tabaka M.Ö. 4940-4450 yıllarına tarihlenen Kalkolitik Gülpınar yerleşimi, Batı Anadolu kronolojisinde sorunlu olan Orta Kalkolitik Dönem ile ilişkilendirilmektedir (Takaoğlu, 2015)²⁴.

²⁴²⁴ Bu dönemle ilgili arkeolojik bulguların az olduğu zamanlarda terminoloji olarak Orta Kalkolitik yerine kuzeybatı Anadolu için "Kumtepe A/ Beşik-Sivritepe/ Gülpınar" şeklinde bir tanımla kullanılmıştır (Mutlu, 2017: 93).

Gülpınar kazılarında antropomorfik objeler arasında 7 adet protom, bir kulp parçası ve 5 adet figürin ortaya çıkarılmıştır (Res. 40). Kült amaçlı olduğu düşünülen protomların başı, hafif öne eğik ince uzun bir görünüme sahiptir. Hammadde ve üretim tekniği açısından protomların çanak çömlekler ile benzerlik göstermesi, onların kaplara ait olduklarına işaret etmektedir (Özdemir vd., 2014: 14)

Protomlar arasında yas tutan insan betimli bir protom yer almaktadır (Takaoğlu, 2005a: 6, res. 5; Takaoğlu, 2006: 306-307, res. 12). Grimsi- siyah hamurlu ve parlak dış yüzeye sahip pişmiş toprak protomun boyundan aşağısı kırıktır ve iyi fırınlanmıştır. Yassı kaşlar ile burun birleşik şekilde kabartılmış, cinsiyeti belirsiz, gözler kazıma çizgi şeklinde ve ağız belirtilmemiştir. İşlevi bilinmeyen bir çukurun içerisinde tespit edilen figürinin, gözlerden aşağıya doğru kazıma çizgilerinin göz yaşlarını temsil ettiği düşünülmektedir.

Resim 40. Gülpınar-Antropomorfik Protomlar ve Kulp (Özdemir vd., 2014: Res. 4)

Gülpınar'da antropomorfik figürinler protomlar kadar önemli yer tutmaktadır. 2012 yılı kazılarında doğala yakın halde gövdesinin alt kısmı kırık, kadın figürin parçası tespit edilmiştir (Takaoğlu 2015: 159, res. 23.1) (Res. 41). Pişmiş toprak figürinin sağ kulağı kırık, gri, siyah hamur rengi, iyi pişmiş figürine ait yüz hatlarında burun, ağız, gözler ve sol kulak belirtilmiş; sağ kulakta küpe deliği bulunurken, başın üst kısmında saç betimlenmiştir. Saç çizgiler halinde arkaya doğru işlenmiş, boyun belirgin, omuzla kolların bitiştiği her iki kısımda ip tutamak için delikler yer alır; kollar göğüs kısmında birleşik, el belirgin, parmaklar çizilerek gösterilmiştir. Gülpınar'da bulunan bir başka kadın figürin pişmiş topraktan yapılmıştır. Karın bölgesinden itibaren üst kısmı kırık, kızılımsı, kahverengi, iyi pişmiş, kalça abartılı ve karın bölgesi şişkin değildir. Bacaklar bitişik, kadın cinsel organı belirtilmiş, figürin üzerinde dikine çizgiler görülürken, çizgiler kıyafeti sembolize etmektedir (Res. 42).

Resim 41. Gülpınar- Kadın Figürini (Takaoğlu, 2015: Res. 23.1)

Resim 42. Gülpınar- Kadın Figürini (Kazı Arşivi)

3.2. Tunç Çağlarında Troas Bölgesi ve Ana Tanrıça

3.2.1. Erken Tunç Çağı

Anadolu’da Geç Kalkolitik’ten ETÇ’ına geçiş akıcı ve kesintisiz olmuştur. Bu çağın insanları ticaret maden işçiliğinde büyük ilerleme kaydetti. Kazılarda ortaya çıkarılan küçüklü büyüklü yerleşim yerler, nüfusun giderek artmakta olduğunu ve bu çağ insanların yerli beylerin idaresinde etrafları surlarla çevrili şehirlerde olduğunu göstermiştir²⁵. Nitekim Çanakkale Boğazının Anadolu kıyısından 6 km içeride, Çanakkale’nin 32 km güneybatısında ve Biga yarımadasının da kuzeybatısında yer alan Troia adıyla anılan Hisarlık höyüğü, bölgenin Tunç Çağlarına ışık tutması açısından en önemli prehistorik yerleşimlerden biridir. Yine Troas bölgesi sınırları içerisinde olmasa da Gökçeada (İmbros) ilçesinde yer alan Yenibademli höyükte ortaya çıkarılan buluntular, Troas Bölgesi ile kültürel bağlamsallığı göstermesi bakımından konumuza dahil edilmiştir.

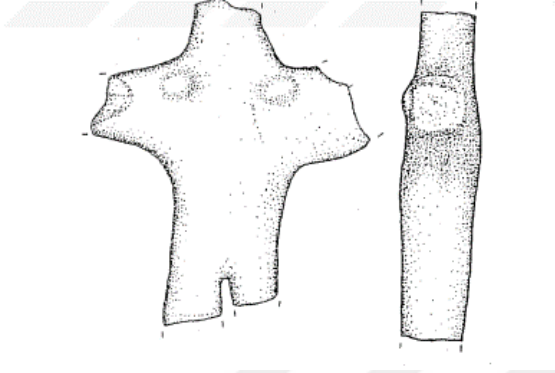
Troia, üst üste tabakalar halinde bir höyük olup İlk Tunç Çağı yerleşmesi olan Troia I ile başlar ve Doğu Roma İmparatorluğu yerleşmesi olan Troia X ile sona erer. Troia yerleşmesinin zaman dizini şu şekilde sınıflandırılabilir: Kıyısıal Troia Kültürü (M.Ö. 3000-2200), Anadolu Troia Kültürü (M.Ö. 2200-1700), Yüksek Troia Kültürü (M.Ö. 1700-1200) (Korfmann, 2001: 347).

Troia ETÇ I

Troia’nın ETÇ tarihlenen insan ve hayvan figürinleri kabaca şekillendirilmiş ve çoğu kırık ele geçmiştir. Bulunan bu figürinler dinsel bir inanıştan ziyade daha çok güncel hayatta kullanım amacıyla yapılmıştır. Nitekim Troia’nın ETÇ I’e tarihlendirilen ve Troia I’in yamaçtaki evleri arasında I f tabakasında ele geçirilen (Blegen, 1950: 216) başsız, aplane

²⁵ Anadolu’da Erken Tunç Çağı genel olarak ETÇ I (yak. 3200/3000-2700), ETÇ II (yak. M.Ö. 2700-2400) ve ETÇ III (yak. M.Ö. 2400-2000) üç ana evreye ayrılmaktadır.

göğüsleri kopmuş, kolları dirsekten bükülü gibi duran ve bacaklarının alt kısmı kayıp olan figürin, köşeli kol duruşuyla, Ege Adalarından Midilli’deki ETÇ merkezlerinden Thermi’de ortaya çıkarılan ve Lamb tarafından “dik açılı omuzlu” olarak tanımlanan idollerle paralellik göstermektedir (Lamb, 1963: 154; Aydıngün, 2003: 15) (Res. 43). Bu tür köşeli kollu figürinler, daha sonra Colin Renfrew tarafından literatüre “bükülmüş kollu” olarak geçmiştir (Renfrew, 1969: 1).

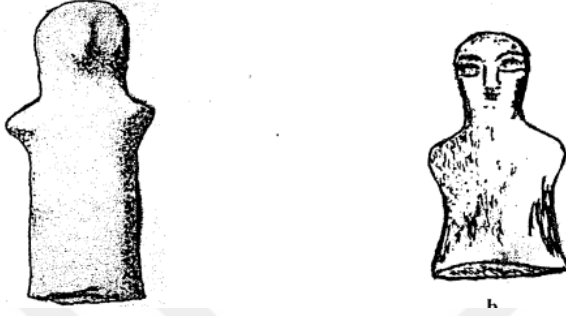

Resim 43. Troia I Yamaçtaki Evler Arasında Bulunan Figürin (İstanbul Arkeoloji Müzesi; Aydıngün, 2003: 121)

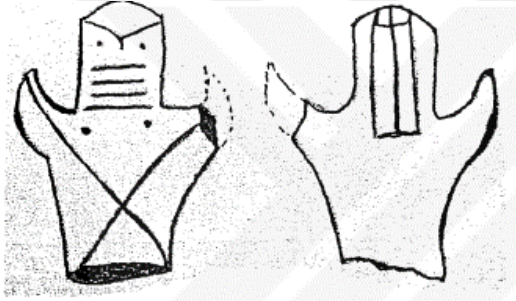
Troia ETÇ II

Troia ETÇ II dönemine tarihlendirilen ve birbirinden oldukça farklı tiplerden oluşan yedi adet idol buluntusu yer almaktadır. Resim 44 ve 45’ deki örnekler, yuvarlak baş, hafif bir oyuntu ile verilmiş boyun kavsi ve omuzlardan çıkıntı şeklinde hafifçe çıkarılmış küçük kollar ile uzun ve yassı gövdeli olarak aynı tiptedirler. Resim 45’ deki örneğin yüzünde gözlerini ve burnunu belirleyen kazımlar dikkati çekmektedir. Diğer örnek ise hafif kabarık bir burna sahiptir. Troia’nın ETÇ II buluntularından en ilginç kuşkusuz Resim 46’ daki örnektir. Yuvarlak başlı, boyun ayrıntısı yapılmamış ve küçük sivri kollarını yukarı kaldırmış, dörtgen gövdeli idol, üzerindeki kazıma çizgilerle dikkat çekmektedir. Ön yüzde V şekilli kaşları ve noktalı gözleri ile yine Troia’nın ETÇ mermer idollerinde çok sık rastlanan “baykuş yüzlü” bir görünüme sahiptir. Boyun kısmında dört sıra enine paralel çizgi ile kolye tasarımı verilmiş idolün cinsiyetini belirleyen iki küçük noktanın dışında kol

uçlarından gövdenin al uçlarına kadar inen iki çapraz çizgi idole gösterişli bir ifade katmıştır. Arkada çift şeritli uzun saçları da belirtilmiş olan idol, bu haliyle Schilemann tarafından, savaştı kıyafet giymiş bir kadına benzetilmiştir (1870: 374; Aydıngün, 2003: 40).

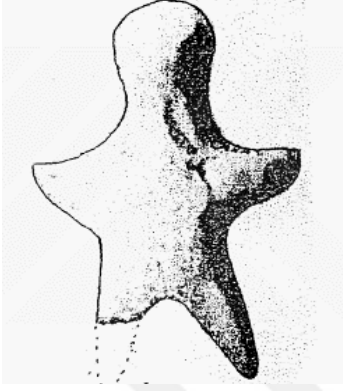
Resim 44-45. Yuvarlak Baş, Hafif Bir Oyuntu ile Verilmiş Boyun Kavsi ve Omuzlardan Çıkıntı Şeklinde Hafifçe Çıkarılmış Küçük Kollar İle Uzun ve Yassı Gövdeye Sahip İdoller (Schilemann, 1884: 71; 1881: 372; Bilgi, 1972: 251, 475; Aydıngün, 2003: Kat. No. 209-210).

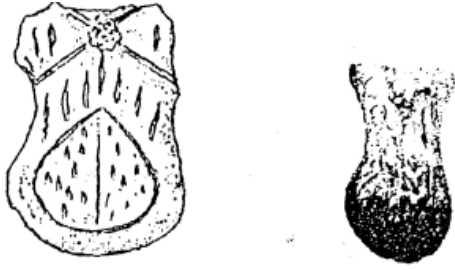
Resim 46. Yuvarlak Başlı, Boyun Ayrıntısı Yapılmamış ve Küçük Sivri Kollarını Yukarı Kaldırmış, Dörtgen Gövdeli İdol (Schilemann, 1881: 374, no. 191; Aydıngün, 2003: Kat. No. 211).

Schilemann tarafından kazılarda bulunan ve ETÇ II'ye tarihlendirilen diğır üç idolden bir tanesi yuvarlak başlı ve yanlara açılmış kollarının yanında ayırık bacakları ile farklı bir ikonografi çizmektedir (Res. 47). Resim 48-49 ise başsız olarak ele geçmişlerdir. Bu idoller, uzun bir torbayı andıran gövdeleriyle ve göğüs ortasında noktada yer almış çiçek tarzı süslemeleriyle dikkat çekmektedirler. Göğüslerden çıkan çapraz kazıma bantlar ve

gövdesinde yer alan damla şeklindeki kazıma ile Resim 48, Schilemann tarafından idol üzerindeki damla şeklinden dolayı ortadan ikiye ayrılan bu bezeme, dişilik organı olarak yorumlanmıştır (1870: 372).

Resim 47. Yuvarlak Başlı ve Yanlara Açılmış Kollarının Yanında Ayrık Bacakları İle Betimlenen İdol (Schilemann, 1881: 374, No. 192; Bilgi, 1972: 251, 475; Aydınğün, 2003: Kat. No. 212)

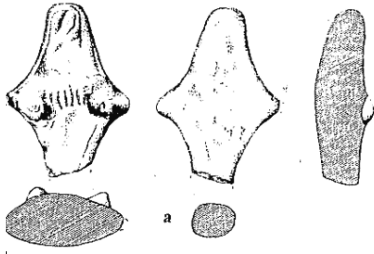

Resim 48-49. (Schilemann, 1884: 155-156, no. 70; 1880: 198; Aydınğün, 2003: Kat. No. 213-214)

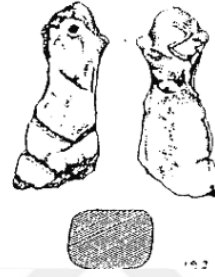
Yenibademli ETÇ II

Çanakkale Boğazının batısında Gökçeada (Imbros) ilçesinde yer alan Yenibademli höyükte, Halime Hüryılmaz ve ekibi tarafından yapılan kazılarda birçok idol parçası ortaya çıkarılmıştır (Levha 1). Fakat yalnızca bir idol sağlam durumda ele geçirilmiştir. (Res. 50).

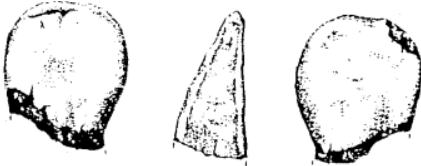
Yenibademli’de ele geçirilen örneklerin baş, gövde ve yalnızca başları içeren parçalarının hemen hepsi yassı, yuvarlak, silindirik gibi değişik baş biçimlerine ve de yüz şekillerine sahiptir. Yüz detayları kabartma veya çizgilerle vurgulanmıştır. Kimi örneklerde başlık zikzak, kare veya nokta ile süslenmiştir (Hüryılmaz, 1999: 475-488; 2002a: 351-362). Yenibademli figürin ve idollerine en yakın benzerlerine Romanya, Ege Denizi Adaları, Troia, Demircihüyük ve İkiztepe’de rastlanılması, Hüryılmaz’a göre, Yenibademli’nin yakın komşuları dışında uzak bölgelerle de kültürel bağlarının varlığına işaret etmektedir (Hüryılmaz, 2002a: 355-358; 2002b: 32).

(Hüryılmaz, 1999: 479)

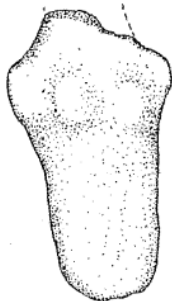
(Hüryılmaz, 1999: 480)

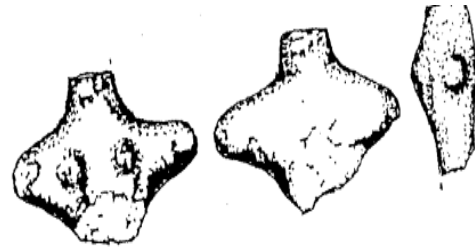
(Hüryılmaz, 1999: 481)

(Hüryılmaz, 2002a: 358)

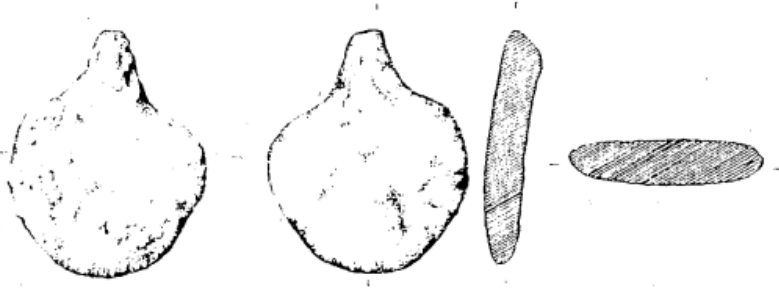

(Hüryılmaz, 2002b: 44)

(Hüryılmaz, 2002a: 357)

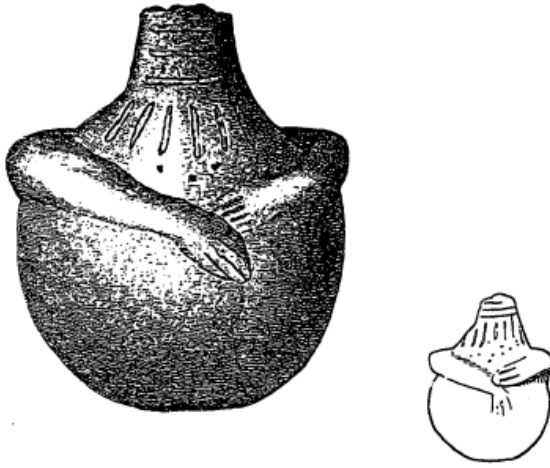
Levha 1.

Resim 50. (Hüryılmaz, 1999: 476)

Troia ETÇ III

Troia'nın ETÇ III katmanında bulunan, kırmızı renkli kilden yapılan, cinsiyeti belirsiz, kaba hatlara sahip ve baş kısmı kırık olan figürinin, bir çocuk oyuncağı olabileceği öne sürülmektedir. Gövdesi yuvarlak bir formda olup, eller karın üzerinde birleştirilmiştir. Boyun üzerindeki üç tane paralel yatay ve göğüs üzerindeki altı tane dikey çizginin, süsleme amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. Parmakları çizilerek gösterilmiştir. Arka tarafında aşağı doğru uzanan dikey çizgiler saçlarını ifade ederken göğsünün ve kollarının üzerinde nokta şeklinde süslemeler yapılmıştır. Bu süsler, üzerinde elbise olduğunu belirtmektedir. Bu figürin bir çocuk oyuncağı olan çingirak olabilir. İçerisinde bulunan küçük taşçıklar da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir (Schmidt, 1902: 283) (Res. 51). Bununla birlikte Troia'da aynı amaçla yapılmış, iki figürin başı bulunmuştur. Bu iki örneğe Troia'nın II. ve V. tabakaları arasında ulaşılmıştır. İki örneğin de sadece üst kısımları korunmuştur. Başlarının arkasındaki dikey çizgiler saçları ifade etmektedir. Örneklerden birisinin yüz hatları daha kabaca olup, üç nokta şeklinde gösterilirken (Res. 52) diğerinin gözleri daire, gözbebeği nokta şeklinde gösterilmiştir. Burun dikey bir çizgiden, kaşları ise burnu kesen yatay, kavisli bir çizgiden oluşmaktadır (Dörpfeld, 1902: 384; Schmidt, 1902: 283) (Res. 53).

Resim 51. Küçük Bir Çocuk Oyunağı Olarak Tanımlanan Kırmızı Renkli Kilden Yapılan, Cinsiyeti Belirsiz, Kaba Hatlara Sahip ve Baş Kısım Kırık Olan Figürin (Schmidt, 1902: 283).

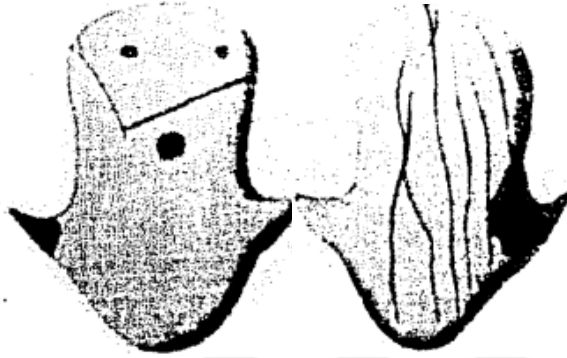

Resim 52-53. (Dörpfeld, 1902: 384; Schmidt, 1902: fig. 7696-7695)

Yine Troia kazılarında ve ETÇ III dönemine tarihlendirilen figürin ve idoller yer almaktadır. Ele geçirilen altı örnekten ikisi Schilemann'ın kazılarında, diğer ikisi Blegen ve son iki örnekte Korfmann'ın kazılarında gelmektedir.

Schilemann'ın kazılarında rastlanılan idollerden birincisi oldukça iyi korunmuş ve bütün bir örnektir (Res. 54). Yassı ve yuvarlak başı, yukarı doğru sivriltilerek kaldırılmış kolları ve torba şekilli gövdeli idolün, yüzünde sokma olarak yapılmış küçük gözler, kazıma

izgi ile diagonal yerleştirilmiş gagaya benzer bir burun ve oyuk²⁶ bir ağız yer almaktadır. İdolün arkasında uzun ve hafif dalgalı saçları temsil ettiği kazımlar vardır (Schilemann, 1880: 374). Diğer rnek ise konik bir baş ve uzun boyundan oluşan bir parçadır (Res. 55). Yüzde T şeklinde kazınarak yapılmış kaşlar ve burun ile, yine aynı şekilde yapılmış dairelerden oluşan gözler ve noktalı gözbebekleri dikkat çeker. Boyunda üç sıra enine yerleştirilmiş kazımlarla kolye tasarımı görülmektedir (Schilemann, 1884: 157). Bu idol parçası, konik şekilli baş yapısıyla Troia’daki diğer idollerden oldukça farklıdır.

Resim 54. (Schilemann, 1881: 374; Bilgi, 1972: 286-567)

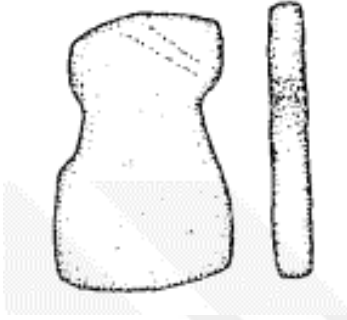

Resim 55. (Schilemann, 1884: 157; Bilgi, 1972: 286, 567)

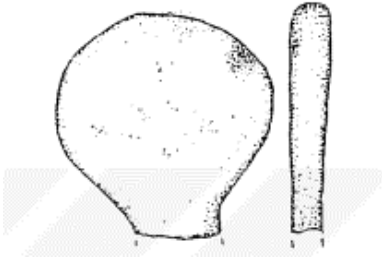
Blegen tarafından yapılan kazılarda ortaya çıkaran örneklerden Resim 56 daha çok Troia’nın taş idollerden tanıdığımız ve Blegen’in Tip II. olarak grıpladığı idol tipine girmektedir (Blegen, 1950: 27-28). Köşeli başlı, küçük bir entikle boyun kısmı belirlenerek

²⁶ Bu oyuk, Schilemann tarafından “vagina deliği” olarak tanımlanmaktadır (Schilemann, 1881: 374).

gövde ayrımı yapılmış idol, Troia IV'ün 2d tabakasında taş işçilerinin yaşadığı 452 numaralı evin tabanında elli sekiz parça taş aletle birlikte ele geçirilen tek örnek olması açısından önemlidir. Diğer örnek ise yuvarlak bir baş ya da gövde parçasıdır (Res. 57). Blegen döneminde bulunan iki idolün de üzerinde herhangi bir kazıma ve bezemeden oluşan dekorasyon bulunmamaktadır.

Resim 56. (Blegen, 1951: 152, pl. 152)

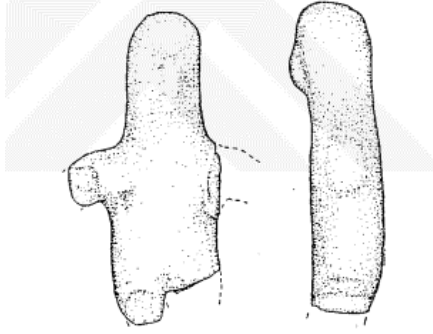

Resim 57. (Blegen, 1950: 306, pl. 360)

Bununla birlikte Troia II yerleşmesinde G6 karesinde tapınma amaçlı megaronda yuvarlak başlı, silindirik gövdeli, ayakta duran iki figürin ele geçirilmiştir (Sazcı, 2001: 386). Buluntularda ele geçirilen iki figürinden biri, büyük bir erkeklik organına sahip olmakla birlikte Troia kazılarında rastlanılan ikinci erkek betimi olması açısından önemlidir²⁷. Yine aynı megaronda bulunan kollarını iki yana dik olarak açmış ve ayırık bacaklı olarak

²⁷ Blegen tarafından yapılan kazılarda Troia I (ETÇ II)'de kum taşından yapılmış bir erkek idol ortaya çıkmıştır (Blegen, 1950: 216; Gündoğan, 1994: 148).

tasarlanan diğ er figürün (Res. 58) ise, hiçbir cinsiyet ayrıntısı taşımamaktadır. Sazc  bu fig r nin dua eder pozisyonunda olduğunu ifade etmektedir (Sazc , 2001: 386).

Resim 58. (Sazc , 2001: 386)

3.2.2. Orta ve Geç Tunç  a ı

Anadolu’da geleneksel olarak, OT  ba lang c  M. . 2000-1900 yılları olarak kabul edilmektedir. OT  dönemi Orta ve Güneydoğu Anadolu’da Asur Kolonilerinin kurulması ve Eski Hitit Dönemine (M. . 1900-1700) tarihlendirilirken, Batı Anadolu ve Kuzeydoğu Ege kıyılarındaki yerle imlerinde yoğun bir Minos kültürü etkisinin g r ld  u döneme (M. . 1900-1700) tarihlendirilmektedir. Yak n zamana kadar Troia kaz larında daha önce tespit edilen tabakalaşma Batı Anadolu’daki tüm Tunç  a ları için temel alınmıştır. Nitekim Troia IV. tabakadan VIIa tabakasına kadar olan yerleşimler M. . 2. Biny la tarihlenmektedir ve Troia’nın OT  evreleridir.

Batı Anadolu’da Erken Tunç  a ı’nın sonu ile Orta Tunç  a ı’nın ba ı arasındaki süreç bir “geçiş dönemi” olarak tanımlanır (Efe ve T rkteki, 2011: 190). Bu dönemde siyasi/merkezi yönetim sistemi yapılarının yerini daha basit yerleşimler alır ve iletişim hareketliliğinde azalma gözlemlenir. OT ’ında Batı Anadolu Bölgesi, Ege co rafyas  ile Orta Anadolu arasında bir kültür köprüsü oluşturmuştur. Nitekim Troia (Blegen, 1953: 218, Fig. 301; Zidarov, 2020, Fig. 2.4), Liman Tepe (Erkanal, 2000: 75;  aho lu, 2008),  e me-Ba lararas  ( aho lu, 2012: 89, res.5; Erkanal ve Keskin, 2009: 99, Tab. 1), Milet (Greave

ve Niemeier, 2002: 46) ve Didim Tavşan Adası (Bertemes, 2013; Hornung ve Bertemes, 2009) gibi Batı Anadolu yerleşimlerinde Ege etkisi gözlemlenmektedir.

Geç Tunç Çağı'nda Anadolu, Hititlerin siyasi geleneğini ve Hitit İmparatorluğu'nun geniş bir alana karşılık gelen siyasi gücünü içeren bir dizi gelişmelere tanık olmuştur. Hititlerin Batı Anadolu'daki varlığını ve etkisini gösteren kültürel gelişmeler, arkeolojik bulgular ve filolojik kaynaklardan bilinmektedir. Hitit yazılı metinlerinden bölgeye olan ilgisi ve siyasi çıkarları yanında Batı Anadolu'daki ülke toprakları ve bazı siyasi güçler hakkında bilgi sahibi olmaktayız (Hawkins, 1998; Efe, 2003: 125; Günel, 2017: 120). Yazılı kaynaklar bu dönemde, bölgede küçük vasal devletler ve kent prensliklerinden oluşan siyasi bir ağın varlığına işaret etmektedir (Zangger ve Mutlu, 2016: 1038; Günel, 2022).

Hititlerin Batı Anadolu ile yaptığı anlaşmaları, Batı Anadolu'da sınırların çizildiği, Ahhiyava ve Arzawa Krallıkları ile yapılan antlaşmalar şeklinde üç başlık altında sınıflandırabiliriz²⁸. Nitekim Arzawa Krallıkları ile yapılan antlaşmalar arasında Wilusa Ülkesi Kralı Alaksandu ve II. Muvatalli arasında yapılan antlaşma, Wilusa'dan yani Anadolu'nun Kuzeybatı köşesinden bahsetmesi açısından konumuza dahil edilmiştir.

Alaksandu Antlaşması

Daha önceki bölümlerde M.Ö. 2. binin ortalarından itibaren Anadolu'nun kuzeybatı köşesi için “Wilusa” teriminin kullanıldığından ve Troia'nın, Hitit kroniklerinde geçen “Taruisa” terimi ile özdeşleştirildiğinden bahsetmiştik. Bu bölümde ise konumuz ile ilgili olduğundan Hitit kralı II. Muvattalli ile Wilusalı Alaksandu arasında yapılan ve 13. yüzyılın başlarına tarihlendirilen “Alaksandu Antlaşması”nı inceleyeceğiz. Bu antlaşma tarihte ilk

²⁸ Tarhuntašša Kralı Ulmi Tešup ve III. Tuthaliya Tarhuntašša Kralı Kurunta ve IV. Tuthaliya arasında yapılan antlaşmalar Batı Anadolu'nun sınırlarının çizildiği antlaşmalardır. Bununla birlikte Madduwatta Metni, Ahhiyava Krallıkları ile yapılan antlaşmalar sınıfına girerken Hapalla Ülkesi kralı Targašnalli ve II. Muršili, Mira-Kuvaliya Ülkesi Kralı Kupanta Kurunta ve II. Muršili, Şeha Nehri Ülkesi Manapa Tarhunta ve II. Muršili, Şeha Nehri Ülkesi Manapa Tarhunta ve II. Muršili arasında yapılan antlaşmalar Arzawa Krallıkları ile yapılan antlaşmalar sınıfına girmektedir.

yazılı antlaşma olarak bilinen Kadeş Savaşı sonucunda, Hititlerin, II. Ramses ile yaptığı Kadeş Antlaşması'ndan yaklaşık beş yıl önce (yak. M.Ö. 1280) yapılmıştır (Bryce, 2003: 69).

Bu antlaşmanın tam olarak ne amaçla yapıldığı kesin değildir. Büyük bir ihtimalle önceki kral Kukkunni öldüğünde yerine geçecek bir oğlu olmadığından, Hitit kralı buraya Alaksandu'yu yönetici olarak tayin eder (Collins, 2007: 53; Taşkın, 2016: 281) ve onunla bir vasallık anlaşması imzalar. Metinde genel olarak Wilusa'dan Hititlere karşı kurulan her türlü plandan, kralı haberdar etmesi yani bir nevi casusluk yapılması istenilmekte ve bunun karşılığında da Wilusa'nın, Hitit krallığının koruması altında olacağı teminatı verilmektedir. Nitekim siyasi amaçlarla kurulan bu bağ, antlaşmanın sonlarına doğru her iki bölgenin de tanrı ve tanrıçaları şahitliğinde mühürlenerek sonlanır. Konumuz özelinde bu antlaşmanın özellikle son bölümünde Wilusa'nın yani Troas bölgesinin yerel inançları hakkında ilgi çekici detaylara ulaşmaktayız.

Antlaşmanın son bölümlerine bakıldığında:

“...Wilusa ülkesinin tüm [tanrıları]: Karargâhın Fırtına tanrısı [Tanrı]-appaliuna, Wilusa ülkesinin erkek tanrıları, dişi tanrıçaları, [Dağları, Nehirleri, Pınarları], Yer Altı Kaynakları(?)...” (A IV 31-46; Karauğuz, 2002: 147; Woudhuizen, 2018: 124; Turan, 2016).

Metinde “[Tanrı] -appaliuna” adlı Wilusalı bir tanrıdan bahsedilmektedir. Genel kabul görülen görüş “appaliuna” teriminin, Anadolu tanrı Apollon ile özdeş olduğudur. Buda bize Troas bölgesinde bir Apollon kültü ve tapınımı olduğunu göstermektedir. Nitekim Korfmann ve ekibinin bölgede yaptığı kazılar neticesinde, Troia VI kalesinin güney girişi önünde ortaya çıkarılan steller, Apollon'un, stel (dikilitaş) kültüyle ilişkilendirilmiştir (Aslan, 1999). Aynı zamanda bu stellerin üzerinde fincan şeklinde oyulmuş oyuklar açılmıştır. Bunların dinsel bir işlevinin olduğu düşünülmektedir. Bu oyukların, şehre giren insanların, tanrıya şükranlarını sunmak için kayalara dokunması sonucu oluştuğu ileri sürülmüştür (Sazcı, 2008: 298). Bahsi geçen metnin sonlarına doğru karşımıza: [Dağları,

Nehirleri, Pınarları] Yeraltı Kaynakları (?) (Karağuz, 2002) ya da yer altı sularının tanrısı Kaşkal-Kur (Rose, 2014: 4) ifadesi çıkmaktadır.

Troia’da, Schliemann’ın 1879’da kazdığı ama zamanla yeniden dolan üç kollu yapay bir mağara 1997 yılında yeniden kazılmaya başlanır. Bu araştırmalar sonucunda, yaklaşık M.Ö. 3. binyılın başlarına tarihlendirilen bir kaynak mağaranın, dini bir mekân olarak kullanıldığı fikri öne sürülmüş ve bu keşif, Hitit metinlerinde ifade edilen yer altı sularının tanrısı DINGIR KAŞKAL.KUR ya da ^DKAŞKAL.KUR (yer altı ya da kaynak suları tanrısı) ifadeleriyle özdeşleştirilmiştir (Ünal, 2007: 327; Ünal, 1993: 136; Turan, 2016: 103).

Bununla birlikte Hitit başkenti Hattuşa’da tapınak alanında yer alan Kompleks 2 adlı binanın arkasında aynı dönemlere tarihlendirilen küçük bir yeraltı havuzu ortaya çıkarılmıştır. Aynı zamanda yapının giriş kısmında bir grup insan figürünün tespit edilmesi, bu yapının dini bir işleve sahip olduğu ve kaynak suyunun ilahi bağlantısının vurgulandığı düşüncesini destekler niteliktedir (Macqueen, 2001: 135-136).

Troia ve Hattuşa’da yapılan çalışmalar neticesinde, Wilusa’da bulunan Yer Altı Suları’nın Tanrısı kültü (Kaşkal.kur) ve Hattuşa’daki Büyük Tapınak Bölgesi’nde bulunan ve yüksek ihtimalle dini bir anlam ifade eden bu yapıların bazı ortak yanlarının olduğunu söylemek mümkündür. Keza Alaksandu antlaşmasından da anlaşılacağı üzere bu iki uygarlığın ilişkilerinin 300-400 yıllık tarihi bir geçmişi olduğu sonucuna varılmaktadır. Nitekim bu ilişkiler sonucunda hem Wilusalılar hem de Hititliler birbirlerinin inançlarından etkilenmiş ve bu etkilerin, iki uygarlığın kültürel dünyasında yer almış olabileceğini öne sürebiliriz (Turan, 2016: 103).

Bununla birlikte Karargâhın Fırtına tanrısı, “-appaliuna” ve yer altı ya da kaynak suları tanrısı gibi çeşitli vizyon ve misyon taşıyan kutsalların yanı sıra metinde “...dişi tanrıçaları...” ibaresi geçse de Ana Tanrıça’ ya dair herhangi bir ifade yer almamaktadır. Metinde geçen bu ibareden yola çıkarak, belki de bölgesel kültürlerde dişi tanrıçaların var olduğu fikrini öne sürebiliriz. Fakat bölgenin genelini kapsayacak, sistemli ve özel bir Ana

Tanrıça kültünün varlığından söz etmek henüz güçtür. Nitekim Troas bölgesi özelinde bakıldığında; arkeolojik bulguların aksine şu ana kadar yazılı kaynaklarda herhangi bir Ana tanrıçaya rastlanılmamaktadır.

Tanrıça-Dağ İlişkisi: Ana Tanrıça ve İda Dağı

Dağların, yeraltı, yerüstü ve gökyüzünden oluşan üç mekân arasındaki iletişimi sağladığına inanıldığı için tüm mitolojilerde dağlar, inanç ve düşünce sistemlerinde dünyanın merkezi olarak kabul edilmekteydi. Örneğin Ülkeler Dağı, gökle yeri birleştirir (Jeremias, 1929: 130; Eliade, 2003: 362) ve Hint mitolojisindeki Meru Dağı dünyanın merkezinde bulunmakta ve üzerinde kutup yıldızları parlamaktadır (Kirfel, 1920: 15). Ural-Altay halklarının da merkezinde Sumeru adında bir dağ vardır. Sumeru Dağı'nın zirvesinde ise kutup yıldızı bulunmaktadır ve göğe bağlıdır (Eliade, 2003: 114). İran inançlarına göre kutsal Haraberazaiti Dağı (El-burz) dünyanın merkezindedir ve gök ile bağlantılıdır. Aynı zamanda bu inanişaya göre, yaratılış ilk önce dağlardan başlamaktadır. Yine gökyüzündeki tanrının yeryüzündeki insanlarla iletişim kurduğu yerlerin başında dağların geldiğine inanılmıştır. Dağların kutsal kabul edilmesi ve bir kült olarak algılanması ve bu kültün genel bir kronolojisine bakıldığında, dağ kültürünün ilk izlerini Sümer uygarlığında buluruz.

Bununla birlikte yukarıda bahsedilen Alaksandu Antlaşması'na bakıldığında, "...dişi tanrıçaları, [Dağları, Nehirleri, Pınarları], Yer Altı Kaynakları(?)..." ibaresindeki "Dağları" ifadesi, yukarıda da bahsedildiği gibi birçok uygarlıkta olduğu gibi Dağ fenomeninin bu bölgenin ve halkının, inanç ve ritüel dünyasında önemli bir olgu olabileceğini öne sürebiliriz. Özellikle İda Dağı, Troas bölgesi için hem sosyokültürel hem de fiziki birçok zenginlikleriyle geçmişten günümüze değişmeyen bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı Troas (Wilusa) bölgesi ile ilgili ulaşabildiğimiz ilk yazılı kaynakta ondan (İda Dağı) bahsedilebilme olasılığı kuvvetle ihtimal olabilir. Nitekim özel bir sıfat ile metinde yer almasa da metinde bahsedilen Wilusa'nın Dağları'ndan birisi de belki İda Dağı'dır.

Diğer yandan bazı yazarlar İda Dağı'nda özel bir kült ve tapınım alanı olduğundan bahsetmektedirler. Strabon (XII. 5. 3) bir pasajından Frigya halkının tanrıçasına İdaia, Dindymene, Sipylene, Pessinuntis, Kybele ve Kibebe'den oluşan, yer adlarından türemiş çeşitli sıfatlarla seslendiğini belirtmektedir. Aynı zamanda Roller (Roller, 1999) İda Dağı'nda tanrıçanın "Meter İdaia" olarak tapınım gördüğünü söylemektedir²⁹. Nitekim Ana Tanrıça kültünün en fazla görüldüğü yerlerin başında İda Dağı ve çevresi gelmektedir. İda Dağı'nda antik çağlarda kullanılmış çok sayıda kutsal alan bulunmaktadır. Bu kutsal alanlar, Ana Tanrıça 'ya adanmış olan açık hava sunakları olması bakımından önemlidir. Bunlara en güzel örnek ise Adatepe Zeus sunağı olarak bilinen kutsal alandır.

Bazı mitsel söylencelere göre de Khryse ile evlenen Dardanos'un Dimas ve İdaios adlarında iki oğlu olur. Bu İdaios, Phrygia kıyısında kendisinden sonra İda adı verilen dağın eteğine yerleşir. Bu bölgeye, Tanrıların Anası (Kybele) kültünü sokanın da o olduğu söylenir (Grimal, 2017: 312). Kybele ile özdeşleştirilen İda Dağı zamanla Mater İdaea gibi farklı isimlendirmeler ile de adlandırılmıştır. Kimi zamanda bölgede Mater Phrygia olarak anılmaktaydı.

Strabon, Vergilius ve Seneca gibi yazarların eserlerinde İda Kybele'si hakkında çok sayıda bilgi yer almaktadır. İlgili kısımlar şu şekildedir:

"Andeira'nın altında [Troas'ta] Meter Theon Andeirene (Andeira'nın Tanrılarının Anası) için kutsal bir tapınak ve ayrıca Palaia'ya kadar yerin altından giden bir mağara var. Palaia, Andeira'dan yüz otuz stadia uzakta bir yerleşim yeridir. Yeraltı geçidi, ağzına bir keçinin düşmesi ve ertesi gün Andeira yakınlarında kurban sunmaya gelen bir çoban tarafından bulunmasıyla keşfedilmiştir." (Strabon, XIII, 1)

"Frig İda'sında... Kybele'nin kendisi, tanrıların anası konuştu... Yıllarca değer verdiğim bir çam ormanım vardı, dağın tepesinde kasvetli ladinler ve akça ağaçlarla

²⁹ Ana Tanrıça'nın Magna Mater İdeana'ya dönüşümü konusu son bölümde yer alan Roma Dönemi'nde Troas Bölgesi'nde Ana Tanrıça başlığı altında daha detaylı işlenecektir.

kaplanmış karanlık bir kuru vardı. Adamlar bana orada adaklar getirirdi.” (Vergilius, Aeneas, IX. 82)

“Dağ zirveleri, havadar yüksekliklere kaldırıldı... ve Kibele ananın Frig korusu, Jove [Zeus] yıldırımları altında sarsılır.” (Seneca, Phaedra 1128; Körpe, 2023: 110)

Nitekim Anadolu’da ve Türklerin bölgeye yerleşmesinden sonra daha çok Kaz Dağı olarak bilinen Antik dönemlerdeki adıyla İda Dağı, büyük ölçüde Biga yarımadasında ve Türkiye’nin iki modern şehri Balıkesir ve Çanakkale şehrinin sınırında yer almaktadır. Adını Dardanos’un oğlu İdaios’tan alan İda, yalnızca İlyada Destanı’nda değil, Türklerin bölgeye yerleşmelerinden sonra Sarıkız (Duymaz, 2001), Hasan Boğuldu söylencelerinin ortaya çıktığı mitolojik bir mekân olarak da önem taşımaktadır (Kapukaya, 2018: 106).

Yukarı da bahsedildiği gibi, antik dünyada insanların kutsal kabul ettikleri ve ilahlarına taptıkları yerlerden biri olan dağlar, antik mitlerde tanrılarla insanların buluştuğu yerler olarak karşımıza çıkar. Nitekim Homeros’un kaynakları bol ve hayvanların anası olarak bahsedilen İda, Yunan mitolojisinde de önemli bir yere sahiptir. Özellikle Corythus’un ve İda Dağı’nın nymphalarından Oinone’nin İda Dağı’nda yeşeren hayatı (Child, 1847: 9-40; Şahin, 2011), Üç güzeller yarışması ve Paris’in yargısı (Akşit, 2018: 33-40; Becermen, 2011: 393-397; Kapukaya, 2018: 107), Afrodite-Ankhises miti (Thanos, 2003: 2) ve Troia’nın genç ve güzel prensi Ganymedes’in kaçırılma efsanesi (Thanos, 2003: 1) gibi mitolojik hikayelerin yanı sıra İda, zaman zaman “İdean, İdaeus, İdaea..” gibi farklı isimlerle Troia kraliyet soyu ile de ilişkilendirilmiştir.

Diğer yandan İda Dağı, Hristiyanlık tarihinde de önemli bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Havarî Saint Paulos iki kez İda Dağı eteklerinde vaaz vermiş, Assos’ta bulunmuş, Hristiyanlığı tebliğ ederek oradan da Atina’ya ve daha sonra da Roma’ya gitmiştir. Bundan dolayı Hristiyanlarca da bu bölgeye kutsallık atfedilmiştir (Acta, Apostolorum XX. 4-14).

Sonuç olarak İda Dağı, bir zamanlar baş tanrı Zeus'un zirvesinde ikamet ettiği sanılan, Hera, Athena ve Afrodite isimli üç güzel tanrıçayı misafir eden, Toprak Ana, İda'nın Anası olarak kabul edilen Kybele'ye mesken olan, Çobanlar kralı Paris'e ev, nehirlerin gizemli perilerine beşik, koruların perilerine yurt, sayısız şifalı bitki ve otlara kaynak, vahşi hayvanlara sığınak olan Kutsal İda Dağı; kısmen gerçek, kısmen de antik ve mitolojik öğelerle harmanlanan insanoğlunun inançlarına, kültürlerine, gelenek ve göreneklerine tanıklık etmiş ve etmeye de devam etmektedir. (Şahin, 2011: 398).

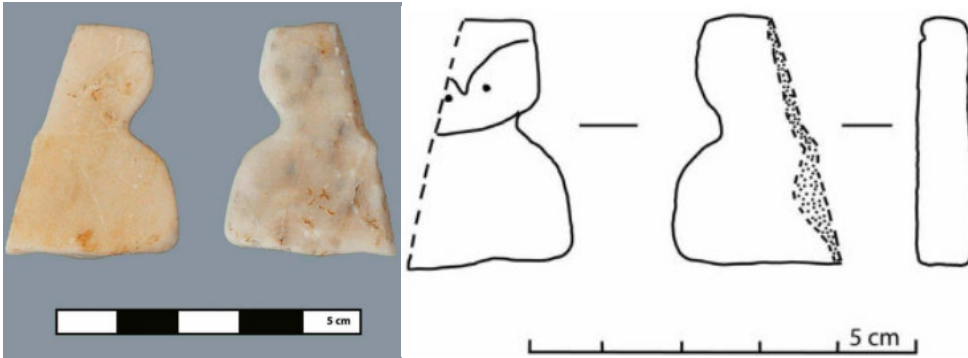
3.3. Demir Çağı'nda Troas Bölgesi'ne Friglerin Gelişi ve Ana Tanrıça

Ege Göçleri olarak adlandırılan ve M.Ö. 1200'lerde başlayan göç hareketleri sadece Hititleri değil, Hititlerle çağdaş Batı Anadolu uygarlıklarını, Kıta Yunanistan ile Ege Adaları'nda yer alan lokal güçleri de derinden etkilemiştir. Ege Göçleri'nin doğal bir sonucu olarak gelişen ve M.Ö. 11. yy. içerisinde hızlanan büyük yer değişimleri sonucunda Kıta Yunanistan'ın üç büyük toplumu olan Dorlar Rodos ve Güneybatı Anadolu'yu, İonlar Samos ve Khios ile Orta Batı Anadolu'yu, Aioller ise Lesbos Adası ve Batı Anadolu'un kuzey kesimlerini iskân etmişlerdir (Cook, 1962: 23-30; Finley vd., 1990: 71). “Birinci Kolonizasyon” olarak adlandırılan bu dönemle birlikte Batı Anadolu'da Demir Çağı başlamış ve Büyük İskender'in Anadolu'ya girdiği döneme kadar sürmüştür (Polat, 2008: 10). Bununla birlikte Batı Anadolu kentlerinden olan Troas Bölgesi'nde özellikle Antandros, Assos, Neandria, Abydos, Lampsakos, Parion, Troia ve Tenedos bu göç hareketleri maruz kalan önemli kentler arasında yer almaktadır (Sevin, 2007: 60-71).

Diğer yandan Anadolu ve Ege coğrafyasında Demir Çağı'nın başlarından itibaren büyük bir siyasi ve toplumsal çöküş yaşanmış, bu durum çok sayıda yerleşimin terk edilmesine ya da yıkıma uğramasına yol açmıştır. Aynı zamanda bu süreçteki yoğun göç hareketleri ve siyasi istikrarsızlık, tarih yazımında genellikle “Karanlık Çağ” (MÖ 1200–800) olarak adlandırılan bir dönemi başlatmıştır. Troas bölgesi de bu geniş ölçekli kırılmadan etkilenmiş, özellikle Troia VIIa–VIIb evrelerinde bu geçişin izleri gözlemlenmiştir.

Frigler Anadolu'ya M.Ö. 12. yy'da giriş yaparak önce Marmara Denizi kıyılarında daha sonra iç kesimlere yönelerek Orta Anadolu'ya yönelmişlerdir. Orta Anadolu'da, daha önceden de var olan ve farklı isimlerle tapınım gören Ana Tanrıça Kybele, Demir Çağı'na gelindiğinde Frigler tarafından da kabul edilmiş ve geliştirilmiştir (Burkert, 1998: 176). Bu kültür, yalnızca mimari ya da yazılı kültür yoluyla değil, aynı zamanda dini ritüel pratikler ve ikonografi aracılığıyla da çevre bölgelere yayılmıştır. Troas bölgesi, bu kültürel yayılmanın etkilerini dolaylı olarak almış, yerel Ana Tanrıça figürleri zamanla Frig panteonundaki öğelerle etkileşime girmiştir.

Diğer yandan Troas Bölgesi'nde ortaya çıkarılan arkeolojik bulgular, Tanrıça geleneğinin bölgede hala devam ettiğini göstermektedir. Nitekim Maydos Kilisetepe höyüğünde yapılan çalışmalarda, Va evresinde kırık vaziyette beyaz mermerden bir idol bulunmuştur (Res. 60). Geç Tunç ve Erken Demir Çağı'na tarihlendirilen idolün baş kısmında burun ve kaşları temsil eden kavisli V şekli ve boyun kısmın düz çizgi, burnun iki tarafında gözü temsil eden birer nokta kazıma yöntemi ile belirtilmiştir (Yılmaz, 2016). Bu idol Blegen'in Troia 2C, Schilemann'ın ise "baykuş gözlü idoller" olarak tanımladığı idollerin tipindendir. Yine aynı dönemlere tarihlenen bu tip bir idole Troia VIIb rastlamaktayız (Blegen vd., 1953: 25, fig. 298.32-181). Bununla birlikte Maydos kazı alanında ortaya çıkarılan, içerisinde ayaklar, kil platform, demir orak ve bezemeli kaplar gibi unsurların yer aldığı kült çukurları, buranın bir ibadet alanı olarak kullanıldığını düşündürmektedir (Sazcı, 2021).

Resim 60. Maydos Kilisetepe Höyüğü'nde Ortaya Çıkarılan “Baykuş Gözlü İdol”
Buluntusu (Yılmaz, 2016: 371).

Benzer şekilde, Gülpınar'daki Smintheion kutsal alanında bulunan Apollon Smintheus kültü her ne kadar daha sonraki dönemlerde ön plana çıksa da kutsal alanın coğrafi konumu, mimarisi ve yapısal katmanları, buranın öncesinde doğurganlık ve bereketle ilişkilendirilen bir Ana Tanrıça'ya adanmış olabileceğini düşündürmektedir (Eren, Duman ve Bamyacı, 2016).

Gökçeada Uğurlu Höyük'teki kazılarda ise, Demir Çağı'na ait antropomorfik figürinler ve doğa temalı semboller ele geçirilmiştir. Bu figürler, Anadolu'nun geleneksel kadın Tanrıça ikonografisine benzer özellikler taşımakta ve Kybele tarzı bir tanrıçanın kült etkisinin adalara kadar ulaştığını ortaya koymaktadır (Çilingiroğlu vd., 2012).

Ayrıca, bölgede daha erken dönemlerden süregelen Kilia tipi idoller, bu geçiş sürecinde daha stilize ve soyut bir biçime evrilmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelibolu'da Kilia Köyü yakınlarında bulunan bu tip idoller, başta mermer olmak üzere farklı malzemelerden yapılmış olup, kadın formunun simgesel temsilleri olarak yorumlanmaktadır. Bu figürler, Ana Tanrıça'nın fiziksel ve sembolik biçim değiştirme sürecini belgelemektedir (Seeher, 1992; Takaoğlu, 2005; Aslan, 2011).

Sonuç olarak, Karanlık Çağ'ın ardından gelen yeniden yapılanma sürecinde, Troas bölgesi hem yerel Tanrıça geleneğini sürdürmüş hem de Frigler aracılığıyla gelen Ana Tanrıça Kybele kültürüyle yeni bir evreye girmiştir. Bu birleşme, bölgeye özgü bir dinsel sentezin doğmasına olanak tanımıştır.

3.4. Antik Yazılı Kaynaklar Işığında Ana Tanrıça Kültünün Troas Bölgesi'ne Gelişi

Arkeolojik bulguların yanı sıra Antik Yunan ve Roma dönemi yazılı kaynaklarında, Ana Tanrıça'nın Troas Bölgesi'ne gelişi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Özellikle Homeros'un İlyada ve Odysseia destanlarında geçen Tanrısal figürler, bölgedeki inanç sistemlerinin hem yerli Anadolu geleneğiyle hem de Yunan panteonuyla olan ilişkisini gözler önüne sermektedir.

Homeros'un İlyada destanı, Troas bölgesinin mitolojik hafızasını şekillendiren en önemli birincil kaynaklardan biridir. Bu destanda Tanrıçalar merkezi roller üstlenir. Hera, Athena ve Afrodite, yalnızca savaşın değil aynı zamanda doğurganlık, güzellik, koruma ve iktidar kavramlarını temsil ederler. Bu Tanrıçaların Troia Savaşı'ndaki etkinlikleri, Ana Tanrıça arketipinin farklı tezahürleri olarak da yorumlanabilir. Özellikle Afrodite'in Troia'nın koruyucusu olması ve Paris'in kararıyla "en güzel Tanrıça" seçilmesi (İlyada, III. kısım), onu Troas coğrafyasındaki kadınsı, doğurganlıkla ilişkilendirilmiş figürlerin bir devamı haline getirir. Afrodite'in Anadolu kökenli Astarté ve Kubaba gibi doğu tanrıçalarıyla benzerlikleri, Helen panteonunun yerel Tanrıça kültlerinden beslendiğine işaret etmektedir (Burkert, 1985; Roller, 1999). Aynı zamanda eserde yer alan Athena, bilgeliği ve stratejiyi simgelerken, Hera, evlilik ve doğurganlık bağlamında daha geleneksel bir Ana Tanrıça özelliği sergiler. Bununla birlikte her iki Tanrıçanın Troia Savaşı'na doğrudan müdahil olmaları, tanrısal kadın figürlerin koruyucu ve yıkıcı ikili doğasını da vurgular.

Bununla birlikte daha önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi Dardanos'un Samothrake (Semadirek) Adası'ndan gelip İda Dağı eteklerinde kendi adıyla bir kent kurduğundan bahsetmiştik. Aynı zamanda Strabon (Geographika, VIIa, I 50-51) Dardanos'un ana karaya geldiğinde, Troialılar'a Semadirek Adası'nın gizemli tapınımlarını öğrettiğini söylemektedir. Nitekim bölgede ele geçen yazıtlardan Dardanoslular'ın gizli tapım için Semadirek Adası'na katılımcılar gönderdikleri bilinmektedir (IG XII, 8. 173b; IG XII, 8. 174).

Dardanos efsanesinin diğ er bir versiyonuna g ore, Khryse ile evlenen Dardanos’un Dimas ve İdaios adlarında iki oğ lu olur. Bu İdaios, Phrygia kıyısında kendisinden sonra İda adı verilen dağın eteğine yerleşir. Bu bölgeye, Tanrıların Anası (Kybele) kültünü sokan o olmuştur. Nitekim Dardanos’da, o sıralarda Troas’a yerleşmekteydi (Grimal, 2017: 312).

Vergilius Aeneas eserinde tanrıların anasının Girit’ten geldiğini ve İda’ da kutsal bayramların yaşandığını bahsetmektedir:

“... duyduğum, anımsadığım, büyük atamız Teucus gelmiş ilkin Rhaete kıyılarına, burada seçmiş yerini, kuracağı kentin, daha kurulmamışken İlion, içkale Pergama, derin oylumlarda barınırdı insanlar, oyuklarda. Girit’ten gelmiş tanrılar anası Cybele, Koribantların tunç zilleri, İda’nın kutsal bayramları...” (Vergilius, Aeneis, II, 787-778)

Diğ er yandan daha önceki bölümlerde Ana Tanrıça’nın, Kartaca Savaşları esnasında bir kehanet üzerinde M. . 204’t  Roma’ya “Mater Deum Magna Idaea (Tanrıların İda Dağlı Büyük Anası)” nın getirildiğinden bahsetmiştik. Nitekim Ovidius (Ovidius, Fasti IV, 263-288) ve Herodianos, bu kültün Roma’ya Pessinus’tan değil o dönem Pergamon denetimi altında olan Troia kenti yakınlarındaki İda’dan geldiğini  ne sürmektedir. Bu fikir azınlıkta kaldığından dolayı genellikle kültün Pessinus’tan yayıldığı kabul edilmektedir. Fakat Pergamon ya da M. . 3. yüzyılın sonunda Pergamon’un kontrolü altındaki İda bölgesi hem politik hem de dinsel açıdan Pessinus’tan daha güçlü bir adaydır (Roller, 1999.: 260)

3.4.1. Mater Deum Magna İdaea

Cicero, Diodoros, Ovidius, Livius, Strabo, Varro, Plinius ve Seneca gibi birçok yazar, Ana Tanrıça kültünün Roma’ya gelişı konusunu eserlerinde işlemişlerdir. Genel kabul gören görüş Ana Tanrıça’nın Pessinus’tan Roma’ya getirildiğidir. Fakat Ovidius (Ovidius, Fasti IV, 263-288), Herodianos (Herodianos, I. 11) ve bazı anlatımlar bu kültün Troia kenti

yakınındaki İda Dağı'ndan geldiğini söylemektedir. Bununla birlikte Roma'nın kurucusu olan Aphrodite-Ankhises'in oğlu olan Aeneas'ın hikayesinin Troia'dan başlaması ve Roma'nın soyunu Aeneas'an oradan da Troia'ya dayandırması, Roma-Troia arasındaki bağlantıyı anlamak açısından oldukça önemlidir. Diğer yandan Kartaca savaşlarındaki askeri faaliyetlerle ilgili başka bir kehanette, Romalılara Troialıların torunları denilmiştir.

Troia, Romalılar için oldukça önemli bir bölgedir. Çünkü burası efsanevi ataları Aeneas'ın doğum yeridir. Aynı zamanda Troia'nın yakınlarında yer alan İda, Troia'nın düşmesinden sonra Aeneas ve beraberindekilerin İtalya yolculuğuna başlamadan önce sığındıkları yerdi. Bu yolculuk sırasında İda Dağı'nın Tanrıçası (Ana Tanrıça) onlara yol göstermiş ve rehber olmuştur. Nitekim Augustus çağı yazını ve sonrasında öne çıkan bu temaya Ovidius'un (Fasti, IV, 4. 179-372; 4. 272) ve Vergilius (Aeneas, II. 693-697; III. 111-114)'un eserlerinde rastlanmaktadır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi Ovidius ve onu izleyen Herodianos (Herodianos I. 11; Roller, 1999: 260) da Ana Tanrıça'nın evi olarak, o dönemde Pergamon'un denetimindeki antik Troia kenti yakınındaki İda Dağı'nı göstermektedir. Hatta Ovidius (Ovidius, Fasti IV, 263-288), Ana Tanrıça'yı Roma'ya taşıyan geminin, Aeneas'ın Troia'dan kaçtığı gemileri yapmak için kullandığı ağaçlardan, İda Dağı'nın kutsal çamlarından yapıldığını söylemektedir. Yine şaire göre, çam ağacı bu yüzden Aeneas'ın koruyucusu olan Ana Tanrıça'nın kutsal simgesi haline gelmiştir. Vergilius (Aeneas, IX. 85-89) da bu düşüncayı destekler ve Aeneas'ın gemilerinin Ana Tanrıça'nın kutsal çamlarından yapılmış oldukları için saldırılardan kurtulduğunu anlatır.

Livius (Livius, 29.11. 5-6)'a göre Delphi'deki Apollon bilicisi Romalıları, Küçük Asya'nın kuzeybatısına, kültün çoktan beri yerleşik olduğu bölgeye yani Pergamon'a yönlendirir. Pergamon, hem kent içindeki Megalesion kutsal alanı hem de kent dışındaki kır tapınaklarıyla, Ana Tanrıça tapımının önemli bir merkezidir. Aynı zamanda Pergamon denetimi altındaki Troia kenti ve İda Dağı civarındaki kırsal bölgelerde de Ana Tanrıça'ya ait açık hava tapınakları vardır. Bununla birlikte Tanrıçanın kültünün Pessinus kökenli olduğunu vurgulan Livius bile ona Magna Mater Idaea yani İda Dağı'nın Büyük Anası

demmiştir (Liviys, 29.10. 5-6). Yine Roller Romalıların buradaki Magna Mater ile böyle bir bağ kurarak, onu yabancı bir Tanrıça olarak değil, Roma'nın atalarının koruyucusu sıfatıyla, yurduna, kendi halkına dönen bir Tanrıça olarak betimlemiş olabileceklerini öne sürmektedir (Roller, 1999).

3.5. Klasik, Helenistik ve Roma Dönemlerinde Troas Bölgesi'nde Ana Tanrıça

Klasik Dönem (yak. MÖ 5.-4. yüzyıllar), Yunan dünyasında demokrasi, felsefe ve sanatta büyük gelişmelerin yaşandığı, şehir devletlerinin güç kazandığı bir dönemdir. Helenistik Dönem (MÖ 323–30) ise Büyük İskender'in fetihleri sonrası Yunan kültürünün doğu toplumlarıyla harmanlandığı, kültürel etkileşimin yoğunlaştığı bir süreçtir. Büyük İskender'in ölümünde sonra kısa süreli iktidar değişikliği yaşayan bölge Attalos'un vasiyeti (M.Ö. 133) ile Roma egemenliği altına girmiştir.

Bu iki dönemde, Troas bölgesinde yerel tanrıçaların kültü, Yunan panteonundaki tanrıçalarla eşleştirilerek senkretik bir yapıya evrilmiştir. Özellikle dağlık alanlarda ve kutsal merkezlerde, doğurganlık, bereket ve koruyuculuk işlevleriyle bilinen Ana Tanrıça kültü, Kybele, Artemis ve Demeter gibi Yunan tanrıçalarıyla özdeşleştirilmiştir.

Meyer, Charles Fellows'a atıfta bulunarak, Çanakkale Boğazı yakınlarında bulunmuş üç tane terracotta heykelcikten bahsetmektedir (Meyer, 1877: 24-25; Cook, 1973: 56). Winter ve Vermaseren (Winter, 1903: 56; Vermaseren, 1987: 300) tarafından Abydos buluntusu olarak adlandırılan bu eserlerden bir tanesinin çizimi Fellows tarafından yayınlanmıştır (Fellows, 1838: 80-81) (Kat. No. 1). Tanrıça bu çizimde, başında örtülü bir polos ile yüksek arkalı bir tahtta oturur şekilde tasvir edilmiştir. Çizimde öne çıkan unsur, Tanrıça'nın klasik özelliklerinden biri olan aslanlardan soyutlanmış olmasının yanı sıra tympanon'unda görülmemesidir.

Diğer yandan Troas Bölgesi'nde yer alan Tenedos Nekropol kazılarında ele geçirilen bulgulara Abydos buluntuları ile benzerlik göstermektedir. Nitekim kazılarda ele geçirilen, M.Ö. 6 ya da 5. yüzyıllara tarihlendirilen ve bir ucu "T" şeklinde sonlanmış tahtta oturan ve başında silindirik yüksek bir polos bulunan tanrıçanın, sol elinde tahtın bir ucu yola bütünleşen tympanon, sağ elinde ise phiale tutmakta ve kucağında da bir aslan figürü görülmektedir (Özkan, 1993: 106-108, Kat No. 272-278) (Kat. No. 2).

Araplar Boğazı girişinde bulunan Ballıdağ ve Evciler köyü Pınarlıtaş Kutsal alanı mevkilerinde yapılan çalışmalar neticesinde pişmiş topraktan yapılmış Tanrıça figürin parçaları ele geçirilmiştir (Cook, 1973: 137; Vermaseren, 1987 335) (Kat. No. 3-8). Cook ve Başaran tanımlanabilen eserlerden yola çıkarak bu figürinlerin, Troas Bölgesi'nde karşımıza çıkan Tanrıça'nın klasikleşmiş tip ve ikonografik özelliklerini yansıttıklarını öne sürmektedir (Cook, 1973: 298; Başaran, 1989: 118). Bundan dolayı Pınarlı Taş figürinlerinde tanrıça genel olarak bir tahtta oturuyor gibi görünmekte ve başında polos bulunan tanrıça, sol elinde bir kulak zarı tutmakta ve en azından bir heykelcikte de sağ elinde bir patera var gibi görünmektedir (Cook, 1973: 298).

Diğer yandan Kolonai (Kat. No. 9) ve Larissa kentlerinde yapılan kazılardan göğsünde aslan derisi ve elinde bir kantharos bulunan tahtlı bir Ana Tanrıça heykeli ortaya çıkarılmıştır (Cook, 1973: 217; Vermaseren, 1987: CXIX, 531).

Çanakkale'nin güneyindeki Biga Yarımadası'nın ortasında yer alan Bayramiç'in 14 km kuzeyinde, Karıncalı köyü yakınında bulunan ve 400 m yüksekliğinde Asar Tepe üzerinde yer alan Gergis antik kentinde yapılan çalışmalar neticesinde bir Ana Tanrıça figürini ortaya çıkarılmıştır. Bölgede bulunan diğer örneklerinin aksine bu figürinin ikonografisinde aslan ve tympanon yer almaz. Yüksek bir polos giyen Tanrıça, bir kanadı "T" biçimde sonlanan tahtta oturur pozisyonudadır. Duruşu ile "oturan tanrıçaları" anımsatan Gergis buluntusu, M.Ö. 6. yüzyılın sonlarına doğru tarihlendirilmektedir (Kaplan, 2009: 39-40) (Kat. No. 10). Yine aynı bölgede ortaya çıkarılan ve M.Ö. 2. yüzyıllara tarihlendirilen, muhtemelen Ana Tanrıça'ya ait pişmiş topraktan yapılmış bir heykelcik başı da tespit edilmiştir (Cook, 1973: 348).

Çanakkale ili Ayvacık ilçesi Behram Köyü sınırları içerisinde yer alan Assos kentinde ele geçen buluntular ve Ana Tanrıça'ya ait olduğu tespit edilen bir kutsal alan kentte, Ana Tanrıça'nın tapınım gördüğünü göstermektedir. Kentte Ana Tanrıça'ya ait en erken örnek ise Nekropol kazılarında ele geçirilmiştir (Kat. No. 11) Klasik Dönem'e tarihlendirilen Tanrıça, başında silindirik yüksek bir polos ve "T" şeklinde sonlanmış bir tahtta oturur şeklinde tasvir edilmiştir. Khiton ve Himation giyimli olan Tanrıça, sol elinde tahtın bir ucuyla bütünleşen tympanon, sağ elinde ise phiale tutmaktadır. Aynı zamanda bölgede Ana Tanrıça'ya ait ve çoğunlukla Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen yedi adet pişmiş toprak figürin parçası da bulunmuştur (Arslan vd., 2018: 161-162) (Kat. No. 12-17).

Bayramiç'in yaklaşık 14 km güneydoğusunda, Akpınar ile Çalda Köyü arasında yer alan Çalda Tepe üzerinde konumlandırılan Kebren antik kentinde de bazı figürin parçaları tespit edilmiştir. Nitekim bu figürin parçalarından üç tanesi Ana Tanrıça tasvirleri ile örtüşmektedir (Cook, 1973: 332-333) (Kat. No. 18). Aynı zamanda Tavukçu (Tavukçu, 1999: 276), Bayramiç'in en yüksek noktalarından biri olan Kayalı Dağ'da Ana Tanrıça'ya ait bir tapınım alanı olduğunu aktarır. Yine Cook (Cook, 1973: 287, 46'a) da bölgede bulunan Ana Tanrıça'ya ait mermer kabartma örneğinden yola çıkarak Kayalı Dağ'da Tanrıça'ya adanmış bir kutsal alanın olabileceğini öne sürmüştür.

İlion kentinde Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen çok sayıda Ana Tanrıça figürinlerine rastlanılmıştır (Miller, 1991: 45; Dörpfeld, 1902: 441) (Kat. No. 19-24). Thompson bu eserleri iki gruba ayırır. Birinci gruptakiler adak figürinleridir, ikinci gruptakiler ise daha çok, küçük tapınaklar için kullanılan büyük boyutlu Ana Tanrıça figürinleridir (Burr-Thompson, 1963: 80-81) (Kat. No. 25-29). Figürinlerin ikonografilerine genel olarak bakıldığında, Tanrıça başında alçak/yüksek polos ya da kuleli bir taç ile bir ucu "T" şeklinde tahtta oturur vaziyette betimlenmiştir. Çoğunlukla giysisi khiton üzerine dizlerini örtecek şekilde betimlenen himationdur. Sağ elinde phiale sol elinde ise tympanon bulunan Tanrıça'nın kucağında aslan yer almaktadır. Yine aynı bölgeden M.Ö. 3. yy.'a tarihlendirilen bir adak eseri olarak Tanrıça karşımıza çıkmaktadır (Kat. No. 30). Tahtta oturur vaziyette betimlenen Tanrıça'nın başında kule biçimli peçe/duvak ile örtülü bir taç

görülmektedir. Bukleli uzun saçları her iki omzuna doğru uzanır. Khiton ve himation giyimli Tanrıça'nın yakası "V" şeklinde betimlenmiş ve himationu dizlerinin üzerine doğru örtülmüştür. Sağ elinde phiale tutan Tanrıça'nın sol elinde tympanon'u bulunmaktadır. Ayakları altında tabure olan Tanrıça'nın kucağında aslan figürü vardır.

Yine İlion bölgesinde ele geçirilen Kat. No. 31'deki eser Roma dönemine tarihlendirilmektedir. Eserin baş kısmı ile her iki eli eksiktir. Uzun bukleli saçları omzuna doğru inen Tanrıça'nın giydiği khitonun iki göğsünün arasından inen derin "V" kıvrımları, bir kemerle tam göğsünün altından sıkıca bağlanmıştır. Tanrıça'nın aralıklı ayakları altında tabure ve kucağında gövdesi profilden sola doğru uzanmış bir aslan yer almaktadır.

Çanakkale'nin merkeze bağlı Çan ilçesinde bulunan ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde korunan Kat. No. 32'de yer alan eserin dizden aşağısı eksiktir. Bir kanadı "T" biçimde sonlanan tahtta oturan Tanrıça'nın saçları her iki omzundan iki bukle şeklinde aşağı doğru iner. Sağ elinde phiale tutan Tanrıça'nın sol elinde cepheden görülebilen ve tahtla bütünleşmiş bir tympanon yer almaktadır. Khiton ve himation giyimli Tanrıça'nın kucağında ise bir aslan yer almaktadır.

3.5.1. Epigrafik Kaynaklarda ve Yazıtlarda Ana Tanrıça

Cook, Orta Hellenistik Döneme ait tamamlanmamış bir onurlandırma yazıtında, Kebrenler tarafından düzenlenen bir festivalin aktarıldığından bahseder. Bazı kısımları tahrip olan bu yazıtta hangi tanrı ya da tanrıça adına düzenlendiği bilinmese de Cook bu ritüelin Kybele adına gerçekleştirildiğini öne sürmektedir (Cook, 1973: 313-314). Ayrıca M.Ö. 3. yüzyıllara tarihlendirilen ve IV. Ptolemaios ve ailesi onuruna hazırlanan bir yazıtta "Semadirek'in Tanrısı"na yani Ana Tanrıça'ya atıfta bulunulduğu görülmektedir (P. Frisch, Die Inschriften von Ilion no 44: 117).

Bununla birlikte Sestos'ta bulunan bir yazıtta, "Dionysos için bir keçi, tanrıça için de bir keçi..." ibaresi geçmekte ve bu keçilerin bir sunu nesnesi olarak kullanıldığı aktarılmaktadır (Die Inschriften von Sestos Br. 11: 75-76). Aynı zamanda yine Troia'da bulunan bir yazıtta "Agathes" adlı birisinin taurobolium'u kendi masraflarıyla iki kez gerçekleştirdiğinden bahsedilmektedir (Caskey, 2006: 390-391)

Diğer yandan Roma dönemine tarihlendirilen ve Bayramiç sınırlarında bulunan bir naiskos içinde Tanrıça, bir kanadı "T" biçimde sonlanan tahtta oturmaktadır. Başında polos vardır ve yüzü aşınmıştır. Kuşaklı khiton ve himation giyimli Tanrıça'nın, phiale tuttuğu sağ eli eksiktir. Omuz hizasına kaldırdığı sol elinde ise cepheden betimlenen tympanon tutar. Tanrıça'nın kucağında yüzü sola dönük halde küçük bir aslan yer alır (Kat. No. 33).

Yine Roma dönemine tarihlendirilen ve Bayramiç ilçesinin en yüksek noktalarından biri olan Kayalı Dağ'da bulunan Ana Tanrıça'ya ait mermer kabartma eserde, bir niş içinde tahtta oturan Tanrıça'nın başında polos görülür (Kat. No. 34). Sağ elinde bir patera sol elinde ise tympanon yer alan Tanrıça, himation ve göğsünün altında sıkıca bağlanmış kuşaklı khiton giymektedir. Tanrıça'nın sağ tarafında ayakta duran pelerinli bir Tanrı yer almaktadır. Sakallı Tanrı, sol elinde uzun bir asa, sola doğru uzattığı sağ elinde ise bir kese tutar. Anıtın üst kısmı yaprak desenleriyle süslenmiştir. Cook, nereden geldiği bilinmeyen benzer bir örneğin Çanakkale Troia Müzesi'nde korunduğunu belirtmiştir (Cook, 1973: 287).

Kat. No. 35' de yer alan eserde, naiskos içinde Tanrıça tasviri yer almaktadır. Tanrıça khiton ve himation giyimlidir. Tahtta oturan Tanrıça'nın kucağında küçük bir aslan çömelmiş vaziyette tasvir edilmiştir. Sol elinde büyük bir tympanon tutan Tanrıça'nın sağ eli korunamamıştır.

3.6. Troas Bölgesi'nde Bulunan Sikkelerde Ana Tanrıça

Gargara'da darp edilen sikkelere bakıldığında, Trianus (Kat. No. 36) ve Commodus (Kat. No. 37) dönemlerine tarihlendirilen bronz sikkelerin ön yüzlerinde büstleri yer alırken arka yüzlerinde Tanrıça, tahtta oturur şekilde tasvir edilmiştir fakat bu iki örnekte farklı olarak tympanon Tanrıça'nın elinin altında yer almaktadır. Kat. No. 38'de ve 39'da yer alan iki bronz sikkenin ön yüzünde sağa dönük, başında kule biçimli polos olan Kybele büstü yer alırken arka yüzde ise vücudu sağa, başı geriye dönük aslan betimi yer almaktadır. Yine Kat. No. 40'ta ve 41'de yer alan sikkelerin arka yüzlerinde, sağ elinde tympanon, sol elinde ise phiale tutmuş vaziyette tahtta oturan Kybele betimi yer almaktadır.

Lampsakos kentinde bulunmuş ve III. Gordianus Dönemi'ne tarihlendirilen bronz sikkenin arka yüzünde, tahtta oturur vaziyette sağ elinde patera ve ayaklarının altında aslan betimi bulunan Ana Tanrıça tasviri yer almaktadır.

3.7. Troas Bölgesi'nde Ana Tanrıçaya Adanan Kült Alanları ve Açık Hava Sunakları

Bölgedeki en erken kült merkezlerinden biri İda'daki Ana Tanrıça (Kybele) kültüdür (Burr Thompson, 1963: 77; Kaplan, 2009: 166). Rose (Rose, 1995: 88-89 fig. 10-11). Nitekim antik çağ yazarları İda'nın eteklerinde Tanrıça adına adanmış birçok kutsal alanın varlığından söz etmektedirler. Yazılı kaynaklarda Hamaksitos (Strabon, 10.3.21) ve Skepsis (Strabon, 13.1.45; 12.3.23) kentlerinde Tanrıçanın rahipleri olan Korybantların kült alanları olduğundan bahsedilmektedir. Yine Gargara kentinde Tanrıların Anası'nın sunağı yer almaktadır (Özhan, 2004: 178). Pausanias (Pausanias, X. 12.3-4)'a göre ise Merpeessos, Ana tanrıçanın kutsal kentidir. Bazen Lampsakos civarında olduğu gibi Tereia (Strabon, III. 1. 17; Leaf, 1923: 91) gibi farklı epithet'lerle saygı görmüş ve tapınılmıştır.

Diğer bir yandan Gergis antik kenti, bazı kaynaklarda Marpessos/ Mermessos olarak geçmektedir. Bu kentin Gergislilerin yerleşim yerlerinin olmasının yanı sıra bölgede Kybele'ye ait kutsal bir alanın olduğu düşünülmektedir (Polat, 2010: 355-359). Antik yazarlardan Pausanias bu kutsal alanın, Aleksandreia Troas'tan 240 stadia uzaklıkta, Aidoneus Nehri yakınlarında olduğunu dile getirmektedir (Pausanias, 10. 12. 4.) ve bu kenti, Ana tanrıçanın kutsal kenti olarak tanımlamaktadır.

Bununla birlikte Güney Troas'ın önemli liman kentlerinden biri olan Assos'ta yapılan çalışmalarda, bu bölgede Kybele tapınımının var olduğuna dair önemli bulgular ortaya çıkarılmıştır. Bölgede çoğunlukla Hellenistik Döneme tarihlendirilen (Arslan vd., 2018: 161-162) Kybele'ye ait yedi tane pişmiş toprak figürin parçası ile Açık Hava Kutsal Alanı A-B olarak adlandırılan iki farklı alan tespit edilmiştir (Şek. 1-2).

Şekil 1-2. Solda Assos- Açık Hava Tapınım Alanı A (Arslan vd., 2022: Res. 2), Sağda ise Assos- Açık Hava Tapınım Alanı B (Arslan vd., 2022: Res. 3a)

Daha önceki paragraflarda bahsedilen Pınarlitaş buluntuları yanı sıra bize bu bölgede Ana Tanrıçaya adanmış bir kutsal alanın var olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Başaran, 1989; Tombul, 2015) (Şek. 3).

Şekil 3. Pınarlıtaş- Ana Tanrıça'nın Kutsal Alanının Bulunduğu Alan (Polat, 2010: Lev. 182, Res. 2)

Çanakkale iline bağlı Tevfikiye Köyü sınırları içerisinde yer alan İlion antik kentindeki buluntulara bakıldığında ise Ana Tanrıça'nın, bu bölgede özellikle Hellenistik Dönem'de oldukça popüler bir kült olduğu söylenebilir. İlion'daki bu kültü dair ilk izler Blegen ve ekibi tarafından tespit edilen ve Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen iki açık hava kutsal alanı kısmen de olsa ortaya çıkarılmıştır (Rose, 1993: 98; Roller, 2004). Yine Blegen tarafından yukarı ve aşağı kutsal alan olarak ikiye ayrılan bölgede, üst kısımda sırasıyla Geç Arkaik, Hellenistik ve Roma Dönemi'ne tarihlendirilen farklı katmanlarda üç ayrı sunak tespit edilmiştir. Aşağı Kutsal Alan'da ise iki ek sunağın varlığı tespit edilmiştir (Rose, 1993: 98). Aşağı Kutsal Alan'da Blegen tarafında, çoğu Ana Tanrıça olan ve “hierodouloi” ya da kültün kadın görevlileri olduğu düşünülen figürinlerin bulunduğu büyük bir pişmiş toprak figürin yatağı keşfedilmiştir (Rose, 1993: 98; Burr-Thompson, 1963: 59).

Ayvacık ilçesi, Adatepe köyünün hemen batısında yer alan Dedetepe'nin üzerinde bir açık hava tapınağı tespit edilmiştir (Şek. 4). Bazı araştırmacılar tarafında bu sunak “Zeus Sunağı” olarak tanımlanmış ise de antik kaynaklarda böyle bir bilgi yer almamaktadır. Musa Tombul (2015: 121-122) çalışmasında bu sunağın Anadolu'nun baş tanrısı olan Ana Tanrıça yani Kybele'ye ait olduğunu öne sürmektedir. Yine Ayvacık ilçesine bağlı Akçin ve Misvak köyü sınırları içerisinde yer alan Akçin Kutsal Alanı, kaya oyma yoluyla oluşturulan ve Ana Tanrıça'ya ait olduğu düşünülen kaya sunaklarına örnek verilebilir.

Şekil 4. Ayvacık, Adatepe Köyündeki Zeus Sunağı Olarak Bilinen Ana Tanrıça'ya Adanmış Açık Hava Sunağı. (Kültür Envanteri Yer "Adatepe Zeus Altarı", Erişim: 4 Mayıs 2025: <https://kulturenvanteri.com/yer/adatepe-zeus-altari/#16.95/39.560298/26.618209>)

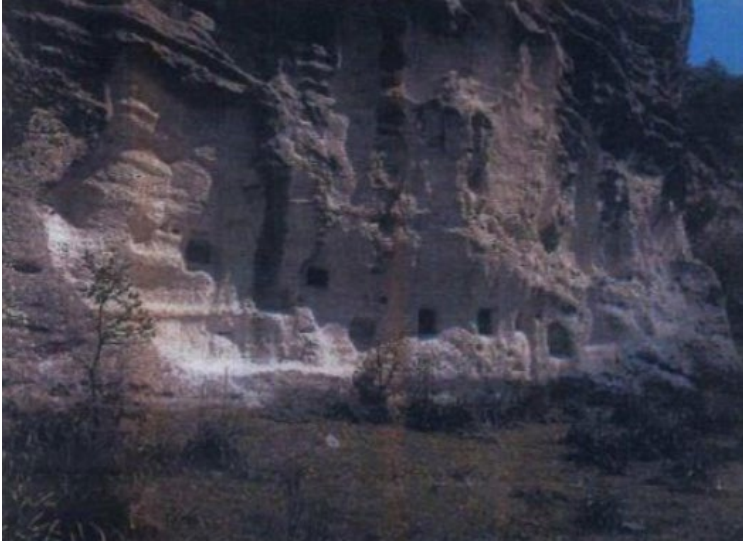
Yenice ilçesi, Armutcuk köyü sınırları içinde yer alan bir bölgede Merdiven Kayası ya da Evkayası denilen bir kaya sunağı yer almaktadır (Şek. 5). Bu kaya sunağının, Ana Tanrıça adına yapılmış bir açık hava sunağı olduğu öne sürülmekte ve bu tip kaya sunaklarının, Adatepe Dedetepe'de, Bozcaada'da (Şek. 6), Ayvacık Akçin Kutsal Alanı (Şek. 7), Boynanlar Üvecik Tepe ve Kazdağları eteği gibi birçok örnekleri görülmektedir (Tombul, 2015: 622; Keleş, 2015: 36; Başaran vd., 2003: 186).

Şekil 5. İda Dağı Çevresinde Bulunan ve Armutcuk Ev Kayası Kaya Sunağı Olarak Bilinen Ana Tanrıça'ya Ait Kutsal Alan (Tombul, 2015: 622)

Şekil 6. Hacı Mahmutlar Tepesi Kaya Kutsal Alanı ve Kaya Tapınım Alanında Yer Alan Libasyon Çukuru (Bamyacı, 2006: 45-47).

Şekil 7. Ayvacık, Akçin Kutsal Alanı (Koruma Kurulları, 2019)

SONUÇ

Bu çalışma, Neolitik ve Kalkolitik dönemlerde başlayan Ana Tanrıça'ya yönelik inanç biçimlerinin, Troas Bölgesi'nde özellikle figürinler, idoller ve ritüel alanlar aracılığıyla var olduğunu göstermektedir. Nitekim Kumtepe, Coşkuntepe, Beşik-Sivritepe gibi erken yerleşim alanlarında ele geçen buluntular, bu inanç sisteminin bölgedeki ilk somut izlerini ortaya koymaktadır. Tunç Çağı ile, Troas'ta Tanrıça figürünün daha sistematik ve sembolik düzeyde temsil edilmeye başlandığı, özellikle Alaksandu Antlaşması'nda yer alan tanrıça-dağ ilişkisi gibi motiflerle dini anlatıların daha kurumsallaştığı gözlemlenmiştir.

Demir Çağı'yla birlikte Frig etkisinin artması sonucu Kybele kültü öne çıkmaya başlamış; Ana Tanrıça figürüyle özdeşleşen Kybele, bölgedeki ritüel yaşamda daha görünür bir konum kazanmıştır. Anadolu'daki Kybele kültürünün merkezi olarak genellikle Pessinus kenti ön plana çıksa da Ovidius, Herodianos ve bazı diğer antik kaynaklar Kybele'nin Troia yakınlarındaki İda Dağı'ndan geldiğini ileri sürmektedir. Nitekim Roma döneminde bu kült, imparatorluk politikaları doğrultusunda yeniden tanımlanmış; özellikle *Mater Deum Magna Idaea* (İda Dağı'nın Büyük Tanrıçası) unvanıyla Roma'ya gelişi, bu görüşü destekler niteliktedir. Öte yandan, Aeneas aracılığıyla Roma'nın Troia ve İda Dağı ile kurduğu ilişkinin kökeninin çok daha eskilere dayanması, söz konusu bağlantıların anlaşılması açısından ayrıca önem taşımaktadır.

Diğer yandan Helenistik ve Roma dönemlerinde dini hayat çeşitlenmiş, özellikle Roma döneminde imparatorluk kültürü ve Hristiyanlık gibi yeni inanç sistemleri ön plana çıkmıştır. Bu gelişmeler, geleneksel Tanrıçaya olan tapınmanın şehir merkezlerinde zayıflamasına yol açmıştır. Özellikle Roma döneminin sonlarına doğru Hristiyanlığın yayılmasıyla birlikte, Ana Tanrıça'ya yönelik tapınım şehirlerden kırsal ve dağlık alanlara kaymıştır. Kybele'nin doğayla ve dağlık coğrafyayla özdeşleştirilen yapısı, bu dönüşümde belirleyici olmuştur.

Epigrafik belgeler, yazıtlar, mitolojik anlatılar ve sikkeler aracılığıyla tanrıçanın hem bireysel hem de toplumsal düzlemde nasıl algılandığına dair önemli veriler elde edilmiştir. Troas'ta bulunan bazı kült alanları ve açık hava sunakları, bölgenin dinsel coğrafyasında Ana Tanrıça'ya ayrılan mekânsal önemi gözler önüne sermektedir. İda Dağı çevresinde yoğunlaşan bu alanlar, dağ kültürünün Ana Tanrıça inancıyla olan simbiyotik ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır.

Çalışma sonucunda, Ana Tanrıça figürünün Troas Bölgesi'nde farklı dönemlerde farklı adlarla ve sembollerle temsil edilmesine karşın, temel niteliklerini büyük ölçüde koruduğu görülmüştür. Bereket, doğurganlık, doğa ile ilişkililik ve dağ kültürü gibi unsurlar bu figürün sürekliliğini sağlayan başlıca temalardır. Tanrıçanın farklı dönemlerde değişen siyasal ve toplumsal koşullara bağlı olarak dönüşüme uğradığı, ancak inanç sisteminin özünde korunmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, Troas Bölgesi'nde Ana Tanrıça kültürü zamanla mekânsal bir değişim geçirmiştir. İnanç biçimleri şehir merkezlerinden uzaklaşarak doğayla iç içe alanlarda varlığını sürdürmüştür. Bu durum, dini inançların sadece zamana değil, mekâna da bağlı olarak şekillendiğini göstermektedir.

Bu tez, Troas Bölgesi bağlamında Ana Tanrıça tapımının arkeolojik, kültürel ve inançsal boyutlarını bir arada değerlendiren ilk kapsamlı çalışmalardan biri olmayı hedeflemiştir. Gelecekte yapılacak ayrıntılı kazılar, yeni epigrafik keşifler ve disiplinler arası araştırmalarla birlikte, bölgedeki Ana Tanrıça kültürüne dair daha derinlikli ve özgün yorumlara ulaşılması mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adam, L. (1940). *Primitive Art*. Cassel and Co: London.
- Akça, S. (2004). *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Belgeler Işığında Küçük Asya'da Attis Kültü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Aktüre, S. (1997). *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Akurgal, E. (1995). *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*. Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları: İzmir.
- Akurgal, E. (1998). *Anadolu Uygarlıkları*. Phoenix Yayınları: İzmir.
- Akurgal, E. (2005). *Anadolu Kültür Tarihi*. TÜBİTAK Yayınları: Ankara.
- Akyıldız, E. (1997). *Taş Çağı'ndan Osmanlı'ya Anadolu (Yüzyıllar Boyunca Anadolu Uygarlıkları)*. AD Yayınları: İstanbul.
- Albayrak, C. (2007). *Anadolu'da Kybele-Attis Kültü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aldhouse-Green, Stephan ve Pettitt, B. Paul (1998). "Paviland Cave: Contextualizing the Red Lady," *Antiquity*, Vol. 72, Issue 278 (Dec), s. 756-772.
- Alexiou, S. (1991). *Minos Uygarlığı*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Allen, S. H. (1999). *Finding the Walls of Troy: Frank Calvert and Heinrich Schliemann at Hisarlik*. University of California Press: Berkeley.
- Alp, S. (2001). *Hitit Çağında Anadolu*. TÜBİTAK Yayınları: Ankara.
- Anaz, E. (2024). *Geç Hitit Dönemi'nde Tanrı ve Tanrıçaların İlişki Ağları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Aslan, C. (2011). "Idols of the Northern Aegean: Continuity and Change in Ritual Imagery".

Ateş, M. (2001). *Mitolojiler ve Semboller: Ana Tanrıça ve Doğurganlık*. Milenyum Yayınları.

Ateş, M. (2012). *Mitolojiler ve Semboller: Ana Tanrıça ve Doğurganlık Sembolleri*. Milenyum Yayınları: İstanbul.

Atik, N. (2004). “Anadolu ‘da Ana Tanrıça Kültünden Çok Tanrılı İnanca Geçiş”. *Sanat ve İnanç*, 1, 267-273. MGSÜ-TSTUAM Yayınları: İstanbul.

Aydın, T. (2015). *Mysia Bölgesi’nde Kybele Kültü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Aydingün (Ed.), *Tunç Çağı’nın Gizemli Kadınları* (s. 11-28). Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

Aydingün, Ş. (2004). “Tapınç Heykelcikleri”. *ArkeoAtlas*, 3, 136-143.

Aydingün, Ş. G. (2003). *Eski Tunç Çağında Anadolu Pişmiş Toprak Figürin ve İdoller*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Ana Bilim Dalı, Ankara.

Aydingün, Ş. G. (2006). “Yerleşik Hayat Öncesi: Yaratan Beden”. Ş. Şentürk ve Ş.

Bachofen, J. J. (1997). *Söylence, Din ve Anaerki (Mutterrecht und Urreligion)*. N. Şarman (Çev.). Payel Yayınları: İstanbul.

Baldıran, A. (2007). *Antik Çağ’da Frygia Bölgesi ve Bölgedeki Ana Tanrıça Kültü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Bayat, F. (2006). “Türk Mitolojisinde Dağ Kültü”. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 12(46), 47-60.

Baydur, N. (1994). *Anadolu’daki Kutsal Dağlar ve Dağ-Tanrılar*. Graphis Yayınları: İstanbul.

Bayladı, D. (2003). *Uygarlıklar Kavşağı Anadolu* (2. Baskı). Say Yayınları: İstanbul.

Bayladı, D. (2004). *Efsaneler Dünyasında Anadolu (Anadolu Mitolojisi)* (3. Baskı). Say Yayınları: İstanbul.

Beard, M., North, J. ve Price, S. (1998). *Religions of Rome: Volume I, A History*. Cambridge University Press: Cambridge.

Beckman, G. (1996). *Hittite Diplomatic Texts*. Society of Biblical Literature Press: Atlanta.

Bell, H.R. (2003). *Erkek İşi/Kadın İşi: Dünyanın En Eski Kültüründe Cinsiyetin Rolü*. İstanbul: Epsilon.

Belli, O. (2001). *Anadolu Tanrıçaları*. Promete Yayıncılık: İstanbul.

Benjamin, S. G. W. (1921). *Troy: Its Legend, History and Literature*. Charles Scribner's Sons: New York.

Berenguer, M. (1973). *Prehistoric Men and Their Art*. Noyes Press: Park Ridge, New Jersey.

Berenguer, M. (2010). Prehistoric Man and his Art “The Caves of Ribadesella”. Michael Heron (çev.). Souvenir Press.

Berktaş, F. (1996). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları.

Bertemes, F. (2013). “Tavşan Adası. Das Thera-Event und seine Auswirkung auf das minoische Kommunikationsnetzwerk”. *Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle*, 9, 191–209.

Bertemes, F. ve Hornung-Bertemes, K. (2009). “Minoer in Didyma. Ein Siegel und seine Geschichte”. R. Einicke vd. (Ed.). *Zurück zum Gegenstand. Festschrift für Andreas E. Furtwängler* (s. 169–194). Langenweißbach.

Bilgin, T. (1969). *Biga Yarımadası Güneybatı Kısımının Jeomorfolojisi*. İstanbul.

Bittel, K. (1980-1983). Kubaba (B. Ikonographie). In: Edzard, D.O., ed. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie VI*. Berlin-New York: 261–264.

Bittel, Kurt (1970). *Hattusha: The Capital of the Hittites*. New York: Oxford University Press.

Blegen, C. (1950-1958). *Troy I-VIII. C. I-IV*. Princeton University Press.

Blegen, C. W. (1953). *Troy. Vol. III, The Sixth Settlement*. Princeton University Press: Princeton.

Blegen, C.W. (1964). *Troy And The Trojan*. London.

Blum, W. E. Stephan, Aslan, R., Uysal, F. E., Kirschner, S. ve Kraus, S. (2011). “Archäologische Untersuchungen zur voreisenzeitlichen Kultursequenz des Bozköy-Hanaytepe, Nordwesttürkei”. *Studia Troica*, 19, 119–177. Philipp von Zabern: Darmstadt.

Bogucki, Peter (2013). *İnsan Toplumunun Kökenleri*. Çev. Cumhur Atay, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Bonnard, A. (2004). *Antik Yunan Uygarlığı – II*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Bostancı, N. K. (2012). “Anadolu’da Erken Prehistorik Dönem Kırmızı Aşı Boyası Kullanımı”. *Anadolu/Anatolia*, 38, 29-51.

Bostancı, N. K. (2014). “Paleolitik Çağ Kadınları/The Women of the Paleolithic Age”. In: Armizzi-Engin Özgen’e Armağan/ *Studies in Honor of Engin Özgen*. Asitan Kitap, 191-204.

Brandl, B. (2016). “Rakib’il and ‘Kubaba of Aram’ at Ördekburnu and Zincirli and New Observations on Kubaba at Zincirli, Carchemish and Ugarit”. In: *Alphabets, Texts and Artifacts in the Ancient Near East*. Israel Finkelstein, Christian Robin, Thomas Römer (eds.), Van Dieren Editeur, 47-61

Bremmer, J. N. (2004). *Attis: A Greek God in Anatolian Pessinous and Catullan Rome*. *Mnemosyne*, 57, 534-573.

Brown, B. (1973). *Anticlassicism in Greek Sculpture of the Fourth Century*. New York.

Bryce, T. (2003). *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*. Müfit Günay (çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

- Bryce, T. (2005). *The Kingdom of the Hittites*. New York: Oxford University Press.
- Buffie, J. (1990). *Lady of The Beasts: Ancient Images of The Goddess and Her Sacred Animals*. San Francisco, CA: HarperSanFrancisco.
- Burkert, W. (1999). İlkçağ Gizem Tapıları. Ankara: İmge Kitabevi Sina Şener (çev.)
- Calvet, F. (1881). "Thymbra, Hanaï Tepeh". H. Schliemann (Ed.). *Ilios. Stadt und Land der Trojaner. Forschungen und Entdeckungen in der Troas und besonders auf der Baustelle von Troja* (s. 782-797). F. A. Brockhaus: Leipzig.
- Campbell, J. (2020). Tanrıçalar ve Tanrıça'nın Dönüşümleri. Nur Küçük (çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Can, Ş. (1994). *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Capitan, Louis ve Peyrony, Denis (1909). "Deux squelettes humains au milieu de foyers de l'époque moustérienne," *de l'Ecole d'Anthropologie*, Année XII, Paris 6 (Dec), s. 402-409.
- Capitan, Louis ve Peyrony, Denis (1912). "Station préhistorique de la Ferrassie," *Revue Anthropologique*, Tome XXII (Jan), s. 76-99.
- Ceram, C. W. (2008). Tanrıların Vatanı Anadolu. Esat Nermi Erendor (çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Chase, G. Philip ve Dibble, Harold. L. (1987). "Middle Paleolithic Symbolism: A review of current evidence and interpretations," *Journal of Anthropological Archaeology*, Vol. 6, s. 263-296.
- Chiai, G. F. (2002). "Völker, Sprachen und Kulturen der Troas in der archaischen Zeit". İçinde H. Olshausen ve H. Sonnabend (Ed.), *Troiner sind wir gewesen" Migration in der antiken Welt*. Stuttgart.
- Claerhout-Devreker, I.-J. (2008). Pessinus: Ana Tanrıça'nın Kutsal Kenti. B. Avunç (çev.). İstanbul.
- Clayman, D. L. (1984). "Callimachus Iambi and Aitia". *ZPE*, 74, 277-286.

- Cline, E.H. ve Graham, M.W. (2020). Antikçağ İmparatorlukları ‘Mezopotamya’dan İslamiyet’in Doğuşuna. Ekin Duru (çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Conard, N. J. (2009). A female figurine from the basal Aurignacian of Hohle Fels Cave in southwestern Germany. *Nature*, 459 (7244), 248-252.
- Cook, A. B. (1914-1915). *Zeus: A Study in Ancient Religion*.
- Cook, J. M. (1973). *The Troad*. Oxford: Oxford University Press.
- Çapar, Ö. (1978). “Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 29(1-4), 167-210.
- Çapar, Ö. (1979). “Anadolu’da Kybele Tapınımı”. *A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 19(1-4), 191-210.
- Çapar, Ö. (1991). “Hellen Mitoslarında Doğulu Unsurlar”. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 6, 79-90.
- Çelebi, B. (2015). *Eskiçağ’da Kadın-Toprak Altındaki Kadının Sessiz Çığılığı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Çetin, C. (2006). “Anadolu’da Bereket Kültü ve Anadolu Türk Köylüsü Seyirlik Oyunlarına Yansımaları”. *Ankara Üniversitesi, D.T.C.F Dergisi*, 46(1), 189-210.
- Çığ, M. İ. (2006). *Bereket Kültü ve Mabet Fahişeliği*. Kaynak Yayınları.
- Çilingiroğlu, Ç., Sağlamtimur, H. ve Tuncel, R. (2012). “Gökçeada-Uğurlu Höyük 2011 Yılı Kazı Çalışmaları”. *KST* 34.
- Çintiriz, G. (2010). *Frig Dini İnanç ve Adetleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Darga, M. (2013). *Anadolu’da Kadın: “On Bin Yıldır Eş, Tüccar, Kraliçe”*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Delporte, H. (1993). *L’image de la femme dans l’art préhistorique*. Paris : Picard.
- Derin Zafer, A. Çilingiroğlu, M. Tağlıalan (2004), *Ulucak Höyük Kazısı 2002, Kazı Sonuçları Toplantısı*, Sayı: 25 Cilt: 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Döşim Basımevi, Ankara, ss 239-250.

Diakonoff, I. M. ve Neroznak, V. P. (1985). Phrygian. New York: Caravan Books Publisher.

Diakov, V., Kovalev, S. (2014). *İlkçağ Tarihi*, C.I, İstanbul.

Dinç, Rafet (1995). “Yortan’da Bulunan Kilia Tipi İki Mermer Heykelcik Başı,” *İn Memoriam İ. Metin Akyurt Bahattin Devam Anı Kitabı / Eski Yakın Doğu Kültürleri Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, ss. 89-95.

Dinçol, A. (1982). Hititler. In: Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi (C 1). Ankara: Görsel Yayınevi.

Dinçol, A. M. (1982). *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*. Görsel Yayınlar: İstanbul.

Dixson, A. F. ve Dixson, B. J. (2011). Venus Figurines of the European Paleolithic: Symbols of Fertility or Attractiveness? *Journal of Anthropology*, 1-11.

Dörpfeld, W. (1902). *Troja und Ilion I-II*. Athen.

Duhard, J. P. (1993). “Upper Paleolithic Figures as a Reflection of Human Morphology and Social Organization”. *Antiquity*, 67.

Dürüşken, Ç. (2000). *Antik Çağ’da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk Roma’nın Gizem Dinleri*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul.

Edzard, D. O. (1965). “Die Mythologie der Sumerer und Akkader”. H. W. Haussig (Ed.). *Wörterbuch der Mythologie. Band I: Götter und Mythen im Vorderen Orient* (s. 17-140). Ernst Klett Verlag: Stuttgart.

Efe, T. ve Türkteki, M. (2011). “İç Batı Anadolu Bölgesi: Giriş”. V. Şahoğlu ve P. Sotirakopoulou (Ed.). *Karşıdan Karşıya: MÖ 3. Bin’de Kiklad Adaları ve Batı Anadolu* (s. 186–191). Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları: İstanbul.

Eliade, M. (2000). *Dinler Tarihine Giriş*. (Lale Arslan Özcan çev.). Alfa Yayınları: İstanbul.

Eliade, M. (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. (Ali Berkay çev.) (Cilt 3). Kabaıcı Yayınevi: İstanbul.

Erbil, P. (2015). *Kibele’den Pandora’ya “Kadının Tarihsel Yenilgisi”*. (4. Baskı). Arkadaş Yayınları: Ankara.

Eren, H., Duman, U. ve Bamyacı, O. (2016). “Smintheion Kutsal Alanı ve Çevresi Erken Dönem Bulguları”. *KST* 38.

Ergin, G. (2013). *Anadolu’da Roma Hakimiyeti Direniş ve Düzen*. İş Bankası Yayınları: İstanbul.

Ergün, Ö. (2012). *Anadolu Uygarlıklarında Pişmiş Topraktan Yapılmış Kybeleler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü: İzmir.

Erhat, A. (1997). *Mitoloji Sözlüğü*. Remzi Kitabevi: İstanbul.

Erkanal, H. ve Keskin, L. (2009). “Relations between the Urla Peninsula and the Minoan World”. C. F. Macdonald, E. Hallager ve W.-D. Niemeier (Ed.). *The Minoans in the Central, Eastern and Northern Aegean. New Evidence* (s. 97–110). Danish Institute at Athens: Athens.

Erkanal-Öktü, A. (2000). “Überblick über die Siegelfunde von Bakla Tepe, Liman Tepe und Panaztepe”. W. Müller (Ed.). *Minoische–Mykenische Glyptik. Stil, Ikonographie, Funktion. V. Internationales Siegel-Symposium, Marburg, 23.–25. September 1999* (s. 67–77). Mann Verlag: Berlin.

Ersoy, E. (1996). “Ana Tanrıça Kültü”. *Anadolu Aydınlanma Vakfı Dergisi*, 1-10.

Esin, Ufuk (2001). “Salvage Excavations at Tülintepe,” *Arkeology in Turkey*, ss. 72-75.

Frazer, J. G. (1906). *Adonis, Attis, Osiris*. The Macmillan Company: New York ve London.

Freeman, C. (2003). *Mısır, Yunan ve Roma*. Dost Kitabevi: Ankara.

French, David H. (1962). “Can Hasan, Karaman 1962,” *TAD*, XXII-I, ss. 21-22.

Friedrich, J. (2000). *Kayıp Yazılar ve Diller*. (Recai Tekoğlu çev.). Arkeoloji Sanat Yayınları: İstanbul.

Frish, P. (1978). *Die Inschriften aus Lampsakos, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 6*. Hambelt: Bonn.

- Gabriel, U. (2006). “Ein Blick Zurück – Das Fünfte Jahrtausend vor Christus in der Troas”. M. Korfmann (Ed.). *Troia: Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft* (s. 357). Verlag Philipp von Zabern: Mainz.
- Gadon, E. (1989). *The Once and Future Goddess “A Symbol for Our Time”*. Harperville: Indiana.
- Gamble, C. (1982). “Interaction and Alliance in Palaeolithic Society”. *Man*, 92-107.
- Gasparro, G. S. (1985). *Soteriology and Mystic Aspects in the Cult of Cybele and Attis*. Leiden.
- Gimbutas, M. (1982). *The Goddess and Gods of Old Europe*. University of California Press: Berkeley.
- Gimbutas, M. (1989). *The Language of the Goddess*. Thames and Hudson: London.
- Graeve, V. ve Niemeier, W. D. (2002). “1998–2000 Yılı Milet Çalışmaları”. 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, s. 75–88. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Graham, A. J. (1975). “The Colonial Expansion of Greece”. *The Cambridge Ancient History*, 3(3). Cambridge.
- Graves, R. (2010). *Yunan Mitleri ‘Tanrılar, Kahramanlar, Söylenceler’*. (Uğur Akpur çev.). Say Yayınları: İstanbul.
- Grimal, P. (1997). *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*. (Sevgi Tamgüç çev.). Sosyal Yayınlar: İstanbul.
- Guarducci, M. (1970). “Cybele in un’epigrafe arcaica di Locri Epizefiri”. *Klio*, 52, 133–138.
- Guarducci, M. (1983). *Scritti Scelti Sulla Religione Greca E Romana E Sul Cristianesimo*, 3: *Cybele in un’epigrafe arcaica di Locri Epizefiri*. Leiden.
- Gurney, O. R. (1976). *Some Aspects of Hittite Religion*. Oxford University Press: Oxford.
- Gusmani, M. R. (1969). “Der Lydische Name Der Kybele”. *Kadmos*, 8(2).
- Günel, S. (2017). “The West: Archaeology”. M. Weeden ve L. Z. Ullmann (Ed.). *Hittite Landscape and Geography* (s. 119–133). Koninklijke BRILL: Leiden/Boston.

- Günel, S. (2022). “Büyük Menderes’in Erken Dönem Sosyo-Kültürel Gelişiminde Çine-Tepecik Kazıları”. *Lycus Dergisi*, 6, 1–24.
- Güngör, M. (2007). *Antik Çağ’da Frygia Bölgesi ve Bölgedeki Ana Tanrıça Kültü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Konya.
- Haas, V. (1988). “Magie in hethitischen Gärten”. E. Neu ve C. Rüster (Ed.). *Documentum Asiae minoris antiquae. Festschrift für Heinrich Otten zum 75. Geburtstag* (s. 121-142). Harrassowitz Verlag: Wiesbaden.
- Hansen, Svend (2005). “‘Border Crossing’ Cultural Elements: Neolithic Figurines-EastWest”, *How Did Farming Reach Europe? Anatolian-European Relations From The Second Half Of The 7th Through The First Half Of The 6th Millennium Cal. BC.*, eds. C. Lichter ve R. Meriç, İstanbul: Ege Yayınları, s. 195-212.
- Haspels, C. H. Emilie (1971). *The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments*, Vol. I-II, Princeton: Princeton University Press.
- Hawkins, J. D. (1980–1983). “Kubaba (A. Philologisch)”. İçinde D. O. Edzard (Ed.), *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archaologie VI*. Berlin ve New York: 257–261.
- Hawkins, J. D. (1981). “Kubaba at Karkamiš and Elsewhere”. *Anatolian Studies*, 31, 147–176.
- Hawkins, J. D. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I: Inscriptions of the Iron Ages*. de Gruyter: Berlin, New York.
- Hawkins, J. D. (2024). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume III: Inscriptions of the Hittite Empire and New Inscriptions of the Iron Age*. de Gruyter: Berlin, Boston.
- Hepding, H. (1903). *Attis seine Myten und sein Kult*. Gieszen.
- Hodder, I. (2001). *Archaeological Theory Today*. Polity Press: Cambridge.
- Hodder, I. (2006). “Figürinler Hakkında Düşünmek”. İçinde Şennur Şentürk (Koord.), *Tunç Çağı’nın Gizemli Kadınları*. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

Hodder, I. (2006). *Çatalhöyük: Leoparın Öyküsü*. (Dilek Şendil çev.). Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

Hodder, I. (2010). *Geçmiş Okumak/Arkeolojiyi Yorumlamada Güncel Yaklaşımlar*. (Burcu Toprak-Emre Rona çev.). Phoenix Yayınevi: Ankara.

<https://www.hittitemonuments.com/karkamis/> Erişim Tarihi: 18.05.2025.

<https://www.hittitemonuments.com/karkamis/kargamis120.htm> Erişim Tarihi: 18.05.2025.

<https://www.hittitemonuments.com/karkamis/kargamis24.htm> Erişim Tarihi: 18.05.2025.

<https://www.hittitemonuments.com/karkamis/kargamis50.htm> Erişim Tarihi: 18.05.2025.

<https://www.hittitemonuments.com/tellahmar/index.htm> Erişim Tarihi: 18.05.2025.

<https://www.hittitemonuments.com/yazilikaya/> Erişim Tarihi: 18.05.2025.

<https://www.hittitemonuments.com/zincirli/> Erişim Tarihi: 18.05.2025.

Hutter-Braunsar, S. (2004). “, Und Sauska, meine Herrin, nahm mich bei der Hand”. Staatsgottheiten und persönliche Gottheiten Hattuşiliş III.”. M. Hutter ve S. Hutter-Braunsar (Ed.). *Offizielle Religion, lokale Kulte und individuelle Religiosität* (s. 259-268). Ugarit Verlag: Münster.

Hüryılmaz, H. (1998). “Gökçeada-Yenibademli Höyük 1996 Yılı Kurtarma Kazısı”. *KST*, 19/1, 357–378.

Hüryılmaz, H. (1999). “Eine Gruppe frühbronzezeitlicher Menschenfigurinen aus Yenibademli Höyük auf Gökçeada (Imbros)”. *Studia Troica*, 9, 475–488.

Hüryılmaz, H. (2000). “Gökçeada-Yenibademli Höyük 1998 Yılı Kazıları”. *KST*, 21/1, 229–238.

Hüryılmaz, H. (2001). “Gökçeada-Yenibademli Höyük 1999 Yılı Kazıları”. *KST*, 22/1, 247–258.

- Hüryılmaz, H. (2002a). “Silent Witnesses of Imbros: Early Bronze Age Human Figurines from Yenibademli”. *Festschrift für Manfred Korfmann. Mauerschau Band 1*, 351–362.
- Hüryılmaz, H. (2002b). “Yenibademli Höyük: Kuzeydoğu Ege Denizi'nde Bir Erken Tunç Çağı Yerleşmesi”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (HÜEFD)*, 19(1), 27–44.
- İnan, J. (1993). “Troas Bölgesinde Roma Dönemi Yazıtları”. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 36(2), 215–218.
- İndirkaş, Z. (2006). *Çağlar Boyu Ana Tanrıça İnancı ve Türk Resmine Yansımaları*. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Jacobi, M. Roger ve Higham, F.G. Tom (2008). “The ‘Red Lady’ ages gracefully: new ultrafiltration AMS determinations from Paviland,” *Journal of Human Evolution*, Vol. 55, Issue 5 (Nov), s. 898-907.
- James, O. (1960). *The Ancient Gods*. G.P. Putnam’s Sons: New York.
- Jennet, K. D. (2008). *Female Figurines of the Upper Paleolithic*. University Honors Program Thesis. Texas University: Texas.
- Jung, C. G. (2013). *Analitik Psikoloji*. (Ender Gürol çev.). Payel Yayınları: İstanbul.
- Kabaağaçlı, C. Ş. (1957). *Anadolu Efsaneleri*. (2. Baskı). Yeditepe Yayınları: İstanbul.
- Kabaağaçlı, C. Ş. (1985). *Anadolu Tanrıları*. Bilgi Yayınevi: İstanbul.
- Kabaağaçlı, C. Ş. (1998). *Anadolu Tanrıları*. (9. Baskı). Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Kabaağaçlı, C. Ş. (2001). *Hey Koca Yurt*. Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Karahan, G. (2018). *Bithynia Bölgesi'nde Kybele Kültü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kocaeli.
- Kenyon, K. M. (1957). *Digging up Jericho: The Results of the Jericho Excavations (1952 – 1956)*. New York.
- Kınal, F. (1986). “Kara Tanrıça Olarak Kybele”. *IX. Türk Tarih Kongresi*, 1, 235-239. Ankara.

Korfmann, M. (1988). “Beşik-Tepe, Vorbericht über die Ergebnisse der Grabungen von 1985 und 1986”. *AA*, 1988, s. 391–404.

Korfmann, M. (1989). “Beşik-Tepe, Vorbericht über die Ergebnisse der Arbeiten von 1987 und 1988”. *AA*, 1989, s. 473–481.

Korfmann, M. (1993). “Troia 1992 Kazı Çalışmaları”. (Cilt 1). *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı*. KB Yayınları.

Korfmann, M. (1996). “Troia 1995 Kazıları”. (Cilt 1). *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara.

Korfmann, M. (1999). “Troia – Ausgrabungen 1998”. *Studia Troica*, 9, s. 28–29. Verlag Philipp von Zabern: Mainz.

Korfmann, M. (2000). “Troia – Ausgrabungen 1999”. *Studia Troica*, 10, s. 41–43. Verlag Philipp von Zabern: Mainz.

Korfmann, M. (2001). *Troia: Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft*. Verlag Philipp von Zabern: Mainz.

Korfmann, M. (2006). *Troia: A Residential and Trading City at the Dardanelles*. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

Korfmann, M., Aslan, R. ve Polat, F. (Ed.). (2012). “Çanakkale Boğazı’ndaki Troia Asya ve Avrupa ile Ege’den Karadeniz’e Kültür İlişkileri” M. Osman Korfmann’dan Seçme Makaleler. Troia Rüzgârı: Çanakkale.

Koşay, H. ve Sperling, J. (1970). *Troad’da Dört Yerleşme Yeri*. Devlet Basımevi: İstanbul.

Körpe, R. (2004). “M.Ö. 1. Bin Yılda Troas’ta Troailılar”. *KUBABA Dergisi*, 1.

Körpe, R. (2008). “Troas Bölgesi Antik Kentleri”. (Cilt 1). *Çanakkale Savaşları Tarihi*. Değişim Yayınları: İstanbul.

Körpe, R. (2010). “Küçük Beşige Agammia Fosilleri ve Troia Mitolojisindeki Yansımaları”. *Kubaba Dergisi*, 16, 7–22.

Körpe, R. (2019). *Skamandria ‘Troas’ın Kayıp Kenti*. Paradigma Akademi: Çanakkale.

- Körpe, R. (2022). “Troas Bölgesi Arkeolojik Yüzey Araştırmalarının Işığında Pers Savunma Sistemi”. *OANNES Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(2).
- Körpe, R. ve Yavuz, M. F. (2007). “Antik Çağlarda Troas’da Ağaç ve Ağaç Taşımacılığı”. *Bayramiç Sempozyumu 2007*. Bayramiç. 19-22.
- Körpe, R. ve Yavuz, M. F. (2012). “Pers Hakimiyetinde Troas Bölgesine Yapılan Göçler”. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 13.
- Kulaçoğlu, Belma, (1992), “*Tanrılar Tanrıçalar*” Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Kürklü, E. E. (2020). *Pagan İnanişında Ana Tanrıça: Antik Ege’de Kutsal Alanlar*. Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Edirne.
- Leaf, W. (1923). *Strabo on The Troad*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Lerner, G. (1986). *The Creation of Patriarchy*. Oxford University Press: New York.
- Leroi-Gourhan, A. (1993). *Gesture and Speech*. (Anna Bostock Berger çev.). The MIT Press: London.
- MacMullen, R. (1984). *Christianizing the Roman Empire (A.D. 100–400)*. Yale University Press: New Haven.
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor to the end of Third Century after Christ III*. Princeton.
- Mansel, A. M. (2004). *Ege ve Yunan Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Maringer, J. (1960). *The Gods of Prehistoric Man*. (Mary Ilford ed. ve çev.). Alfred-A-Knopf: New York.
- Marshack, A. (1991). “The Female Image: A “Time-factored” Symbol. A Study in Style and Aspects of Image Use in the Upper Palaeolithic”. *Proceedings of the Prehistoric Society*, 57(01), 17–31.
- Martin, Ö. S. (2023). “Anaerkil Yapıdan Ataerkil Topluma Dönüşümde Yazının Rölü”. *BELGÜ. Ardahan Üniversitesi İnsani Bölümler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*.

- Martin, T. R. (2014). *Eski Yunan: Tarihöncesinden Helenistik Çağ'a*. Say Yayınları: İstanbul.
- Mascetti, M. D. (2000). *İçimizdeki Tanrıça*. (Belkıs Çorakçı çev.). Doğan Kitabevi Yayınları: İstanbul.
- McDermott, K. B. (1996). "The persistence of false memories in list recall". *Journal of Memory and Language*, 35(2), 212–230.
- Mellaart, J. (1967). *Çatal Hüyük: A Neolithic Town in Anatolia*. Thames ve Hudson: London.
- Mellars, P. (2009). "Origins of the female image". *Nature*, 459(7244), 176–177.
- Mellink, Machteld J. (1983). "Comments on a Cult Relief of Kybele from Gordion," *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasiens: Festschrift für Kurt Bittel*, Band I/II, ed. R. M. Boehmer ve H. Hauptmann, Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.
- Meriç, A. E. (2007). *Metropolis Ana Tanrıça Kült Mağarası*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir.
- Meriç, A. E. (2013). *Metropolis Ionia III Ana Tanrıça Kutsal Mağaraları*. Homer Kitabevi: İstanbul.
- Meskel, L. ve Nakamura, C. (2005). "Figurines". *Çatalhöyük 2005 Archive Report*. Erişim tarihi: 26 Şubat 2015, http://www.catalhoyuk.com/archive_reports/2005/ar05_29.html
- Mitchell, S. (1993). *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor. Volume I: The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule*. Oxford University Press: Oxford.
- Movius, L. Hallam (1953). "The Mousterian Cave of Teshik-Tash: Southeastern Uzbekistan, Central Asia," *American School of Prehistoric Research Bulletin*, 17, s. 11-71.
- Mutluay, N. (2010). *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*. Alter Yayıncılık: Ankara.
- Naumann, Friederike (1983). *Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst*. Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth.
- Neumann, E. (1991). *The Great Mother- An Analysis of the Archetype*. Bollingen Series.
- Ormerod, H. A. (1912–1913). "Prehistoric Remains in South-Western Asia Minor III". *The Annual of the British School at Athens*, 19, 48–60.

Özdemir, A., Bamyacı, A. O. ve Yavşan, Ç. (2014). “Kalkolitik Smintheion (Gülpınar) Buluntusu Antropomorfik Objeler”. *Höyük*, 5, 11–24. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

Özdoğan, M. (1989). “1988 Yılı Trakya ve Marmara Bölgesi Araştırmaları”. (Cilt 1). *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. KB Yayınları: Ankara.

Özdoğan, M. (2011). “Anatolia from the Last Glacial Maximum to the Holocene Climatic Optimum: Cultural Formations and Interactions”. S. Steadman ve G. McMahon (Ed.). *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*. Oxford University Press: Oxford.

Özdoğan, M. (2012). “Neolithic Cultures in Northwestern Turkey: A General Overview”. *Documenta Praehistorica*, 39, 1–21.

Özdoğan, Mehmet, (2003), “A Group of Neolithic Stone Figurines from Mezra-a Teleilat”, M. Özdoğan, H. Hauptman, N. Başgelen, (yay), *Köyden kente Yakındoğu’da ilk Yerleşimler II*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Özen, M. (2009). *Günümüz Sanatında Ana-Tanrıça Kybele’nin Plastik Değer Olarak Kullanılması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Sakarya.

Özgüç, T. (2005). *Kültepe, Kanis/Nesa*.

Özkan, E. B. (2016). “Antik Literatürden Örneklerle Akdeniz Dünyasında Kybele Kültü”. *Vir doctus Anatolicus*. Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi: Bursa. 657-681.

Özmen, S. S. (2016). “Anadolu’da Ana Tanrıça Kybele Kültü”. *Humanitas*, 4(7), 381-397.

Parlak, S. (2012). *Antik Dönem Anadolu Kültürleri ve Kült Merkezleri*. Yüksek Lisans Tezi. Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü: Ankara.

Patacı, S. (2007). *Hellenistik Dönemde Batı Anadolu’da Kybele Tapınımı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir.

Pedru, S. (2006). “Red, Black or White The Dawn of Colour Symbolism”. *Documental Praehistorica*, 33, 203-208.

- Pernicka, E. (1984). "Archäometallurgische Untersuchungen in Nordwestanatolien". *Jahrbuch Des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, 31.
- Pettitt, B. Paul (2002). "When burial begins," *British Archaeology: Origins of Burial*, August 66.
- Pettitt, B. Paul (2011). *The Paleolithic Origins of Human Burial*. London: Routledge.
- Pettitt, B. Paul ve Trinkaus, Erik (2000). "Direct radiocarbon dating of the Brno 2 Gravettian human remains," *Anthropologie (Brno)*, Vol. 38, Issue 2, s. 149-150.
- Piette, Édouard (1894). "Race humaines de la période glyptique," *Bulletin de la Société d'Anthropologie*, Sayı: 5, pp. 382-394.
- Polat, G. (2013). *Thrakia'da Ana Tanrıça Kültü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Edirne.
- Pumpelly, R. (1908). *Explorations in Turkestan Expedition of 1904: Prehistoric Civilizations of Anau, Origins, Growth, and Influence of Environment*. Washington.
- Rein, M. J. (1996). "Phrygian Matar: Emergence of an Iconographic Type". İçinde E. N. Lane (Ed.), *Cybele, Attis ve Related Cults: Essays in Memory of M. J. Vermaseren*. Leiden. 223-238.
- Rice, P. C. (1981). "Prehistoric Venuses: Symbols of Motherhood or Womanhood". *Journal of Anthropological Research*, 37(4), 402-414.
- Roberts, N. (1992). *Whores in History: Prostitution in Western Society*. Harper Collins: London.
- Roller, L. (1999). *In Search of God the Mother: The Cult of Anatolian Cybele*. University of California Press: Berkeley.
- Roller, L. E. (1991). "The Great Mother At Gordion: The Hellenization of an Anatolian Cult". *The Journal of Hellenic Studies*, 111, 128-143.
- Roller, L. E. (1994). "Attis on Greek Votive Monuments: Greek God or Phrygian?". *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 63(2), 245-262.

- Roller, L. E. (1994). "The Phrygian Character of Kybele: The Formation of an Iconography and Cult Ethos in the Iron Age," *Anatolian Iron Ages 3: The Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium*, Van, 6-12 August 1990, ed. A. Çilingiroğlu ve D. H. French, Ankara: The British Institute of Archaeology at Ankara, ss. 189-198
- Roller, L. E. (1999). *In Search Of God the Mother: the Cult of Anatolian Kybele*. University of California Press.
- Roller, L. E. (2004). *Ana Tanrıçanın İzinde*. Homer Kitabevi: İstanbul.
- Roller, L. E. (2007). "Phryg Dini ve Kült Uygulamaları". *Phryglerin Gizemli Uygarlığı*. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Roller, L. E., Sivas, T. T. ve Sivas, H. (Ed.). (2012). *Frig Dini ve Kült Uygulamaları "Frigler Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde"*. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık: İstanbul.
- Rose, C. B. (2001). "Yunan ve Roma Döneminde İlion". *Düş ve Gerçek Troia*. Stuttgart.
- Rose, C. B. (2013). *The Archaeology Of Greek And Roman Troy*. Cambridge University Press.
- Rose, C. B. ve Körpe, R. (2005). "The Granicus River Valley Survey Project 2004". 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Antalya.
- Rosenberg, D. (2003). *Dünya Mitolojisi*. İmge Kitabevi: İstanbul.
- Salvini, M. (2006). *Urartu Tarihi ve Kültürü*. (Belgin Aksoy çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul.
- Sayce, A. H. (1928). "Kybele and Gallos in the Hittite Texts". *CR*, 42, 161–163.
- Sazcı, G. (2008). "Troas Bölgesi Prehistoryası". *Çanakkale Savaşları Tarihi*, 1.
- Sazcı, G. (2021). *Maydos Kilisetepe Höyüğü Kazı Raporları*. ÇOMÜ Yayınları: Çanakkale.
- Schliemann, H. (1874). *Bericht über die Ausgrabungen in Troja in den Jahren 1871 bis 1873*. Brockhaus: Leipzig.
- Schliemann, H. (1875). *Troy and Its Remains*. Murray: London.
- Schliemann, H. (1880). *Ilios, The City and Country of The Trojans*. Murray: London.

- Schliemann, H. (1881). *Ilios. Stadt und Land der Trojaner*. Brockhaus: Leipzig.
- Schliemann, H. (1884). *Troja*. Brockhaus: Leipzig.
- Schwertheim, E. (2009). *Antikçağ'da Anadolu*. (Nuran Batu çev.). Kitap Yayınevi.
- Seeher, J. (1990). "Coşkuntepe – Anatolisches Neolithikum am Nordostufer der Ägäis". *Istanbuler Mitteilungen*, 40, s. 9–15. Ernst Wasmuth Verlag: Tübingen.
- Seeher, J. (1992). "Die Kleinasitischen Marmorstatuetten vom Typ Kilia," *AA*, Cilt 2, ss. 153-170.
- Seeher, J. (1992). "Kilia-Type Idols and Their Cultural Context".
- Sevin, F. (2008). "Hitit Dininde Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Onunla Özdeş Tutulan Diğer Tanrıçalar". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1.
- Sevin, V. (1982). "Anadolu'da Yunanlılar". *Görsel Anadolu Ansiklopedisi*, 1. Görsel Yayınlar.
- Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Sevinç, N., Körpe, R., Tombul, M. ve Rose, C. B. (2001). "A New Painted Graeco-Persian Sarcophagus From Çan". *Studia Trioca*, 11, 383-420.
- Sivas, T. T. (2010). "Frigler ve Frig Uygarlığından Günümüze Kalanlar". *İstanbul Teknik Üniversitesi Evi Cumartesi Söyleşileri*, 1-33.
- Sivri, M. ve Kuşca, S. (2013). "Halikarnas Balıkcısı'nın Eserlerinde Mitlerin İzleri ve Karşılaştırmalı Mitolojiye Katkısı". *Milli Folklor*, 97. Erişim Tarihi: 26 Nisan 2015, <http://www.millifolklor.com>
- Soffer, O., Adovasio, J. M., Hyland, D. C. (2000). "The 'Venus' Figurines: Textiles, Basketry, Gender, and Status in the Upper Paleolithic," *Current Anthropology*, 41, ss. 511-537.
- Solecki, S. Ralph (1971). *Shanidar: The First Flower People*. New York: Knopf.

Soyal, Z. S. (1998). *Sikkelerin Işığında Troas Bölgesi Kültleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Sperling, J. (1976). “Kum Tepe in the Troad. Trial Excavation, 1934”. *Hesperia*, 45, s. 305–364. American School of Classical Studies: Atina.

Stein, Gill J. (1998). “1996 Excavations at Hacinebitepe,” *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Sayı: 19, Cilt: 1, ss. 179-205

Stone, M. (2000). *Tanrılar Kadinken*. (Nilgün Şarman çev.). Payel Yayınları.

Şahin, C. (2008). *Troas Bölgesi Arkaik Dönem Kentleri ve Savunma Duvarları*. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Çanakkale.

Şahoğlu, V. (2008). “Liman Tepe and Bakla Tepe: New Evidence for the Relations between the Izmir Region, the Cyclades and the Greek Mainland during the Late Fourth and Third Millennia BC”. H. Erkanal, H. Hauptmann, V. Şahoğlu, R. Tuncel (Ed.). *The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age* (s. 483–501). Ankara Üniversitesi Yayınları: Ankara.

Şahoğlu, V. (2012). “Çeşme-Bağlararası (2002–2005, 2009–)”. O. Bingöl, A. Öztan ve H. Taşkiran (Ed.). *DTCF 75. Yıl Armağanı. Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936–2011)* (s. 83–90). Anadolu / Anatolia Ek III.2. Ankara Üniversitesi Yayınları: Ankara.

Takaoğlu, T. (2005a). “A Prehistoric Mourning Figurine from Gülpınar in North-Western Anatolia”. *Arkeoloji, Anadolu ve Avrasya*, 2, 3–7.

Takaoğlu, T. (2005b). “2004 Yılı Coşkuntepe Yüzey Araştırması”. 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, s. 411–418. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: Ankara.

Takaoğlu, T. (2005c). “Prehistoric Idols of the Troad”.

Takaoğlu, T. (2015). “Prehistoric Occupations at Smintheion: A Preliminary Report”. C. Özgünel (Ed.). *Smintheion: In Search of Apollo Smintheus* (s. 139–166). Ege Yayınları: İstanbul.

Tanyu, H. (1973). *Dinler Tarihi Araştırmaları*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları: Ankara.

Taylor, T. (1992). *Two Orations of the Emperor Julian: One to the Sun and the Other to the Mother of the Gods*. Kessinger Publishing.

Taylor, T. (1996). *The prehistory of sex: four million years of human sexual culture*. New York.

Tekin, İ. (2021). *Eski Anadolu'da Sikke Tipleri Işığında Ana Tanrıça Mater İkonografisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Burdur.

Tekin, O. (2010). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İletişim Yayınları: İstanbul.

Tekin, Y. (2016). *Pisidia Bölgesi'nde Ana Tanrıça Kültü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Burdur.

Tenger, B. (1999). “Zur Geographie und Geschichte der Troas”. *Asia Minor Studien*, 33, 103–180.

Ucko, P. J. (1962). “The Interpretation of Prehistoric Anthropomorphic Figurines”. *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain*, 92.

Uçankuş, H. T. (2000). *Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi: Arkeoloji (Tarih Öncesinden Perslere Kadar Anadolu)*. Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.

Uçankuş, H. T. (2002). *Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia (Kültür Rehberi)*. Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.

Uhri, A. (2010). *Anadolu'da Ölümün Tarihöncesi: Bir Gelenğin Oluşum Süreçleri*. İstanbul: Ege Yayınları

Vassileva, M. (2001). “Further Considerations on the Cult of Kybele”. *AS*, 51, 51-63.

Vermaseren, M. J. (1977). *Cybele and Attis the Myth and Cult*. Thames ve Hudson: London.

Von Koenigswald, G. H. R. (1972). "Early Homo sapiens as an artist: the meaning of Paleolithic art". *Symposium on Environmental Change and the Origin of Homo sapiens (1969: Paris)*. Unesco Paris.

Von Schuler, E. (1965). "Kleinasien. Die Mythologie der Hethiter und Hurriter". H. W. Haussig (Ed.). *Wörterbuch der Mythologie. Band I: Götter und Mythen im Vorderen Orient* (s. 141–216). Ernst Klett Verlag: Stuttgart.

Will, E. (1960). "Aspects Du Culte et de la Légende de la Grande Mère dans le Monde Grec". İçinde E. Laroche (Ed.), *Éléments orientaux dans la religion grecque ancienne*. Paris. 95–111.

Wissowa, G. (1902). *Religion und Kultus ders Römer, Handbuch der Klassischen Altertumswissenschaft*. München.

Woodward, M. ve Ormerod, H. A. (1909–1910). "A Journey in South-Western Asia Minor". *The Annual of the British School at Athens*, 16, 76–136.

Wroth, W. W. (1894). *Catalogue Of The Greek Coins Of Troas, Aeolis, and Lesbos, The British Museum*.

Wymer, J. (1982). *Paleolithic Age*. Crom Helm.

Yakar, J. (2000). *Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and Early Chalcolithic Cultures*. Tel Aviv University Press: Tel Aviv.

Yalçınkaya, I. (1971). "Paleolitik devirlerde kadın figürinleri". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, 06.

Yalçınkaya, I. (1973). "Paleolitik devirlerde kadın figürinleri". *Antropoloji*, 6, 203-208.

Yavşan, Ç., Özdemir, A. ve Bamyacı, A. O. (2014). "Kalkolitik Dönem Gülpınar (Smintheion) Antropomorfik Objeleri". *Höyük*, 5, 11–24.

Yaylalı, S. (2014). "Göz İdolları ve Pirot Höyük Örneği," *Cedrus*, II, ss. 1-26.

Yener, A. (2000). "1998 Tell Kurdu Kazısı," *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Sayı: 21, Cilt: 1, ss. 185-192.

Yiğit, T. ve Kıymet, K. (2016). “Yazılıkaya Kabartmaları”. T. Yiğit (Ed.). *Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları* (s. 26–72). Bilgin Kültür Sanat Yayınları: Ankara.

EKLER

EK. 1 KATALOG

Kat. No. : 1

Eserin Adı : Tahtta Oturan Kybele

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : Bilinmiyor

Buluntu Yeri : Abydos

Ölçüleri : Bilinmiyor

Tanımı : Tanrıça bir kanadı T şeklinde sonlanan, arkalıklı tahtta oturmaktadır. Yüksek poloslu, khiton ve himation giyimlidir. Göğsünde aplike bir cep (?) mevcuttur. Sağ kolu vücuduna bitişiktir, sol kol ise göğsüne doğru kıvrılmıştır. Giysi altından gözüken aralıklı ayakları altında tabure yer almaktadır.

Tarihleme : Arkaik Dönem

Yayın : (Vermaseren, 1987: 300; Winter, 1903: 56.)

Kat. No. : 2

Eserin Adı : Tahtta Oturan Kybele

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : Troia Müzesi, 1804

Buluntu Yeri : Tenedos, Nekropolis

Ölçüleri : Yüksekliği 17 cm, genişliği 10,5 cm

Tanımı : Khiton ve himation giyimli Tanrıça yüksek polosu ile tahtta oturmaktadır. Taht kısmının sağ arkası ve Tanrıça'nın sağ eli kırıktır, yüzü ise aşınmıştır. Yine burada da sağ kol vücuda bitişik iken sol kol göğüs üzerindedir. Giysi altından gözüken aralıklı ayakları altında tabure yer almaktadır.

Tarihleme : Yak. M.Ö. 570

Yayın : (Tavukçu, 1999: Kat. No. 5; Özkan, 1993: Kat. No. 277)

Kat. No. : 3

Eserin Adı : Kybele Başı

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : Bilinmiyor

Buluntu Yeri : Pınarlıtaş

Ölçüleri : Bilinmiyor

Tanımı : Başında düz, alçak bir polos bulunan Tanrıça'nın dalgalı saçları, alnının üzerinden ikiye ayrılarak arkada toplanmıştır. Yüzü aşınmıştır.

Tarihleme : M.Ö. 3. yy.

Yayın : (Cook, 1973: 298, 53; Vermaseren, 1987: 341a)

Kat. No. : 4
Eserin Adı : Kybele Başı
Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta
Env. No. : Bilinmiyor
Buluntu Yeri : Pınarlıtaş
Ölçüleri : Bilinmiyor

Tanımı : Tanrıça'nın baş kısmında üzerinde örtü bulunan bir polos vardır. Alın üzerinden ikiye ayrılan dalgalı saçları, kulakları örtecek şekilde omuzlara doğru dökülmektedir. Yüz aşınmıştır.

Tarihleme : M.Ö. 3. yy.

Yayın : (Cook, 1973: 298, 53; Vermaseren, 1987: 341a)

Kat. No. : 5

Eserin Adı : Kybele Başı

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : Bilinmiyor

Buluntu Yeri : Pınarlıtaş

Ölçüleri : Yüksekliği 4,3 cm, genişliği 3,3 cm

Tanımı : Tanrıça'nın başında düz, altında örtü olan bir polos vardır. Alın üzerinde ikiye ayrılan düz saçları omuzlarına doğru dökülmektedir. Oval yüzlüdür ve kulaklarında yuvarlak küpeleri vardır.

Tarihleme : Bilinmiyor

Yayın : (Başaran, 1989:116, Kat. No. 3)

Kat. No. : 6

Eserin Adı : Kybele Başı

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : Bilinmiyor

Buluntu Yeri : Pınarlıtaş

Ölçüleri : Yüksekliği 2,7 cm, genişliği 1,8 cm

Tanımı : Tanrıça'nın başında düz, altında örtü olan bir polos vardır. Alın üzerinde ikiye ayrılan düz saçları omuzlarına doğru dökülmektedir. Oval yüzlüdür ve kulaklarında yuvarlak küpeleri vardır.

Tarihleme : Bilinmiyor

Yayın : (Başaran, 1989: 116, Kat. No. 3)

Kat. No. : 7

Eserin Adı : Tahtta Oturan Kybele

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : Bilinmiyor

Buluntu Yeri : Pınarlıtaş

Ölçüleri : Bilinmiyor

Tanımı : Başında polos bulunan Tanrıça sırt kısmı yüksek olan bir tahtta oturmaktadır. Kuşaklı khiton giyimlidir. Kuşak kabarık göğsünün altından sıkıca bağlanmıştır. Sol elinde bir tympanon bulunmaktadır. Eserin sadece üst kısmı korunabilmiş ve yüzü aşınmıştır.

Tarihleme : M.Ö. 3. yy.

Yayın : (Vermaseren, 1987: 341d; Cook, 1973: 298: 58)

Kat. No. : 8

Eserin Adı : Tahtta Oturan Kybele

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : Bilinmiyor

Buluntu Yeri : Pınarlıtaş

Ölçüleri : Bilinmiyor

Tanımı : Tanrıça kuşaklı khiton giymektedir. Kuşak tam göğsünün altından sıkıca bağlanmıştır. Sol elinde tympanon bulunmaktadır. Eserin baş ve belden aşağı kısmı korunamamıştır.

Tarihleme : M.Ö. 3. yy.

Yayın : (Vermaseren, 1987: 341c; Cook, 1973: 298, 53)

Kat. No. : 9

Eserin Adı : Tahtta Oturan Kybele

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : Bilinmiyor

Buluntu Yeri : Kolonai yakınları

Ölçüleri : Yüksekliği 0,055 cm

Tanımı : Tahtta oturan Tanrıça, göğsünün üzerinde bir aslan derisiyle elinde bir kantharos tutmaktadır.

Tarihleme : Bilinmiyor

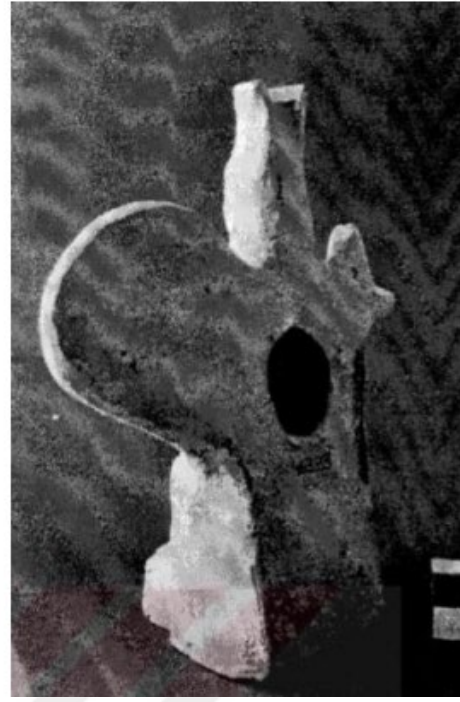
Yayın : (Cook, 1973: 217, 431-433; Vermaseren, 1987: 98)

Kat. No.	: 10
Eserin Adı	: Tahtta Oturan Kybele
Eserin Yapıldığı Madde	: Terracotta
Env. No.	: Troia Müzesi, 1230.
Buluntu Yeri	: Gergis
Ölçüleri	: Yüksekliği 18 cm

Tanımı : Bir kanadı T şeklinde sonlanan arkalıklı tahtta oturur vaziyette betimlenmiştir. Başında yüksek polos vardır. Yuvarlak yüze sahiptir ve ayrıntıları ise kaba işlenmiştir. Khiton ve himation giyimli Tanrıça'nın dirsekten kırdığı sol eli göğüs üzerinde, vücuda paralel sağ elinde ise -olasılıkla asa için- yuvarlak boşluk bırakılmıştır

Tarihleme	: M.Ö. 6. yy. sonu
Yayın	: (Kaplan, 2009: Kat. No. 9)

Kat. No. : 11

Eserin Adı : Tahtta Oturan Kybele

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : Troia Müzesi, 6393

Buluntu Yeri : Assos, K IX a-e/ 1-5 Sondaj

Ölçüleri : Yüksekliği 17,1 cm

Tanımı : Tanrıça yüksek silindirik bir polos ile T biçiminde sonlanan tahtta oturmaktadır. Sağ elinde phiale, sol elinde ise tympanon yer almaktadır. Kucağında aslan yer alan Tanrıça, khiton ve himation giyimlidir. Tanrıça'nın yüz detayları aşınmıştır.

Tarihleme : M.Ö. 470-460

Yayın : (Tolun, 2002: Kat. No. 1; Tavukçu, 1999: Kat. No. 8.)

Kat. No.	: 12
Eserin Adı	: Kybele Başı
Eserin Yapıldığı Madde	: Terracotta
Env. No.	: Etütlük
Buluntu Yeri	: Assos, Batı Nekropolis
Ölçüleri	: Yüksekliği 5,2 cm, genişliği ise 3,5 cm
Tanımı	: Tanrıça'nın sadece baş kısmı ele geçmiş olup polosun üst kısmı kırıktır. Saç ve yüz detayları belirgin değildir.
Tarihleme	: Erken Hellenistik Dönem (M.Ö. 3. yy.)
Yayın	: (Özgü- Çelikel, 2008: Kat. No. 3)

Kat. No. : 13

Eserin Adı : Kybele Başı

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : Etütlük

Buluntu Yeri : Assos, Nekropolis

Ölçüleri : Yüksekliği 6,3 cm, genişliği ise 5,0 cm

Tanımı : Başında uzun, mazgallı bir polos olan Tanrıça'nın alnının üzerindeki saçları ortadan ikiye ayrılmış ve dalgalı betimlenmiştir. Yüz kısmındaki kırık, iki parça halinde birleştirilmiştir. Bu yüzden yüz detayları çok belirgin değildir.

Tarihleme : M.Ö. 2. yy.

Yayın : (Özgü- Çelikel, 2008: Kat. No. 2)

Kat. No. : 14

Eserin Adı : Kybele Başı

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : Etütlük

Buluntu Yeri : Assos, Nekropolis

Ölçüleri : Yüksekliği 6 cm, genişliği ise 3,3 cm

Tanımı : Saçları düz ve ortadan ikiye ayrılmış olan Tanrıça'nın, baş kısmındaki dar, kule biçimli polosun üst kısmı kırılmıştır. Yüz detayları özensizdir ve burnu yüze oranla daha belirgin betimlenmiştir.

Tarihleme : M.Ö. 3. yy.

Yayın : (Özgü- Çelikel, 2008: Kat. No. 4)

Kat. No. : 15

Eserin Adı : Tahtta Oturan Kybele

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : Etütlük

Buluntu Yeri : Assos, Nekropolis

Ölçüleri : Yüksekliği 5,2 cm, genişliği ise 5,9 cm

Tanımı : Sağ kanadı T şeklinde sonlanmış tahtta oturan Tanrıça'nın üzerindeki khitonun yaka kısmı V şeklinde betimlenmiştir. Kucağında, baş kısmı cepheden sağa dönük, gövdesi profilden uzanmış aslan kabartması yer alır. Eserin başı, gövdenin sol kısmı ve belden aşağısı korunamamıştır.

Tarihleme : Hellenistik Dönem

Yayın : (Özgü- Çelikel, 2008: Kat. No. 9)

Kat. No.	: 16
Eserin Adı	: Kybele Aslanı
Eserin Yapıldığı Madde	: Terracotta
Env. No.	: Etütlük
Buluntu Yeri	: Assos, Nekropolis A VIII
Ölçüleri	: Yüksekliği 10,1 cm, genişliği ise 5,1 cm
Tanımı	: Tanrıça'nın oturduğu tahtın sol ayak kısmına ait parça. Aslanın başı üzerinde Tanrıça'nın giysi kıvrımları yer almaktadır. Aslanın yeleleri alçak kabartma tekniği uygulanarak yapılmıştır.
Tarihleme	: Hellenistik Dönem
Yayın	: (Özgü- Çelikel, 2008: Kat. No. 14)

Kat. No. : 17

Eserin Adı : Kybele Heykelciğı

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : Etütlük

Buluntu Yeri : Assos, Nekropolis

Ölçüleri : Yüksekliği 8,5 cm, genişliği ise 6,5 cm

Tanımı : Oturan? Pozisyonda betimlenen grup heykeli. Baş ve bacak kısmı eksik olan sağ taraftaki figür olasılıkla Kybele'dir. Solda yer alan figürün ise gövdesinin üst kısmı ile dizinin alt kısmı korunamamıştır. Sağ taraftaki figürün elinde omphalos yer alırken daha hareketli betimlenen sol taraftaki figür sol eli ile Kybele'nin eteğini kavramış sağ elini de Kybele'nin boynuna dolamıştır. Her iki figür de V yakalı khiton giymektedir.

Tarihleme : Erken Hellenistik Dönem

Yayın : (Özgü- Çelikel, 2008: Kat. No. 23)

Kat. No. : 18

Eserin Adı : Kybele'ye ait parçalar

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : Bilinmiyor

Buluntu Yeri : Kebren

Ölçüleri : Yüksekliği 13 cm

Tanımı : Parçalardan, tahtın ön kısmında, sağ ayak üzerinde yer alan cepheden aslan betimi ile Tanrıça'nın sağ göğsünün alt tarafı korunmuştur.

Tarihleme : M.Ö. 3. yy.

Yayın : (Cook, 1973: 329-333, 58b; Vermaseren, 1987: 106)

Kat. No. : 19

Eserin Adı : Tahtta Oturan Kybele

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : Troia Müzesi, 38-71

Buluntu Yeri : İlion

Ölçüleri : Yüksekliği 0,103 cm

Tanımı : Alçak silindirik polos giyen Tanrıça'nın ortadan ikiye ayrılan saçları düz sıralı kulaklarını kapatacak şekilde arkadan bağlanmıştır. Khiton ve himation giyimlidir. Khitonun yakası V şeklinde kıvrımlar oluşturmuştur. Kucağında yüzü sağ tarafa dönük bir aslan yer almaktadır. Eserin iki kolu ve gövdesinden aşağısı korunmamıştır.

Tarihleme : M.Ö. 3.-2. Yy

Yayın : (Burr- Thompson, 1963: 81, IX, 21)

Kat. No. : 20

Eserin Adı : Tahtta Oturan Kybele

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : Troia Müzesi, 38-93

Buluntu Yeri : İlion

Ölçüleri : Yüksekliği 8,2 cm

Tanımı : Başında halka tabanlı alçak polos bulunan ve tahtta oturan Tanrıça'nın alt gövdesi ve sol kolu kırıktır. Omzuna dökülen ortadan ikiye ayrık saçları ile kulağında küpesi mevcuttur.

Tarihleme : M.Ö. 3. yy.

Yayın : (Burr- Thompson, 1963: 82, X, 26)

Kat. No. : 21

Eserin Adı : Tahtta Oturan Kybele

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : Troia Müzesi, 36-542

Buluntu Yeri : İlion

Ölçüleri : Yüksekliği 7,6 cm

Tanımı : Başında alçak bir polos bulunan ve arkalıklı tahtta oturan Tanrıça, bel kısmına kadar korunmuştur. Bukleli saçları ortadan ikiye ayrılmış şekilde omuzlara doğru inmektedir. Tanrıça yuvarlak ve dolgun yüz hatlarına sahiptir. Boynundan tutturulmuş bordürlü ince khiton V yakalı olur elbise kumaşı sert stildedir. Kabarık göğsünün altında kalın kuşağı vardır. Sol elinde omzuna dönük halde tympanon tutmaktadır.

Tarihleme : M.Ö. 1. yy.

Yayın : (Burr- Thompson, 1963: 82, X, 28)

Kat. No. : 22

Eserin Adı : Tahtta Oturan Kybele

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : Troia Müzesi, 32-223

Buluntu Yeri : İlion

Ölçüleri : Yüksekliği 0,06 cm

Tanımı : Başında alçak polos bulunan ve arkalıklı tahtta oturan Tanrıça'nın belden aşağısı korunamamıştır. Saçları ikiye ayrılmış vaziyette omuzlara kadar inmektedir. Göğüs üzerinde V yakalı ve beli kemer ile bağlı khiton giymektedir. Sol elinde tuttuğu tympanona ait korunan parça ve kucağında yer alan aslana ait parça belirgindir.

Tarihleme : M.Ö. 2. yy. sonu ya da M.Ö. 1. yy.

Yayın : (Burr- Thompson, 1963: 81, VII, 17)

Kat. No. : 23

Eserin Adı : Kybele Heykeli

Eserin Yapıldığı Madde : Mermer

Env. No. : Troia Müzesi, Bilinmiyor

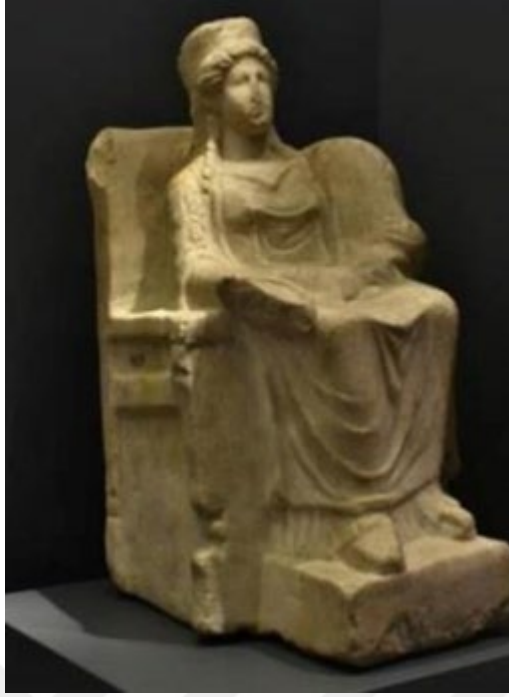
Buluntu Yeri : İlion

Ölçüleri : Yüksekliği 0,34 cm

Tanımı : Eserin yüzü deforme olmuştur ve sol eli eksiktir. Kare formulu bir tahtta oturan Tanrıça başında alçak polos ve kuşaklı khiton ve himation giymektedir. Kuşak tam göğsün altından sıkıca bağlanmış ve böylelikle kabarık göğsü ortaya çıkarılmıştır. Himationun ucu kalın bir kıvrım oluşturacak şekilde heykelin dizlerinin üstünü yatay biçimde örtmüş ve kumaşın kıvrımları tahtın sol ön ayağını kapatarak aşağı doğru inmektedir. Patera tutan sağ elinin hemen altında oturur vaziyette öne doğru bakan bir “köpek yüzlü” aslan yer almaktadır. Aslanın yüz detayları belirgin ve keskindir.

Tarihleme : Hellenistik Dönem

Yayın : (Vermaseren, 1987: 330)

Kat. No. : 24

Eserin Adı : Kybele Heykeli

Eserin Yapıldığı Madde : Mermer

Env. No. : Troia Müzesi, Bilinmiyor

Buluntu Yeri : İlion

Ölçüleri : Bilinmiyor

Tanımı : Ayakları altında dörtgen plazma şeklinde tabure bulunan Tanrıça kare formlu tahtta oturur şekilde betimlenmiştir. Başında alçak polos olan Tanrıça her iki omuzuna uzanan bukleli, uzun saçlara sahiptir. Vücuduna yapışmış ince khiton ile himation giyimlidir. Sol elinde omzuna karşı tuttuğu, tahtla bütünleşmiş tympanon, sağ elinde ise phiale yer almaktadır. Kucağında gövdesi profilden soldan sağa doğru uzanmış, başı ise sağ tarafa bakar şekilde tasvir edilmiş bir aslan yer almaktadır

Tarihleme : M.Ö. 3. yy.

Yayın : (Manfred , 1995: 291, Görsel 17)

Kat. No. : 25

Eserin Adı : Tahtta Oturan Kybele

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : Troia Müzesi, 37-728

Buluntu Yeri : İlion

Ölçüleri : Yüksekliği 0,33 cm

Tanımı : Başında yüksek, mazgallı polos bulunan ve tahtta oturan Tanrıça'nın başı hafif öne eğiktir. Tanrıça dalgalı saçlara ve knidos tipi saç modeline sahiptir. Saçlar, üçgen alnın üzerinde ikiye ayrılarak omuzlardan aşağı doğru inmektedir. Üçgen alın, derin gözler, iri burun, hafif kavisli dudakları, dolgun çene ile Tanrıça'nın baş kısmında Knidos Aphrodite' si etkisi görülmektedir. Khiton üzerinde giydiği peplosun derin V biçimli yaka kısmı göğüs altındaki kemere kadar inmektedir. Kucağında sağa bakar vaziyette betimlenen küçük bir aslanın izleri yer almaktadır. Her iki kolu kırık olan Tanrıça olasılıkla phiale ve tympanon tutmaktadır.

Tarihleme : M.Ö. 3. yy. ortası

Yayın

: (Burr- Thompson, 1963: 83, XIII, 44)

Kat. No.

: 26

Eserin Adı

: Tahtta Oturan Kybele

Eserin Yapıldığı Madde

: Terracotta

Env. No.

: Troia Müzesi, 37-716

Buluntu Yeri

: İlion

Ölçüleri

: Yüksekliği 16,1 cm

Tanımı

: Başında üstü örtü ile örtülü mazgallı polos vardır. Gevşek toplanmış dalgalı saçları omzuna kadar uzanır. Khiton üzerine peplos giymiş Tanrıça'nın göğsünün hemen altında kalın kuşağı yer alır ve elbisenin boyun kısmı "V" şekilde betimlenmiştir. Omzunda peplosun düğmeleri sarmaktadır. Yüz detayları belirgin ve yüz şekli oval biçimlidir.

Tarihleme

: M.Ö. 2. yy. ortası

Yayın

: (Burr- Thompson, 1963: 83, XIV, 45)

Kat. No. : 27

Eserin Adı : Tahtta Oturan Kybele

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : Troia Müzesi, 38-92

Buluntu Yeri : İlion

Ölçüleri : Yüksekliği 16,7 cm

Tanımı : Tanrıça bir kanadı T şeklinde sonlanan, arkalıklı tahtta oturmaktadır. Başında üzeri örtü ile örtülmüş, yüksek kule biçimli tacı vardır. Bukleli, uzun saçları her iki omuzuna doğru uzanır. Khiton ve himation giyimli Tanrıça'nın yakası V şeklinde betimlenmiş ve himationu dizlerinin üzerine doğru yatay örtülmüştür. Sol elinde, omuzuna karşı alttan kavradığı tympanon, sağ elinde ise phiale tutar. Ayakları altında tabure olan Tanrıça'nın kucağında aslan yer alır.

Tarihleme : M.Ö. 3. yy.

Yayın : (Burr- Thompson, 1963: 81, VIII, 16)

Kat. No. : 28

Eserin Adı : Kybele Figürinine Ait Kalıp Parçası

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta kalıp

Env. No. : Troia Müzesi, 32-493

Buluntu Yeri : İlion

Ölçüleri : Yüksekliği 0,08 cm, genişliği ise 0,076 cm

Tanımı : Tanrıça'nın saçları kavun dilimi saç stilindedir ve uzun bukleler şeklinde omuzlara kadar uzanır. Başında yer alan polosun üzerinde yer alan örtü olasılıkla arka kısma doğru dökülmektedir. Yüz yuvarlak, gözler uzun dar ve çene dolgundur.

Tarihleme : M.Ö. 3. yy. sonu

Yayın : (Burr- Thompson, 1963: 84, XV, 51, 1)

Kat. No. : 29

Eserin Adı : Kybele Başı

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : İlion

Ölçüleri : Yüksekliği 7,3 cm

Tanımı : Başında örtü ve altında yüksek mazgallı polos olan Tanrıça'nın saçları kavun dilimi saç stilinde ortadan ikiye ayrılmıştır ve uzun dalgalı bukleler şeklinde omuzlara doğru iner. Donuk ve dolgun çehreli yuvarlak bir yüze sahiptir. Dudakları hafif dışarı bükülmüş vaziyettedir.

Tarihleme : M.Ö. 1. yy. başları

Yayın : (Burr- Thompson, 1963: 83, XII, 46)

Kat. No. : 30

Eserin Adı : Kybele Başı

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : Troia Müzesi, 37-720

Buluntu Yeri : İlion

Ölçüleri : Yüksekliği 8, 2 cm

Tanımı : Başındaki örtünün altında alçak, kısa çıkıntılı kısımları olan mazgallı bir polos görülür. Tanrıça'nın saçları ortadan ikiye ayrılmış ve dalgalı şekilde arkada toplanmıştır. Dolgun, kare yüzlü Tanrıça'nın dudakları aralıklıdır ve hafif dışarı bükülmüş vaziyette betimlenmiştir.

Tarihleme : M.Ö. 2. yy. başları

Yayın : (Burr- Thompson, 1963: 84, XII, 48)

Kat. No.	: 31
Eserin Adı	: Kybele Heykeli
Eserin Yapıldığı Madde	: Mermer
Env. No.	: Troia Müzesi, Bilinmiyor
Buluntu Yeri	: İlion
Ölçüleri	: Bilinmiyor

Tanımı : Eserin baş kısmı ile olasılıkla atribülerinin olduğu her iki eli eksiktir. Uzun bukleli saçları omzuna doğru inen Tanrıça, kuşaklı khiton ve himation giymektedir. Kuşak tam göğsünün altından sıkıca bağlanmıştır ve bu şekilde kabarık göğsü ortaya çıkmıştır. Himationun ucu yatay kıvrımlıdır. Tanrıça'nın aralıklı ayakları altında tabure ve kucağında gövdesi profilden soldan sağa doğru uzanmış, başı sağ tarafa bakar şekilde tasvir edilmiş bir aslan yer almaktadır.

Tarihleme	: Roma Dönemi
Yayın	: (Vermaseren, 1987: 332)

Kat. No. : 32

Eserin Adı : Tahtta Oturan Kybele

Eserin Yapıldığı Madde : Terracotta

Env. No. : İstanbul Arkeoloji Müzesi, 1370

Buluntu Yeri : Çan

Ölçüleri : Yüksekliği 0, 09 cm

Tanımı : Tanrıça arkalıklı, bir kanadı T şeklinde sonlanmış bir tahtta oturur vaziyette betimlenmiştir. Başında yüksek, mazgallı polos vardır ve başlığın altındaki uzun saç bukleleri belirgindir. Khiton ve himation giyimli Tanrıça'nın sol elinde tahtla bütünleşmiş tympanon bulunmakta, sağ elinde ise phiale yer almaktadır. Kucağında küçük bir aslan yer alan Tanrıça'nın gövde kısmından aşağısı korunamamıştır.

Tarihleme : Bilinmiyor

Yayın : (Mendel, 1908: 183, No. 1881; Vermaseren, 1987: 296)

Kat. No. : 33

Eserin Adı : Adak Kabartması

Eserin Yapıldığı Madde : Mermer

Env. No. : Bilinmiyor

Buluntu Yeri : Bayramiç

Ölçüleri : Yüksekliği 0, 475 cm, genişliği ise 0,43 cm

Tanımı : Tanrıça, bir kalkanla süslenmiş alınlıklı naiskos içinde yer almaktadır. Tabureli, yüksek arkalıklı tahtta oturur vaziyette betimlenen Tanrıça'nın yüzünün bir kısmı ve olasılıkla phiale tutan sağ eli eksiktir. Kaldırdığı sol elinde ise tympanon tutmaktadır. Başında polos olan Tanrıça khiton ve himaiton giyimlidir. Kucağında yer alan küçük bir aslan, yüzü sola dönük halde tasvir edilmiştir.

Tarihleme : Roma Dönemi

Yayın : (Cook, 1973: 313-314, 54b; Vermaseren, 1987: 335)

Kat. No. : 34

Eserin Adı : Adak Kabartması

Eserin Yapıldığı Madde : Mermer

Env. No : Bilinmiyor

Buluntu Yeri : Kayalı Dağ

Ölçüleri : Genişliği 0,25 cm

Tanımı : Niş içinde tahtta oturan Kybele'nin başında polos vardır. Sağ elinde bir patera sol elinde ise tympanon yer almaktadır. Himation ve göğsünün altında sıkıca bağlanmış kuşaklı khiton giyen Tanrıça'nın sağ tarafında, ayakta duran pelerinli bir tanrı yer almaktadır. Sakallı tanrı, sol elinde uzun bir asa, sağa doğru uzattığı sağ elinde ise bir kese tutmaktadır.

Tarihleme : Roma Dönemi

Yayın : (Cook, 1973: 287, 46a; Vermaseren, 1987: 334)

Kat. No. : 35

Eserin Adı : Adak Kabartması

Eserin Yapıldığı Madde : Mermer

Env. No. : Troia Müzesi, Bilinmiyor

Buluntu Yeri : İlion

Ölçüleri : Yüksekliği 0,12 cm, genişliği ise 0,12 cm

Tanımı : Naiskos içinde Tanrıça tahtta oturmakta ve khiton ve himation giymektedir. Kucağında küçük bir aslan çömelmiş vaziyette görülmektedir. Sol elinde büyük bir tympanon tutan Tanrıça'nın sağ eli korunamamıştır.

Tarihleme : Bilinmiyor

Yayın : (Vermaseren, 1987: 329)

Kat. No. : 36

Eserin Adı : Tahtta Oturan Kybele

Eserin Yapıldığı Madde : Bronz Sikke

Env. No. : RPC III, 1582

Buluntu Yeri : Gargara

Ölçüleri : Çapı 2,2 cm, ağırlığı ise 9,95 gr

Tanımı : Ön yüzünde sağa dönük bir şekilde Trianus'un büstü ve etrafındaki yazıt: []NE TPAIA [] ΓEP ΔAKIK. Arka yüzünde ise tahtta oturan Kybele. Bir elinde patera diğer elinde de tympanon tutmaktadır. Ayaklarının dibinde aslan yer almaktadır, etrafındaki yazıt: ΓAPΓ [AP]EΩN.

Tarihleme : Trianus Dönemi

Yayın : RPC III, 1582

Kat. No. : 37

Eserin Adı : Tahtta Oturan Kybele

Eserin Yapıldığı Madde : Bronz Sikke

Env. No. : RPC IV. 2, 9207

Buluntu Yeri : Gargara

Ölçüleri : Çapı 2,2 cm, ağırlığı ise 9,95 gr.

Tanımı : Ön yüzünde sağ dönük Commodus büstü yer almakta, etrafındaki yazıt: AV K M AVP KOMOΔOC. Arka yüzünde ise tahtta oturan Kybele. Bir elinde patera diğer elinde ise tympanon tutmaktadır. Ayaklarının dibinde aslan yer almakta, etrafındaki yazıt: ΕΠΙ ΤΡΑΓΟV(sic) ΔΙΟΦΑΝΤΟV ΓΑΡΓΑΕΩΝ.

Tarihleme : Commodus Dönemi

Yayın : RPC IV.2, 9207

Kat No. : 38

Eserin Adı : Kybele Büstü

Eserin Yapıldığı Madde : Bronz Sikke

Env. No. : Bilinmiyor

Buluntu Yeri : Gargara

Tanımı : Ön yüzünde sağa dönük halde betimlenmiş poloslu Kybele büstü, arka yüzünde ise vücudu sağa, başı ise geriye dönük aslan betimi yer almaktadır.

Tarihleme : M.Ö. 133 sonrası

Yayın : (Head, 1911: 545)

Kat. No. : 39

Eserin Adı : Kybele Büstü

Eserin Yapıldığı Madde : Bronz Sikke

Env. No. : Bilinmiyor

Buluntu Yeri : Gargara

Ölçüleri : Ağırlık 2,54 gr

Tanımı : Ön yüzünde sağa dönük poloslu Kybele büstü, arka yüzünde ise vücudu sağa, başı ise geriye dönük aslan betimi.

Tarihleme : M.Ö. 133 sonrası

Yayın : (Head, 1911: 545)

Kat. No. : 40

Eserin Adı : Tahtta Oturan Kybele

Eserin Yapıldığı Madde : Bronz Sikke

Env. No. : RPC II, 901

Buluntu Yeri : Gargara

Ölçüleri : Çapı 1,8 cm, ağırlığı ise 4,11 gr

Tanımı : Ön yüzünde sağa dönük Vespasianus büstü, etrafındaki yazıt ise: OYECTIACIANOC CEBACTOC. Arka yüzünde ise tahtta oturan Kybele. Bir elinde patera diğer elinde ise tympanon tutmaktadır. Ayaklarının dibinde aslan yer almaktadır, etrafındaki yazıt ise: ΓΑΡΓΑΡΕΩΝ.

Tarihleme : Vespasianus Dönemi

Yayın : (RPC II, 901)

Kat. No. : 41

Eserin Adı : Tahtta Oturan Kybele

Eserin Yapıldığı Madde : Bronz Sikke

Env. No. : RPC II, 902

Buluntu Yeri : Gargara

Ölçüleri : Çapı 1,8 cm, ağırlığı ise 3,56 gr

Tanımı : Ön yüzünde sağa dönük Domitianus büstü, etrafındaki yazıt: ΔOMITIANOC KAICAP. Arka yüzünde ise tahtta oturan Kybele. Bir elinde patera diğer elinde ise tympanon tutmaktadır. Ayaklarının dibinde aslan yer almaktadır.

Tarihleme : Vespasianus Dönemi

Yayın : (RPC II, 902)

Kat. No. : 42

Eserin Adı : Tahtta Oturan Kybele

Eserin Yapıldığı Madde : Bronz Sikke

Env. No. : RPC VII. 1, 49

Buluntu Yeri : Lampsakos

Ölçüleri : Çapı 19 mm, ağırlığı ise 4,09 gr

Tanımı : Ön yüzünde sağa dönük, defne çelenkli, drapeli, zırlı III. Gordianus'un büstü, etrafındaki yazıt: AY K M AN ΓΟΡΔΙΑΝ. Arka yüzünde ise tahtta oturan Kybele, sağ elinde patera, ayaklarının yanında aslan, etrafındaki yazıt: ΛΑΜΨΑ- ΚΗΝΩ.

Tarihleme : III. Gordianus Dönemi

Yayın : (RPC VII. 1, 49; Özkan, 2018: 322)